T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ORYANTALİZM VE OKSİDENTALİZM'E KARŞI ÇIKIŞ: ÜÇÜNCÜ YOL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burak TÜREDİ

İstanbul
Eylül-2021

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ORYANTALİZM VE OKSİDENTALİZM'E KARŞI ÇIKIŞ: ÜÇÜNCÜ YOL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burak TÜREDİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Beytullah KAYA

İstanbul
Eylül-2021

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Beytullah KAYA

Üye Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Üye Dr. Öğr. Üyesi Tunay KARAKÖK

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Metin TOPRAK

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **"Oryantalizm ve Oksidentalizm'e Karşı Çıkış: Üçüncü Yol''** adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Burak TÜREDİ

ÖNSÖZ

Çalışmamın henüz olgunlaşma aşamasında kadirşinaslık göstererek imkân sunan ve tüm evrelerinde özverili tutumu ve teşvikleriyle yol gösteren muhterem hocam, tez danışmanım Doç. Dr. Beytullah KAYA'ya en kalbi şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca çalışmama başladığımda henüz yeni doğmuş olan kızımın bereketi olan tezimin tüm süreçlerinde fedakârlık gösteren kıymetli eşimi ve dualarını esirgemeyen anne ve babamı anmak isterim.

Ne hazindir ki Srebrenitsa anmalarının olduğu bir günde mütevazi çalışmama son noktayı koymuş olmak yüreğimizi daraltsa da şehitler adına ekilen bu tohum inşallah İzzetbegoviç'in hayalini kurduğu özgürlük ve adalet ağacı olacaktır.

Gölgesinde buluşmak ümidi ile.

Burak TÜREDİ

İstanbul-2021

ÖZET

ORYANTALİZM VE OKSİDENTALİZM'E KARŞI ÇIKIŞ: ÜÇÜNCÜ YOL

Burak TÜREDİ
Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları
Tez danışmanı: Doç. Dr. Beytullah KAYA
Eylül-2021, 174 + vii Sayfa

Bu çalışmada 1992-1995 yıllarında Bosna-Hersek topraklarında yaşanan savaşın sebepleri üzerine yoğunlaşılmıştır. Oryantalist bir çalışma olarak nitelediğimiz ve Samuel P. Huntıngton tarafından servis edilen Medeniyetler Çatışması makalesinin soğuk savaş sonrası ABD ve Avrupa merkezli dünya sisteminin deklare edilmesi yönündeki katkısı değerlendirilmiştir. SSCB sonrası iki kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu-tek merkezli yeni dünya düzenine geçişte Bosna-Hersek'te yaşanan trajedinin bir durak olduğu aktarılmıştır. Ayrıca yaşanan savaşta Osmanlı Devleti hakimiyeti altında barış içinde yaşayan halkların içine düştükleri çatışma, vekalet savaşlarının Bosna topraklarında cereyan etmesi şeklinde de okunmalıdır. Bunun yanında komünizm sonrası demokratikleşme çabalarının öncülerinden Aliya İzzetbegoviç'in devlet kurma yönündeki çabaları SDA örneğiyle açıklanmıştır. İzzetbegoviç'in Doğu Batı Arasında İslam ve İslam Deklarasyonu kitaplarında aktardığı Üçüncü Yol tezi ve felsefi düşünce dünyası irdelenmiştir. Onun bu eserleri ortaya koyabilmesindeki en temel sebep ise, bir yandan batı düşüncesinin güçlü felsefi derinliği ile yoğrulurken, diğer yandan doğu entelektüel birikimini içselleştirmiş olmasıdır. Bu sebeple yaşanan trajediye silahlı ve siyasi çalışmalar eliyle karşı koyabilmişken bir yandan da bu eylemleri ahlaki zeminde yürütebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, Medeniyetler Çatışması, Üçüncü Yol, Oryantalizm, Oksidentalizm.

ABSTRACT

OPPOSITION TO OCCIDENTALISM AND ORIENTALISM: THE THIRD WAY

Burak TÜREDİ
Master of Arts, History and Civilization Researches
Thesis Advisor: Ass. Prof. Beytullah KAYA
September-2021, 174 + vii Pages

In this study, the causes of the war in Bosnia-Herzegovina between 1992 and 1995 are examined. The contribution of "the Clash of Civilizations" article, which we describe as an orientalist study transcribed by Samuel P. Huntington, in the declaration of the US-centric and Europe-centric world system after the cold war has been evaluated. The tragedy in Bosnia-Herzegovina is tackled as a stop in the transition from the post-USSR bipolar world order to the multipolar-unicentric new world order. Besides, the conflict turned into the war in this country where the peoples were in peace under the domination of the Ottoman Empire, should be read as the proxy wars in Bosnian territory as well. In addition, the efforts of Aliya Izetbegovic, one of the pioneers of post-communist democratization efforts to establish a state, are explained within the framework of the example of SDA. The Third Way thesis and the world of philosophical thought put forth by İzzetbegovic in his books, Islam and the Islamic Declaration between East and West, were investigated. The main reason to prepare these works by him is that while he was kneaded with the strong philosophical depth of western thought, he internalized the eastern intellectual accumulation at the same time. For this reason, he both was able to resist the tragedy with the help of armed resistance and political works, and was also able to carry out these actions on moral grounds.

Key Words: Aliya İzzetbegoviç, Clash of Civilizations, Third Way, Orientalism, Occidentalism

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI ..... **i**
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
İÇİNDEKİLER vi
BİRİNCİ BÖLÜM 1
GİRİŞ 1
1.1.Problem 2
1.2.Amaç 3
1.3. Çalışmanın Önemi, Yöntem ve Özgün Değeri 3
İKİNCİ BÖLÜM 6
2.1. İki Kutuplu Dünya Sonrası Birleşik Avrupa 6
2.2. Topyekûn Harp 10
2.3. Çağdaş Emperyalizm 12
2.4. Oryantalizm ve Oksidentalizm 14
2.5. Oryantalizmin Kısa Tarihi 16
2.6. Oksidentalizmin Kısa Tarihi 19
2.7. Doğu Batı Ayrımı 25
2.8. Post-West, Post-Colonial, Post-Civilisation 25
2.9. Medeniyetler Çatışması ve Din 28
2.10. Batı Hristiyanlığı 34
2.11. The West and The Rest 37
2.12. İslamofobi 43
2.13. Bir Arada Yaşama Tecrübesi- Bosna Fikri 48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 57
3.1.Mücadele Azmi 57
3.2. Hayatı 57
3.3. Aliyaca Duruş 67
3.4. El-Hidaye Teşkilatı ve Merhamet Derneği 71
3.5. Anti-Faşist ve Anti-Komünist Bir Yapı Olarak Üçüncü Yol; Mladi Muslimani 73

3.6. İzzetbegoviç'in Çeşitli Dillerden Boşnakça'ya Tercüme Ettiği Kitaplar ve 1955-1975 Toparlanma Dönemi 85
3.7. Demokratik Eylem Partisi (SDA) 88
3.8. Mladi Muslimani ve SDA Arasındaki Farklar 93
3.9. Bogomilizm ve Soykırım 94
3.10. Islah Edilmiş Yugoslavya 97
3.11. Savaşa Dair 100
3.12. Tarihsel Cinayet 114
3.13. Entelektüel Cinayet 117
3.14. Genosit 120
3.15. Millet Olma Yolunda Bir Kurtuluş Savaşı 123
3.16. İzzetbegoviç'in Devlet Başkanlığını Bırakma Sebepleri 126
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 129
4.1. İzzetbegoviç'in Felsefi Dünyası 129
4.2. Allah ve İnsan Bağlamında Siyaset, Özgürlük, Ahlak Kavramlarına Bakışı 129
4.3. Ahlak Din İlişkisi 134
4.4. Dindışı Ahlak 135
4.5. Sahte Ahlak 137
4.6. Üçüncü Yol ve İslam'ın Yeri 139
4.7. Ütopya ve Şahsiyet 144
4.8. İslam Tarihi ve İslam Peygamberinin Yeri 144
4.9. Müslümanların Geri Kalmışlığı ve Aliya İzzetbegoviç'in Müslümanlara Gösterdiği Üç Hedef 146
4.10. İkili Saçma 147
4.11. Birincil Hedef İslami Uyanışın Gerekliliği; İslami Düşünceye Dönüş 150
4.12. İkincil Hedef Müslümanların Eğitilmesi; Eğitim Sorunsalında Üçüncü Yol 151
4.13. Üçüncü Hedef Müslümanların İslam Sınırları İçinde Birliği; Gerçekçi İmkansızlıklar 154
SONUÇ 158
KAYNAKÇA 162
ÖZGEÇMİŞ 174

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Huntington'ın tespitiyle ''prenslerin, kralların savaşı yerini Fransız İhtilali ve Birinci Dünya Savaşı arasında milletlere bırakmış, Rus İhtilali ile birlikte milletler savaşı ideolojiler savaşına dönmüştür. Bu da Soğuk Savaşı doğurmuş ve iki süper güç arasındaki mücadelenin mücessem ifadesi olmuştur'' (Huntıngton, 2018e: 22). ''Sadece Birinci Dünya Savaşında ölen genç asker 8,5 milyon, sivil insan 13 milyon; İkinci Dünya Savaşında ise ölen asker 19 milyon, sivil insan 20 milyon civarında olmuştur'' (Brezınskı, 1996: 8). Naziler Yahudileri, komünistler ise sınıf düşmanlarını ideolojiler adına kırıma uğratmışlardır. II. Dünya Savaşı sonrası girişilen silahlanma yarışı tüm dünya ülkelerini etkisi altına almayı başarmış, bu yarışta bağımsız olamayan dünya devletleri bir cephenin içerisinde yer almak durumunda kalmıştır. Akabinde Soğuk Savaş döneminde "Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupalı müttefikleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve müttefikleri arasında iki kutuplu bir çekişmeye sahne olan dünyada, her bir kutup öteki için bir nevi karşıt güç ve denge unsuru olarak kabul görmüştür" (Aktaş, 2014: 32). 70'li yıllar ise iki kutuplu sistemin kısmen de olsa sorgulandığı ve üçüncü blok hayali ile Bağlantısızlar Grubu'nun kurulduğu yıllar olmuştur. Özellikle Müslüman coğrafyalar av sahası olarak görülmüş, yeni sömürgeci dalga başlamıştır. İzzetbegoviç de aynı yıllarda yayınladığı eserinde bu duruma işaret ederek Çin, Rusya ve Batılı ülkelerin, Müslüman âleminin neresinde hâkim olacakları hususunda mücadele ettiklerine değinmiştir. Fakat İzzetbegoviç'e göre "Onların kavgası boşunadır. İslam dünyası onlara değil, Müslüman halklara aittir" (İzzetbegoviç, 2013: 16).

Dünya böylesi bir eski-yeni çatışmasına sahne olurken, Bosna-Hersek'in yaşadığı tarihsel ikilem, tarihin bir realitesi olarak bizlere yeni bir lider prototipi olan Aliya İzzetbegoviç'i sunmuştur. Aliya İzzetbegoviç bir Boşnak olarak, Yugoslavya Federal

Sistemi içerisinde yıllarca hayatta kalma mücadelesi vermiş, sistemin yıkılmaya ramak kalmış yapısında, düşünsel çabalarıyla bir halka mücadele ruhunu kazandırmıştır (Dal, 2015: 2). Bu yılları irdelersek İran'da İslam Devrimi olmuş, Afganistan'da da Müslümanların silahlı mücadelesi devam etmekte olduğu yıllar. Bu anlamda İslam, dönemi gereği özellikle seçilmiş bir düşman unsur. Aliya ve arkadaşları da bundan nasibini almış ve toplamda 14 yıl ceza almıştır. Nitekim aralarında idama mahkûm edilmiş arkadaşları da olmuştur.

Doğu Avrupa ülkelerinin ve Müslüman aydınların bu çıkışından özellikle SSCB etkilenmiş, Varşova Paktı ile NATO Paktı'nın mücadelesi yani meşhur ifadesiyle iki kutup arasında cereyan eden soğuk savaş, Sosyalist Doğu Bloku'nun ve SSCB'nin dağılmasıyla sona ermiştir.

1.1.Problem

SSCB sonrası planlanan Balkan topraklarında yaşayan Müslüman milletlerin, geçmiş birkaç asırda olduğu gibi temsilden uzak bir şekilde muhtelif devletlerin bayrağı altında yaşamaları öngörülmüştür. Bu plan çerçecesinde yıllarca yok sayılan İslam medeniyeti mensubu olan halk ve diğer azınlıklar çeşitli asimilasyon çalışmalarına tabi tutulmuştur. Bu çerçevede üç aşamalı program devreye sokularak yok saymak, asimile etmek ve soykırıma tabi tutmak suretiyle yaşanılanlar tüm dünyanın dikkatini bu coğrafyaya çekmiştir.

Bu çalışmada, yok sayma aşamasında başarısız olan Avrupalı devletlerin bir sonraki aşama olan asimile çalışmalarına dikkat çekilmiştir. Çünkü bu aşamada baskın unsur entelektüel çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalar ise öncelikle kendi kurum ve yayınları eliyle kendi varlıklarını merkeze almış buna mukabil düşmanlar var etmiştir. Ardından ise işgal ve soykırım öncesi yapılacakların meşruluğunu zihinlere kazımaya çalışmıştır.

Bu problematik sebebiyle Boşnak toplumu ve Müslüman milletlerin mücadelesi ile Aliya İzzetbegoviç'in asırlar boyu unutulamayacak ahlaki erdem ve tavrı incelenmiştir. Onun entelektüel karşı çıkışı ile askeri ve siyasi karşı çıkışı örtüşmüş buna mukabil bir milletin devlet kurma ideali gerçekleşmiştir.

1.2.Amaç

Bu tezin amacı; günümüze kadar birçok defa entelektüel çevrelerde ve akademide tartışma konusu edilen oryantalizm ile oksidentalizm kavramları ile buna bağlı olarak gelişen Medeniyetler Çatışması tezini tarihsel altyapısı ve eleştirel bir yaklaşım ile irdelemektir. Tezimizde konumuz itibarıyla 90'lı yıllarda yayınlanan oryantalist eserleri ayrı ayrı incelemek yerine, daha popüler olan Samuel P. Huntınton'ın tezi üzerinden Medeniyetler Çatışması genel hatlarıyla inceleyip sonrasında ise asıl konumuz olan Aliya İzzetbegoviç'in fikir dünyasının iki zıt bakış arasında nereye oturduğunu tartışmaktır.

1.3. Çalışmanın Önemi, Yöntem ve Özgün Değeri

Aliya İzzetbegoviç Bosna-Hersek kurucu devlet başkanı olmasaydı ve askeri mücadele göstermemiş olsaydı da bugün yine aynı boyutta incelenecek ve okunacak bir isim olma ihtimali yüksekti. Çünkü bilgi birikimi sonucu yaptığı konuşmalar ile yazdığı kitaplar onu Müslüman düşünce adamları arasına koymuştur. Bunun yanında Samuel P. Huntıngton'ın yayınladığı Medeniyetler Çatışması makalesi ise akademik çevrelerde birçok kez irdelenmiştir. Fakat Bosna-Hersek'te yaşanan olaylar öncesinde yayınlanmış olması öngörüden ziyade oryantalist bir çalışma niteliğinde olduğunu gösterir. Bu açıdan tezimizi özgün kılan husus ilgili makaleyi Bosna-Hersek'te yaşanılanlar ve İzzetbegoviç'in bakışı bağlamnda değerlendirmiş olmamızdır.

Çok sefer üzerine çalışmalar yapılmış olan Medeniyetler Çatışması tezi Bosna-Hersek özelinde okunmamış, daha da önemlisi siyasi bir yayın gözüyle bakılırken, tarihsel kodları olan oryantalist bir çalışma olduğu ıskalanmıştır.

Bunun yanında yaşanılan fikri mücadelede en ön safta yer alan İzzetbegoviç ise yıllar yılı kendini bu noktada geliştirmiş, kendine yaptığı bu zihinsel yatırım onu fikir savaşçısı konumuna getirmiştir. Yani oryantalist bakışın ürünü olan savaş (1992-1995), İzzetbegoviç'in kendi dünyasında kurguladığı ahlak yasasına karşı dayanamamış ve bağımsız bir Bosna-Hersek devleti kurulmuştur. Çalışmamızın yöntemlerinden biri de onun tüm dayatmalara karşı verdiği mücadelede zihin kodlarını çözebilmek olmuştur. Bu sebeple bu çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı en anlamlı husus, ‘’bugün İzzetbegoviç yaşıyor olsa idi ve dünya üzerinde yaşanan herhangi bir

olaya bakışı ne olurdu? sorusuna cevap bulabildirecek nitelikte olmuştur. Çünkü o mücadelesi ve ortaya koydukları ile evrensel prensipler ortaya koyabilmiştir.

İzlenen metod gereği de bu çalışma hazırlanırken tüm sebeplerden dolayı seçilen konu ve başlıklar birbirinden bağımsız değildir. İki Kutuplu Dünya Sonrası Birleşik Avrupa ana başlığı altında birinci bölümde, Soğuk Savaş dönemi, SSCB, Yugoslavya ve ABD ilişkileri, İslam dünyasının hristiyan Batı ile karşılaşmaları, oryantalizm ve oksidentalizmin muhteviyatı ve üzerine kurgulandığı zemin, Batı Hristiyanlığı, Medeniyetler Çatışması tezi sonrası post-west kavramları işlenmiştir. Ayrıca bir arada yaşama tecrübesi ile islomofobinin tarihsel arka planı ve günümüze yansımaları üzerine mütalaada bulunulmuştur. Bu doğrultuda umran, convivencia, pax-Ottomana tecrübeleri ışığında iki medeniyetin karşılaşmaları ve kazanımları üzerinde durulmuş, Medeniyetler Çatışması tezinin etkisinin hissedildiği, 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen, din ve mezhep farklılıkları göze çarpan Boşnak, Hırvat ve Sırp halklarının savaşına değinilmiştir. Nitekim bu konu üçüncü bölümün önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Bunun yanında ilgili tez bağlamında Soğuk Savaş sonrası Balkanlarda yaşanan çatışmaların irtibatı üzerinde durulmuş ve bu hadiselerin ortasında yer alan Aliya İzzetbegoviç'in durduğu yer bakımından mücadelesi, eserleri ve düşünce dünyası incelenmiştir. Bu doğrultuda tezimiz temelde üç bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde iki kutuplu dünya sonrasında Medeniyetler Çatışması bağlamında oluşturulan Doğu-Batı karşıtlığı ile ABD ve Batılı devletlerin kazanımları, üçüncü ve dördüncü bölümde ise Aliya İzzetbegoviç siyasi rolüyle, askeri kazanımlarıyla ve bir düşünce adamı olarak fikirleri eşliğinde entelektüel düşünceye olan katkılarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İzzetbegoviç'in hayatı, entelektüel yönü, içerisinde ve kuruluşunda yer aldığı teşkilat ve yapılanmaları anlatarak başladığımız üçüncü bölümde ise, onun Yugoslavya sonrası ülkenin dağılmaması için yapmış olduğu öneri, bahsi geçen savaşın sıradan bir çatışma değil de uzun zaman süregelen oryantalist çalışmalar ile beslenmiş, Dayton Anlaşması ve belli konuşmalar bağlamında entelektüel zemini olan bir soykırım olduğuna değinilmiştir.

Dördüncü bölüm ise İzzetbegoviç'in üçüncü bölümde değinilen entelektüel yanına, özellikle Doğu-Batı karşılaşmasında ortaya koyduğu Üçüncü Yol tezi, ahlak ve

özgürlük kavramlarına bakışı incelenmiştir. Ayrıca bu bölüm onun, üzerine yıllarca kafa yorduğu İslam dünyasının yeri, kazanımları ve tarihsel süreç içerisinde özne-nesne konumuna dair tespit ve önerileri, İslami Düzen iddası yer almıştır.

Sonuç bölümünde ise tüm bölümlere dayanarak, Boşnak halkının Medeniyetler Çatışması bağlamında hedef haline getirilmiş olsalar da içine düşmüş oldukları yangından iradeleri ile çıkmış oldukları vurgulanmış, ayrıca İzzetbegoviç'in her hâl ve şartta üçüncü bir yolu halkına öğütleyerek bir şekilde çıkış yolunu göstermiş olmasına değinilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İki Kutuplu Dünya Sonrası Birleşik Avrupa

Bütünleşmesi öncesinde Avrupa'nın tarihi bir anlamda vekalet savaşlarının da eksik olmadığı, mezhepsel ayrılıkların siyasi ayrılıkları doğurduğu bir dönemdir. 1992 savaşında da görülecektir ki, Almanlar Hırvatları, Ruslar ise Sırpları bu sebeple her daim desteklemiş, bu çıkar ilişkisi ve denetim/vekalet sonucunda da kendinden olmayana zulüm ve baskı ileri safhalara varmıştır. Bu sebeple bakıldığında *6 Nisan 1941'de gerçekleşen Yugoslavya işgali sonrasında da Almanlar bölge yönetimini kontrolü altındaki Bağımsız Hırvat Devleti'ne bırakmıştır. Sözde Bağımsız Hırvat Devleti, yönetimi altındaki azınlıklar –özellikle Sırplar ve Yahudiler- yoğun baskı altında yaşamışlardır. Bu baskı ortamı 1945'te Komünistlerin Tito önderliğinde yönetimi ele geçirmesi ile son bulmuştur. Gerçekleşen bu yönetim değişikliğinde Bosnalı Müslümanlara Hırvatistan ya da Sırbistan egemenliğinde yaşamak yerine Bosna'nın var olmaya devam edeceği feodal bir yapı önerilmiştir* (Karaarslan, 2010: 35). Çünkü Tito Nazi işgalinden kurtuluşu, Yugoslavya topraklarında bulunan tüm milletlere birlik ve kardeşlik çağrısı yaparak bir direniş hareketini örgütlemekte bulmuş ve başarılı da olmuştur. Bu sebeple SSCB'nin zayıfladığı dönem Yugoslavya'nın aslında yeni bir iddia ile ortaya çıktığı dönem olmuştur. ''Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin idari taksimatı (1946 yılında kabul edilen anayasa ile), altı federe Cumhuriyet (Sırbistan, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ) ve iki otonom bölgeden (Kosova ve Voyvodina) oluşmuştur'' (Alp, 2011: 2).

İstikrar sağlama amacıyla milliyetçi fikirleri törpüleyen ve Müslümanlara da kurucu halk statüsü veren Tito[1], 1970'li yılların sonlarına doğru ise pan-islamizm fikri ile sert

[1]Bosna'nın bağımsızlığı için yapılan referandum 1974 anayasası sayesinde olabilmiştir. Bu imkanı Yosip Broz Tito sunmuştur. Yugoslavya'nın dağılması tehlikesini sezdiği an, anayasada değişikliğe gitmiş ve Yugoslavya bağlı cumhuriyetleri bağımsız egemen cumhuriyetler olarak ve hepsini Yugoslavya'yı oluşturan birimler olarak nitelemiştir (Çengiç, 2016: 40).

bir şekilde mücadele etme kararı almıştır.[2] Bu yıllar komünizmin ateist söylemler ışığında karşıtlarıyla hesaplaştığı dönem olmuştur. 1980 yılında ölen Tito'nun bırakmış olduğu mirası ise, parçalanmış Yugoslavya'dır. 90'lı yılların başına kadar sürecek olan 10 yıllık istikrarsız ortam tutuklamalar ve baskılar dönemi olarak anılmış, neticede ise keskin ayrılıkları beraberinde getirmiştir, ta ki Berlin Duvarı yıkılana yani komünizm çözülene kadar. Ancak değinmekte fayda vardır ki, sadece milliyetçi söylemler, etnik farklılıklar, dini aidiyetler sebebiyle değil, iktisadi durum da değişimin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya'nın içinde yer aldığı ekonomik kriz Yugoslav birliği için tehdit unsuru haline gelmiştir. Johnstone'nun tespitine göre ''1980'lerde Slovenya ve Hırvatistan örneklerinde olduğu gibi Sloven liderler ekonomik sebepler yüzünden birlikten ayrılmak istemişlerdir'' (Johnstone, 2004: 40; Dal, 2015: 11).

1998 yılında İstanbul Ticaret Odası tarafından yayınlanan (Sobutay & Akgün, 1998: 24; Semercioğlu, 2017: 1343-1344) savaş öncesi 1991 yılına ait makro ekonomik bilgilerin bir kısmı aşağıda verilmiştir;

* GSMH: 10,4 Milyar ABD doları

* Kişi başı düşen milli gelir: 2.022 ABD doları

* Toplam İşgücü: 898.000 kişi sanayi sektöründe olmak üzere, yaklaşık 1.050.000 kişi

* Büyüme hızı: %1,1

* Dış borç: 17 milyar ABD doları (Eski Yugoslavya'nın toplam dış borcunun yaklaşık %10'u)

* İthalat: 2,9 milyar ABD doları

* İhracat: 3,5 milyar ABD doları

---

[2]İzzetbegoviç'in aktardığı olaya göre, 1979 yılında Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun avlanma mekânı Koprivnica'da o zamanki komünist Federasyonun önde gelen yetkililerinden Raif Dizdareviš ve Branko Mikuliš'e Bosna-Hersek'te ruhani milliyetçilik ve Panislamizm'i canlandırmaya yönelik tüm teşebbüslerin en katı bir şekilde cezalandırılması talimatını vermiştir (Isakovıc, 2005: 19).

*Motorlu taşıt: 278.759 adet

*Radyo sayısı: 714.000 (6 kişiye 1 adet)

*TV sayısı: 628.000 (7 kişiye 1 adet).

Fakat bu tarihsel süreçte yaşananlar *Batı* ve *Batı dışı* olanın değil daha çok Batı içerisinde yaşanan bir aile kavgası, belki de ideolojiler savaşında bir medeniyetin iç hesaplaşması olarak görülmüştür. 1917 Ekim Bolşevik Devrimiyle başlayıp Brezinski'nin "Çağımızın en büyük olayı" diye nitelediği SSCB'nin dağılması ve Yugoslavya'nın çözülmesi ile sona eren *aile kavgası* artık kabuk değiştirerek topyekûn farklı bir mücadele savaşında oklarını aynı hedefe yöneltmiş olarak yerlerini aldığı görülmüştür. Çünkü SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ABD, Çin sınırından İran Körfezine kadar olan alana nüfuz etme imkânını yakalamış oldu. Böylelikle kimilerine göre *yeni dünya düzeni* olarak adlandırılan bu dönem, birçoklarına göre *"*Cepheleşme ve çatışmadan ziyade iş birliği ve dayanışma üzerine kurulmuştur. Yeni sistemde hâkim olan değerler ise Batı değerleri olmuştur. Yine yeni sistem iki kutupluluktan tek kutupluluğa geçecek ve bu yeni dönemde ABD dünyadaki tek hâkim güç olarak belirmiştir*"* (Baharçiçek, 1996: 101). Nitekim Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ABD tarafından cezalandırılması ve aynı dönemde SSCB'nin dağılması neticesinde tek hâkim güç olarak kalan ABD "Tarihin Sonu" teziyle mükâfatlandırılmıştır. Ancak *"*Bosna-Hersek ve Sudan'da yaşanan gelişmeler, hem dünya sisteminin nihai zaferini ilan etmesi için zamanın henüz erken olduğunu, hem de İslam'ın dünya sistemine karşı bir alternatif oluşturabilme gücünde olduğunu göstermiştir*"* (Kiras, 2018: 575). Kafkaslarda ve dağılan Yugoslavya mozaiğinde de görüldüğü gibi bu tez, tarihte çok kez olduğu gibi yine gölgelenmiştir.

Var olan düzene ebedilik yakıştırarak meşrulaştırma amacına hizmet eden bu yaklaşımın (Tarihin Sonu) tarihi geçmişi içinde Aristo için Helen Uygarlığı, Çiçero için Roma İmparatorluğu, Gazali için İslam İmparatorluğu, Avrupa Orta Çağındaki Hıristiyan filozoflar için Vatikan merkezli Hıristiyanlık, Viktorya devri İngiltere'sinde Britanya İmparatorluğu Tarihin Sonunu ifade etmekteydi. Bundan dolayı tarihin sonu tezleri, mantıksal ve nesnel olarak değil, ideolojik ve öznel kabullere dayalıdır ve gerçeği belli bir uygarlık değerler ve kültür sisteminin penceresinden yorumlamak anlamına gelir (Üregen, 2011: 40-41).

Ardından ortaya atılan Medeniyetler Çatışması, Siyasal İslamın Çöküşü, Kontroldan Çıkmış Dünya vb entelektüel çalışmalar ve Bosna'da soykırıma maruz bırakılan Müslümanların durumu yeni dönemin mevzilerini işaret etmiştir. Çünkü Medeniyetler Çatışması makalesinin çıkış noktası, soğuk savaş sonrasında yeni dengelerin biçimlenmesinde temel unsurların ne olacağıdır. Hungtınton bu noktayı daha çok siyasi bir konumda ve Batı merkezli bir dünya görüşüne denk düşecek şekilde temellendirmiştir. Bundaki amaç ise belki soğuk savaş dönemi kutuplaşmalarının anlamsız olduğu inancının yer etmesi belki de tarihinde birçok kez yer alan Haçlı Seferleri düşüncesinin yeniden var edilerek daha büyük alanlara hükmedebilecekleri inancının yeşermesidir. Çünkü hem yeni pazar ihtiyacı, kaynakların yetersizliği vb durumlara ihtiyaç her zamankinden fazla olduğu görülmüş, hem de ''Batı gücünün çöküşü, batı kültürünün geri çekilmesi'' (Huntıngton, 2018c: 94) şeklinde görüldüğü için tarihsel kültür ve medeniyet emanetine sahip çıkılması şeklinde de düşünülmüştür. Durum ne olursa olsun ortadaki çaba, Batı'nın içerisine girmiş olduğu örtülü krizden çıkışın entelektüel zeminini hazırlama çabasıdır. Emre Kongar bu durumu şu şekilde ifade eder:

Kendi ifadesiyle (Huntıngton), bu kitap bir sosyal bilim çalışması değil, soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan küresel politika değişmelerinin bir yorumudur. Görüldüğü gibi, Huntington'ın uygarlıklar çatışması yaklaşımı da doğrudan doğruya soğuk savaşın bitimine bağlı bir küreselleşme ürünüdür. Huntington da kitabında, soğuk savaş sonrasında bütün toplum bilimcilerin ve siyasal bilimcilerin yaptığı gibi, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden, yani soğuk savaşın bitiminden sonraki dünya konusunda yeni çözümlemeler ortaya koymaya, bir anlamda hem bu yeni dünyada olup bitenleri anlamaya, hem de onlara yön vermeye çalışmaktadır (Kongar, 2016: 45).

Yani Huntıngton'ın tezini bir cümleyle özetlemek gerekirse; gerileyen Batı, medeniyetler çerçevesinde evrensellik iddiasıyla benzer devletler ile iş birliğine girecek bu da yükselişe geçen ve iş birliği içerisine girmeyen Doğu medeniyetleri ile kutuplaşmasına/çatışmasına yol açacaktır. Müftüoğlu'nun da dikkat çektiği gibi "Günümüzde, medeniyetler arası bir çatışma yoktur, ötekileştirme ve nefret üreten Batı uygarlığı vardır. Ötekileştirici, dışlayıcı her tavrın, her politikanın; sonunda bir çatışmaya, karşıtlığa dönüşmesi kaçınılmaz bir durumdur" (Müftüoğlu, 2014: 15).

Netice itibarıyla bu ve benzer entelektüel düşünce yapısı, yıllar içerisinde moderniteyi ve emperyalizmi doğurmuştur. Komünizmin dayattığı ekonomi, yerini liberal ekonomiye bırakmıştır. Huntongton bir anlamda bu külliyatı akademik çerçevede tartışmaya açmıştır. Bu kavramların ekseriyetle değişim süreçlerinden geçen/geçmesi istenilen toplumlarda tartışma konusu edilmiş olması dikkate değer bir konudur. Nitekim modernite ve emperyalizm eliyle artık Avrupa merkezli yeni bir iktisadi sistem kurulması öngörülmüş ve Batı dışı medeniyetler ise sistemin bir şekilde dışına itilmiş ya da asimilasyona tabi tutularak sisteme entegre edilmiştir. İlgili kavramlar ışığında ve katliamların, soykırımların, sömürü ve işgallerin omuzlarında Batı bütünleşmesi ve yükselişi gerçekleşmiştir. Çünkü Batı'nın iç çatışmaları sırasında kendinden olmayanların mevzi kazandıkları siyasi, iktisadi teknolojik vb alanlarda ilerleme kat ettikleri de ayrıca görülmüştür.

2.2. Topyekûn Harp

Tezimizde emperyalizm kavramı irdelenirken, hangi ülke ve bölge olduğuna bakılmaksızın bu kavram ışığında doğan ve doğacak olan çatışmalara toptan bir şekilde karşı çıkılmıştır. Çünkü bu kavramın doğasında sömürü, talan ve işgaller vardır. Sömürenin adının ABD ya da Rusya olmasının bir önemi yoktur. Bakış açısı ile düşünce dünyasını ele veren Brezınskı, İslam medeniyetini temsil eden ülkelere karşı bir cephe kurarak durum analizi yapmaktadır. İfadesi de şu şekildedir;

Doğada hiçbir hacim boş kalmayacağı için Rus emperyalizminin Orta Asya'da bıraktığı jeopolitik boşluğu başka ülkelerin, özellikle de komşu İslam ülkelerinin doldurmak istediği konusunda belirgin emareler vardır. Bu konuda Türkiye, İran ve Pakistan etki alanlarını genişletmek için çoktan faaliyete başlamışlar ve daha uzaktaki Suudi Arabistan ise bölgedeki İslam kültürünü ve dini geleneklerini yeniden canlandırmak için bu ülkelere büyük mali yardımlarda bulunmaya başlamıştır (Brezınskı, 1996: 161).

Huntıngton ise bu durumu "Avrupa sömürgeciliği bitti, Amerikan hegemonyası gerilemektedir. Yerli, tarihi, kökleşmiş adetler, diller, inançlar ve kurumlar kendilerini yeniden ortaya koyarken Batı kültürünün aşınması devam etmektedir" (Huntıngton, 2018c: 93) şeklinde itiraf eder. Ve bu sebeple açıkça çağrı yapar; "Milletlerarası arenada ancak birleşmiş bir Batı heybetini sürdürebilir. (…) Benjamin Franklin'in ifadesiyle, Batı toplumları ya birlikte hareket edecekler veya tek tek avlanacaklardır"

(Huntıngton, 2018b: 143). NATO Genel Sekreterliği görevinde bulunan Willy Claes ise, 2 Şubat 1995 tarihinde Alman Sueddeutsche Zeitung gazetesine verdiği demeçte ‘’İslami köktendinciliği NATO ittifakı için çok ciddi bir tehlike olarak gördüğünü ifade etmiştir” (Aktaş, 2014: 47).

Bununla birlikte Huntıngton, Batıyı yekvücut bir birlik olarak kurgularken bir medeniyet içindeki grupların/milletlerin birbirleriyle çatışmayacağını da garanti etmiyor. Fakat yukarıda anlatılmaya çalışıldığı üzere *topyekûn harp* Batı için daha pragmatist bir tavır olarak kabul edilmiştir.

Brezinski’nin tespitiyle *Avrupa’nın Amerika ile eşit bir biçimde dünya olaylarında söz sahibi olmasının şartı birleşmiş olmasıdır. Avrupa, ancak daha çok birleşmesi halinde küresel bir güç olarak ortaya çıkacak ve küresel görüşünü daha zenginleştirebilecektir. Bu birleşmeyi başaramayan Avrupa, kısa bir süre sonra eski kan davalarına geri dönecek, iç sorunlarının çemberini kıramayacaktır* (Brezınskı, 1996: 229).

Tek bir pazar düşüncesiyle Avrupa Topluluğu, 1992 yılındaki Maastricht Zirvesinde hem ekonomik hem de politik anlamda yeniden yapılanma kararını görüşmüştür. Bunu yapmakta asıl maksat elbette ki yeni alanlara hâkimiyet ve sömürge anlayışıdır. Nitekim “Tarihin sonuna ulaşan dünyanın bölgeleri için uluslararası yaşam, politika ya da stratejiden çok ekonomik kaygıları ön plana almaktadır artık diyen Fukuyama hayatını Batı’da geçirmiş bir Batılı aydın olarak tarihin sonunu dünya devletleri için Batı örneğiyle ekonomik refahta bulmuştur” (Koç, 2019: 205). ‘’Huntington ise her ne kadar ekonomik yapıyı fay kırıklarının bir belirleyicisi olarak ileri sürmüyorsa da gerçek hayata insanların ve toplumların yaşamlarını belirlemede ekonominin önemli bir rol oynadığı da bir gerçektir’’ (Özer, 2007: 4).

Batı sömürgeciliğinin tarihsel arka planına bakıldığında Haçlı Seferleri’nin asıl misyonu da Avrupa’nın sınırlarını Kudüs’e kesintisiz ulaştırmak suretiyle “Birleşik bir Avrupa” hayali olarak görünmektedir. Karakoç (2014: 27), Haçlılar tarifi üzerinden bu misyona atıf yaparak; “Haçlılar, Batı’nın kendini kendi sınırlarında savunuşu değil, Batı’nın İslam ülkelerinin kalbine kadar sokulup İslamı orada yok etmek istemesidir” der. Yani hem ekonomik hem siyasi bütünlük ve bu uğurda doğu toplumlarının işgali Batı’nın tarihsel misyonudur. Bu tarihsel gerçekliğe göre;

Doğu, sadece Batı'nın yakın komşusu değildir, bu alan aynı zamanda, Avrupa'nın en geniş, en zengin ve en eski sömürgelerini kurduğu bir bölge ve uygarlığının ve dillerinin temelidir. Bu alan yine aynı zamanda Avrupa'nın kültürel rakibi; ilhamını yine Avrupa'dan alan büyük bir karşıtıdır (Said, 1982: 14).

Tüm bu sebeplerden dolayı *Batı tarihine dikkat ettiğinizde, Batı Tarihi'nin bir düşünce tarihi olmaktan çok bir siyaset tarihi olduğunu fark edersiniz. Tabii ki ontolojisiz siyaset tarihi. Bu nedenle Batı, Batı'ya karşı olan tüm düşünceleri bir karşı mit olarak isimlendiriyor. Varlığa zorbalık uygulayan, kendisini Tanrı yerine koyup, tüm varlığı yeniden yaratmaya, şekillendirmeye teşebbüs eden bir tavır. Bu tavırlarına da siyasi teoloji diyor* (Görgün, 2008: 59-60).

Elbette ki bu durum dün olduğu gibi bugün de yeni alanların işgali, çatışma ve fasılasız bir meydan okuma demektir.

2.3. Çağdaş Emperyalizm

Batı emperyalizmi karşısında nesneleştirilmeye çalışılan medeniyetlerden İslam Medeniyeti tarihte üç büyük meydan okuma görmüştür;

i. Haçlılar,

ii. Moğollar,

iii. Batı sömürgeciliği (I. ve II. Dünya Savaşı)

11. asrın sonlarında başlayıp, 13. asrın son çeyreğine (1096-1272) kadar süren Katolik Papaların öncülüğünde Hıristiyan (Batı) uygarlığının "kutsal savaşçıları", İslâm (Doğu) uygarlığının hâkimiyeti altındaki Ortadoğu'ya sekiz büyük Haçlı Seferi düzenledi. Haçlılar, her ne kadar Müslüman Selçuklu, Eyyubî ve Memlûk devletleri tarafından karşılansa da İslâm medeniyetinin parlayan yıldızı söndü, İslâm Siyasî Birliği bozuldu. Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır büyük yıkıma ve talana uğradı. İslâm Dünyasının uğradığı ikinci büyük yıkım ise, Haçlı Seferlerinin şiddetinin azaldığı 13. asrın ilk çeyreğinde, Cengiz Han ve oğullarının idaresindeki Moğolların istilası oldu. Ortadoğu'da İslâm uygarlığı üzerinde Moğolların tahribatı, Haçlılardan daha büyük oldu. Bütün Türkistan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu şehirleri yerle bir edildi. İslâm rönesansının sonunda oluşan altı asırlık uygarlık merkezleri yok edildi. Moğolların paramparça ettiği İslâm Siyasî Birliğini, Osmanlı Devleti'nin, iki buçuk asırlık bir mücadelenin sonucunda kurabildiği söylenebilir (Alkan, 2016: 20).

"Batı sömürgeciliği, bununla birlikte gelen Oryantalizm ve onun arkasındaki tarihî arka plan çok daha kalıcı tesirler yaptı. Çünkü zihniyetimizi dönüştürmeye başladı, kendimize olan güvenimizi ortadan kaldırdı, tarihte var olup olmadığımız konusundaki bilincimizi yok etti" (Davutoğlu, 2002: 51).

Toynbee, uygarlıkların gelişmesinde rol oynayan temel etkenin bir toplumun karşılaştığı sorunlara verdiği cevap, başka bir deyişle, ortaya çıkan sorunla (meydan okuma) ona verilen karşılık arasındaki diyalektik ilişki olduğunu savunmaktadır. Moğol istilası karşısında İslam Medeniyetinin yerle bir edilmesi, Müslümanları derin bir ümitsizlik ve eleme sevk etmişti. Moğol adetleri, giyinişi hatta Moğol atlarının eyerleri insanlarda hayranlık uyandırıyordu. Öyle ki Moğol gibi giyinmek, Moğol gibi ata binmek, onlar gibi hareket etmek bir moda haline gelmişti. Fakat İslam toplumu özellikle tasavvuf büyüklerinin gayretiyle kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek yeniden medeniyeti kurma başarısını göstermişti. Sanayileşme dönemiyle ortaya çıkan yenilgimiz, yılgınlığımız karşısında aynı başarıyı gösteremedik. Arnold Toynbee, İslam ve Batı'nın karşılaşmasını analizinde, yenilen tarafın iki farklı savunma mekanizması geliştirdiğini belirtmektedir (Göktürk, 2019: 205).

Yeni dönemde ise Batı Sömürgeciliği şekil değiştirerek daha çok entelektüel zeminde ve kısmen de çatışma şeklinde ilerlemektedir. İzzetbegoviç'in *çağdaş emperyalizm* dediği bu durum; ''Avrupa uygarlığının geri kalmış denilen, uygar olmayan veya daha az uygar olan milletlerle bir karşılaşması olarak görülüyor; hakikatte ise her yerde zülüm, aldatma, iki yüzlülük, boyun eğdirme ve güçsüz ipitidai milletlerin maddi, kültürel ve manevi değerlerini yok etme şeklinde kendini göstermiştir'' (İzzetbegoviç, 2011a: 205-206). Nitekim Fukuyama'nın "bu medeniyetten daha iyisi yoktur" mealindeki Tarihin Sonu tezi, diğer medeniyetlerin söyleyecek sözü olmadığını değil, Batı medeniyetinin insanlığın gelişimine dair söyleyecek sözü kalmadığını, verebileceği bir şey olmadığını göstermiştir.

Bazı Amerikalı ve Batılı düşünce kuruluşları yeni bir düşman arayışına girerken İslam ve Müslümanları, yıkılan komünist bloğun yerine, karşı düşman olarak işaret eden fikirler ürettikleri görülmüştür. Yani batı sömürgeciliği ve onun bilimsel adı diyebileceğimiz oryantalizm, emperyal hedefleri olan bir ideolojidir. Bu da göstermektedir ki oryantalist çalışmalar tanıma eksenli değil, ötekileştirme odaklı çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hilmi Yavuz'un oryantalizmin terim anlamına dair yaptığı değerlendirmede olduğu gibi;

Şarkiyatçılık, oryantalizmin sözlük karşılığı; ama bugün bir anlam genişlemesine uğradığı apaçık olan oryantalizmin kavramsal karşılığı değil! (...) oryantalizmin, bir bilgi problemi olduğu kadar, bir hâkimiyet ve iktidar problemi olduğu biliniyor. Dolayısıyla o, nispeten masum 'Şarkiyatçılık', 'Oryantalizm'in karşılığı olarak kullanmamız söz konusu değil artık! (Yavuz, 2002: 62)

Çünkü amacı Avrupa'dan Kudüs'e, Hindistan'dan Kafkasya'ya her bölgede yeni çekişme alanları var etmektir. Her ne kadar soğuk savaş dönemi sona ermiş sayılsa da yeni dönemde Huntıngton'ın tezinde de belirttiği gibi ''değişik medeniyetler, ulus devletleri ve etnik gruplar arasındaki çatışma ABD ve SSCB ya da liberal demokratlarla komünizm arasındaki çekişme olgusu gibi olacaktır'' (Huntıngton, 1994-1995: 34). Sadece tasnif açısından "ülkeleri, siyasi ve iktisadi sistemleri veya ekonomik gelişme seviyeleri ile alakalı terimlerle değil bunun yerine kültür ve medeniyetleri ile ilgili terimlerle gruplandırmak çok daha manidar" (Huntıngton, 2018e: 23) hale gelmiştir.

Sonuç itibarıyla baskıcı, gerici, gelişmemiş ve hatta terörist olarak gösterilen İslam, modern Batı için "öteki" olmuştur. Bu entelektüel çalışmalar devlet politikalarına etki ettiği kadar toplumlar üzerinde de etkili olmaktadır. 1994 yılında (ki bu tarih çok anlamlıdır, çünkü Avrupa'nın ortasında Müslüman bir topluma soykırım uygulanmaktadır) yapılan bir araştırmaya göre, ''Amerikalıların %42'si İslam'ın şiddeti meşru gören bir din olduğuna inanmaktadır'' (Kalın, 2013: 161).

1991 yılında İngiltere Başbakanı Thatcher'in ifadesiyle kızıl tehlike olarak görülen SSCB, yerini görüldüğü üzere yeşil tehlike! İslam'a bırakmış oldu. Müslümanları küresel bir tehdit olarak anlatan Avrupa basını da İslam'ı, 1930'lu yıllardaki nazizm ile faşizm tehdidine ve 1950'li yıllardaki komünistlerinkine benziyor diyerek nazizm ve komünizmin yerine ikame etmiştir. Böylelikle bu üst perdeden yapılan ötekileştirmeler ile entelektüel çalışmalar neticesinde medeniyet diye nitelendirilen olgu, çatışmanın kaynağı değil araçsalı haline getirilmiştir.

2.4. Oryantalizm ve Oksidentalizm

Birleşik bir Avrupa hayali ve bu niyetle yapılan siyasi ve iktisadi çalışmaların yanında tezimizde kısmen değineceğimiz asıl husus entelektüel çalışmalardır. Özellikle Huntıngton başta olmak üzere birçok batılı entelektüel oryantalist bakış açısı ile doğu

toplumlarını bir laboratuvarda inceler gibi incelemiş ve batı medeniyetine fikirsel kaynaklık etmişledir. Hatta biraz daha ileri gidecek olursak "Samuel P. Huntington'ın, Olin Enstitüsü'nün (Harvard Üniversitesi) 'Değişen Güvenlik Çevresi ve Amerikan Milli Menfaatleri' başlıklı projesi çerçevesinde hazırladığı Medeniyetler Çatışması mı? makalesi" (Üregen, 2011: 41) başta olmak üzere tüm bu tarz çalışmalar *değişen* ve *değişmesi gereken* sınırları hedef göstererek, ABD başta olmak üzere Batı medeniyetine yeni alanlar kazandırma çabasına dair yapılan zihinsel çalışmalardır. Huntıngton'ın medeniyetler tasnifi ve çatışma içerisinde olduklarına dair çalışması ve bu usul ile Batı'ya ve beraberindekilere fayda sağlayacak, haricindeki her şeyi ise öteki olarak görecek bu anlayış, bu çalışmayı tam anlamıyla oryantalist bir çalışma yapmaktadır. Edward Said de bu zaviyeden bakarak "Sınıflandırmaya yönelik büyük modern sisteme oryantalizm ismini verir ve bu sistemin hiyerarşilerini yeniden inşa edilmiş bir dini dürtünün, doğal gösterilen bir doğa üstücülüğün varlık göstermesi olarak görür" (Arjana, 2019: 162).

Nitekim Avrupa ve Amerika'daki İslam karşıtlığının yükselmesinde özelde Medeniyetler Çatışması tezi başta olmak üzere, topluca söyleyecek olursak asırlar boyu yapıla gelmiş oryantalist çalışmalar etkili olmuştur. Bunun karşısında yıllarca savunma halinde kalan doğu toplumları ise cephe mücadelelerinin yanında kültürel olarak oryantalist bakışın karşısına bir tepki niteliğinde doğu toplumlarının batıyı inceleme şekli olan ve daha yeni ifadeyle oksidental bakışı yerleştirmiştir. "Hasan Hanefî'nin de sık sık vurguladığı üzere, şarkiyat etütlerini ifade eden oryantalizmin karşıtı garbiyat etütleri anlamındaki oksidentalizm olmuştur" (Ahatlı, 2002: 303).

Her ne kadar tersinden bir oryantalizme dönüşmemiş olsa da muhteviyatı itibarıyla yani kendisini öteki üzerinden tanımlama çabası sebebiyle tartışmaya açıktır. Bu tanımlama çabası yeni de değildir. Kalın'ın da dediği gibi "Müslüman toplumlar, son iki yüzyıldır Batı medeniyetine bir 'öteki' olarak bakıyor" (Kalın, 2013: 40). Burada sormak gerekir*; Ne oldu da bir arada yaşama tecrübesine sahip Müslümanlar batıyı bundan iki asır önce öteki olarak görmeye başladı?* Çünkü Müslüman toplumlardaki ötekinin Asya ya da Afrika değil, Batı olması bir tesadüf değildir. Aslında Batıyı asrılar öncesinden tanıyan Müslümanlar Batıyı yeniden tanımaya ve tanımlamaya girişmiştir. Savaşlar, kıtlıklar, yaşanılmaz dünya çabası ve oryantalist tanımlamaların hedefi olması doğu halklarının batıya dair algılarını değiştirmiş, tepkisel nitelikteki oksidental tavır ile de batı düşüncesiyle yüzleşmeye çabalamıştır.

2.5. Oryantalizmin Kısa Tarihi

Doğu ve İslam toplumlarıyla ilk ilgilenen Batılı bilginin kim olduğu ve bu çalışmaların ne zaman başladığı net olarak bilinmiyor. Fakat tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde Batı her ne kadar İslam'ı doğduğu 6. asırdan itibaren tanımaya başlasa da "Oryantalizme temel teşkil eden İslâm araştırmalarının başlangıcı, mîlâdî XII. ve XIII. asırlara kadar götürülmektedir" (Ahatlı, 2002: 303). Çünkü ''8. asırda muazzam bir ekonomik yayılma olmuş, Akdeniz Türk gölü haline gelmiş ve Baltık'tan Sahra'ya, Atlantik'ten Hint Okyanusu'na hemen hemen Çin'e kadar Müslüman tacirler cirit atar hale gelmişlerdir'' (Garaudy, 2015: 105). Yakın dönemde de *doğu sorununu* Osmanlı İmparatorluğu temsil eder hale gelmiştir. Böylelikle Batı, İslamın üstesinden gelemediği gibi hazmedememiştir de.

Yücel Bulut (2002: 19) daha da net bir başlangıç tarihi vererek 1312 Viyana Konsülünü işaret eder. Oryantalizmin Batı Kilisesi kararıyla Paris, Oxford, Bologna, Avignon, Roman Curia ve Salamanca şehirlerinde Arapça, Grekçe, İbrânîce ve Süryânîce kürsüleri kurulmasıyla başlayan bir süreç olduğunu zikreder. Dr. Mustafa Sibai (1993: 34) biraz daha geriye giderek 999 yılında Endülüs medreselerinden mezun olduktan sonra Roma Kilisesine papa seçilmiş olan Fransız Rahip Jerbert ile Muhterem Peder Pierrele Aenere ve Gerard de Gremone'nin vatanlarına döndükten sonra Arap kültür eserleri ile meşhur İslam alimlerinin kitaplarını birbiri ardınca neşretmeye başladıklarını söyleyerek oryantalizmin başlangıcını bu isimlere ve 11. asırda İtalya'da kurulmuş olan Padua Medresesine işaret eder.

Elbette bu kapsamlı araştırmalar sıradan bir akademik çalışma olarak yürütülmemiştir. Özcan Hıdır (2007: 9-10) Albert Hourani'den alıntılayarak "İngilizlerin değişen dünya şartlarının farkında olarak ileride yürütecekleri faaliyetler için altyapı çalışmalarına 1632 yılında Cambridge, 1634 yılında da Oxford üniversitelerinde başladıklarını" söyler. Bu tarihsel gerçekte göstermektedir ki oryantalizm ilk günden itibaren büyük çapta devlet siyaseti ve bir sömürge faaliyeti olarak kurgulanmıştır. Yani oryantalizm emperyalizm ile kol kola ilerlemiştir.

Sadece siyasi yönü değil tarihsel ve kültürel yönü de olan bir kavramdır. Said bu konuda da şunları söyler;

Tarih ve kültür açısından, ikinci dünya savaşı sonrasında Amerikalıların ortaya çıkışından önce, İngiliz ve Fransız ırklarının Doğudaki girişimlerinde tüm diğer

Atlantik ülkelerinin girişimlerinden daha farklı noktalar vardır. (...) Oryantalizm, İngiltere ve Fransa'nın Doğuya karşı özel bir ortaklığıdır. Bu kelime hiç olmazsa onsekizinci yüzyıl başlarına kadar sadece Hind kıtasını ve İncil'de adı geçen ülkeleri kapsamına almış bulunuyordu. Fransa ve İngiltere ondokuzuncu yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Doğu'nun ve Doğuculuğun yegâne egemen güçleri idi. Savaştan bu yana Doğu'da Birleşik Amerika öne geçmiş ve konuya aynen İngiliz ve Fransızların geleneksel görüş açıları ile yaklaşmıştır (Said, 1982: 18).

Fakat bu alanda yapılan çalışmaların ortak bir isim altında ifade edilmesi ve uzmanlaşılması ancak XIX. yüzyıla rastlamaktadır. Ve bu çaba neticesinde "1800-1950 yılları arasında Avrupa ve Amerika'da İslam hakkında 60 binin üzerinde yayın yapılmıştır" (Kalın, 2013, s. 139). Doğu ülkelerindeki birçok eser bu çalışmalara kaynaklık etmesi için satın alınmış ya da kaçırılarak Batıya götürülmüştür. "Sadece 19. asrın başlarına kadar 25.000 yazma eser Avrupa'ya kaçırılmıştır" (es-Sıbai, 1993: 36).

Dolayısıyla tüm bu yekün altında Batı'nın üstünlük sürdürme ve otorite kurma niyetiyle yapılan bu çalışmalarda oryantalizm; ''Doğuyu konu edinen kurumların tamamı, verilen beyanatlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğreti, yönetim biçimi veya hükümet şeklidir" (Said, 1982: 16).

19. asrın üçüncü çeyreğinde ise 1873 yılında Pariste ilk defa oryantalistler kongresi toplanmıştır. Bu tarihten itibaren "Önceki yüzyıllarda Avrupa'da yaygın olan İslâm ve Doğu hakkındaki imaj yeni geliştirilen söylemler, yöntemler ve bilimler ışığında daha akademik bir çerçevede üretilmeye ve sunulmaya başlanmıştır" (Bulut, 2007). Çünkü ilk etapta sömürülecek alanlar olarak düşündükleri doğu topraklarında 15. yüzyıl sonrası batıya bir kafa tutma başlamış, fetih hareketleri ile karşılaşan batılı oryantalistler bu motivasyonu anlama çabasına girişmişlerdir. Said ise Avrupa'nın içerisinde yer aldığı hissiyatı şu cümlelerle açıklar;

İslam'ın terör, yıkıcılık, nefret edilen barbarlar sürüsü olarak görülmesi boşuna değildir. Avrupa için İslam devamlı bir felaket konusu idi. *17. yüzyılın sonlarına kadar süren 'Osmanlı Belası!' tüm Avrupa'yı yerinden oynatıyor, Hıristiyan medeniyeti için aralıksız bir tehlike sayılıyordu. Zaman Avrupa'ya bu tehlikeyi genel hayatın akışı içinde eritmeyi öğretti* (Said, 1982: 7) demiştir.

Bunun yanında mesela Dario'nin ilk (Kur'an) tercümesi 1630'dadır. *'Niçin 17. yüzyılda Kur'an tercümeleri yapıldı?' denildiğinde, bir Batılı şarkiyatçı şu cevabı verir: 'O zaman İslâm medeniyeti bizi, Avrupa'nın bir köşesine sıkıştırmıştı. Ve biz dünyayı tanımak zorundaydık.' Teoloji alanında olduğu gibi stratejik alanda da tercüme ve çalışmalar var. Hollanda amirali Nassau, Hollanda ordusunu İspanya ordusuna karşı organize ederken, Osmanlı ordusundan ciddî şekilde etkilenir. O dönemde, daha üstün gibi görülen Osmanlı'nın siyasî ve askerî yapısı ve ordusuyla ilgili yapılan çalışmalar var. Jean Bodin'in, 'Osmanlıya Bakışı' gibidir* (Davutoğlu, 2002: 41).

Bu tehlikeler elbette birçok başlık altında ele alınmayı gerektirir. Sibai'de böyle bir disiplinin var oluş sebebini; dini, emperyalist, ticari, siyasi ve ilmi sebepler olarak beş başlık altında açıklar (es-Sıbai, 1993: 38-42). XIX. asır sonrasında ise artık diğer bilim dallarından da faydalanmış ve bu şekilde kurumsallaşmıştır.

Özetle Yücel Bulut'un yapmış olduğu tanımda da görüleceği üzere; *Oryantalizm (Fr. orientalisme), bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olması itibarıyla ilk olarak Avrupa ve Asya arasında değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, ikinci olarak XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı'daki bilimsel disiplini, üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayalî resimleri içerir* (Bulut, 2007).

Taradığı alan ve konusu da "Avrupa'nın doğusundan itibaren bütün bir Asya ve Afrika âlemini, yakın, orta ve uzak doğuyu kapsamakta; tarihleri, dinleri, coğrafyaları, dilleri, kültürleri ve edebiyatlarıyla inceleme işi olarak son derece geniş bir sahaya yayılmaktadır" (Dikici, 2014: 48).

Mefhumun en bilinir ve konumuza zemin oluşturması sebebiyle en anlamlı tarifini Edward Said yapmıştır. Said'e göre Oryantalizm, (Said, 1982: 16) "Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Doğu'yu konu edinen kurumların tamamı, verilen beyanatlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğreti, yönetim biçimi veya hükümet şeklidir. Kısacası Batı'nın üstünlük sürdürme taktiği, Doğu üzerinde otorite kurma çabasıdır". Bir anlamda oryantalizm/oryantalistler, Avrupa merkezci ve üstenci bir yaklaşımla Doğu'nun kendi hakkında olan biteni fark edemediği ve bilimselleştiremediği inancından hareketle kavramsallaştırmak suretiyle doğuyu doğu

adına araştırma konusu yapmakta ve karar verme yetkisini kendisinde bulmaktadır. Bu anlamda Batının emsalsiz ve üstün olduğunu vurgulamaktan çekinmez. Yani kolonyal bir dil ile sınıflandırma yapan akademik bir disiplindir. "Görevi ise, doğulu toplumların şaşırtıcı karmaşıklığını, yönetilebilir ve anlaşılabilir düzeye indirgemektir" (Turner, 1997: 119).

Oryantalist çalışmalar sınırsız bir iştah ile faaliyetlerini yürütürken elbette eleştiriden uzak layüsel pozisyonda kalmamıştır. Dikici'ye göre oryantalizm adı altında yapılan bu çalışmalar, belirli bir döneme kadar olumlu karşılanmış, ardından sömürgeci anlayışa hizmet ettiği düşüncesinden dolayı olumsuz bir anlam yüklenmiş ve eleştirilmeye başlanmıştır. ''Oryantalizmin olumsuzlanmasının ardında yatan temel sebep ise, onun "ötekileştirici" olma fonksiyonu olduğu söylenebilir; fakat ötekileştirmenin yanı sıra sömürgecilik ile de ilişkilendirilmesindendir'' (Dikici, 2014: 46).

Bu sömürgecilik özellikle modernite ile ilişkilendirilerek yapılmaktadır. Nitekim Meryem Cemile'nin de tespitine göre, "İkinci Dünya Savaşından bu yana oryantalistlerce yazılan kitapların dörtte üçü, değişik ülkelerde Müslümanların modernizasyonunu ele almıştır" (Cemile, 2011: 112).

2.6. Oksidentalizmin Kısa Tarihi

Oksidentalizm, dilimizde de kullanılan 'şarkiyatçılık' kavramını karşılamakla birlikte akademik bir disiplin olarak görülmediği ve "henüz ne'liği ve kim'liği açıklığa kavuşamamış bir mesele olarak tartışılmayı beklese de" (Deniz, 2003: 224-225) yapabileceğimiz tanım şudur ki; kızgın olduğu kadar bir gözü batıda kalmış doğu toplumlarının, oryantalizmden öğrendikleri şekliyle batıyı tasnif etme çabası olarak görebiliriz. Yavuz'a göre "Oryantalizm, kısaca nasıl batılı değerlerle doğu toplumlarına bakmak anlamına geliyorsa, oksidentalizm de tersine doğunun değerleri ile batı toplumlarına bakmak anlamına gelmektedir" (Yavuz, 2002: 62). Ancak en direk haliyle böyle bir mütekabiliyet yok gibidir. Çünkü oryantalizm kavramının günümüze ulaşması, yani doğu toplumlarının konu edilmesi yukarıda da anlatıldığı üzere batı entelektüelinin 12. asırdan itibaren sistemli araştırması neticesinde olmuştur. Oksidentalizm ise yeni bir inceleme alanı olarak kabul edilmektedir. Hâlbuki karşılaşma aynı anda olduğu için Batı'nın Doğu'yu inceleme tarihi bir anlamda Doğu'nun da Batı'yı inceleme, anlama, anlamlandırma ve ifşa etme tarihi

olmalıydı. Fakat amaç, yöntem ve sonuçları itibarıyla oksidentalizm kendisini, oryantalizme nispet etmek suretiyle batı toplumlarını inceleme çabasındadır. ‘’Antitezler üzerinden hareket eden bu hareket otantik olma vasfını yitirerek karşısındaki muhalife göre kendisini tanımlamış bir harekete dönüşmüştür’’ (Arslan, 2016: 234). Çünkü ‘’Modernitenin sömürgeci karakteri, Batılı bilme biçimlerini mutlaklaştırmış, (Müslüman dünyanın) maruz bırakıldığı bu psikolojik terör sebebiyle (İslam dünyası, kendi) düşüncelerini İslami bir dil ile, İslami sözcük ve tanımlarla ifade etme, temellendirme özgürlüğünü yitirmiştir’’ (Müftüoğlu, 2014: 59).

“Doğuluların başına gelebilecek en kötü şeyin, Batı gözlükleri takarak kendilerine bakmak olduğunu söyleyen Edward Said için bu, esasen haklı bir yakınmadır” (Hıdır, 2007: 11). Düşünce sistematiği bu anlamda birbirinden farklıdır. Yani öncelikle irdelediği Batı değil oryantalizm kavramıdır. Bu da onu hedefinden uzağa taşımaktadır. Onu güçsüz kılmakta nesne konumuna hapsetmektedir. Hâlbuki “tarihi hafıza nesnenin değil, doğruca öznenin bakış açısını dikkate almaya eğilimlidir” (Koçyiğit, 2017: 139). Oryantalizmin kendisine “ben”, karşısındakine “öteki” dediği yerde oksidentalizm de bilinç gereği karşı çıkış değil aksine bunu sahiplenmiş algısı vardır. Fakat Sartre’nin ifade ettiği şekilde “Var olmak kendi varoluşunun bilincinde olmaktan geçer” (Sartre, 2006: 7)[3].

Burada sormamız gereken, oksidental bakışa sahip doğu düşünürü var oluşunun gereği bu bilinçten yoksun mu? sorusudur. Sinmiş olanı reddeden silkinmiş doğu entelektüeli, kendini kendisi tanımladığında gerçek bir varoluş ortaya koyacaktır. Bunun yolu iddia ve irade sahibi olmaktan geçer. Çünkü tarihi ve fikirsel birikimi sebebiyle özne olmayı hak eden cinstendir. “Doğu, Batı'nın gördüğünün aksine, kültürel, felsefi birikimiyle Batı'ya karşıt duruşu dâhil ciddi bir zenginliğe sahiptir. Ancak Doğu, sahip olduğu bu zenginliği tarihinde yaşatmakta, şimdiki dünyasında onu bir mit olarak tarihe hapsetmektedir. Doğu şimdi olmasa da eskiden var idi” (Dal, 2015: 1).

Kısmen de olsa yapıla gelmiş oksidental çalışmalar zihinsel emperyalizmden kurtulma çabasında önemli bir yapı taşı olmuş bundan sonrasına da örneklik teşkil etmiştir.

[3]Sartre felsefesi, Karakoç’a göre kaderi inkâr üzerine kurgulanmıştır. Ancak bizim yoğunlaşmamız burada *insan* kavramı değil *bilinç* kavramı üzerinedir. Detaylı bilgi için bkz. Ruhun Dirilişi s.114-119

Nitekim aşağıda bir kısmını alıntılayarak zikredeceğimiz çalışmalar doğu dışı toplumlara dönük kültürel, edebi, sosyal, tarihi vb. alanlarda ayakları yerine basan kapsamlı çalışmaların yapıldığını göstermektedir;

Ali b. Rabben et-Taberî'nin (ö. 251/865) ed-Dîn ve'd-devle fî isbâti nübüvveti'nnebiyyi Muhammed (s.a.v.)'i, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889), Kitâbü'l-Meârif'i, Ya'kūbî'nin (ö.292/905) Târîh'i, İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk'ü, Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) Mürûcü'z-zeheb ile et-Tenbîh ve'l-işrâf'ı, Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 355/966) Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'i, Bîrûnî'nin (ö. 442/1050) el-Âsâru'l-bâkıye ani'l-kurûni'l-hâliye'si, Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) Subhu'l-a'şâ fî sınâati'l-inşâ'ı gibi eserler, diğer din ve kültürlerin tarihî ve etnik durumlarını olduğu gibi yansıtmak üzere kaleme alınmış oksidentalist sayılabilecek kaynaklardır. Ayrıca diğer din ve kültürleri polemik amaçlı ele alan ve onların inanç esaslarını ve kutsal metinlerini İslâmî açıdan tetkik eden eserler de vardır. Bunları bir anlamda karşılaştırmalı dinler tarihi eserleri kısmen oksidentalist çalışmalar olarak değerlendirmek mümkündür. Bu eserler, şarkiyatçıların iddialarının İslâm tarihi boyunca olan zeminini tespit ve ilgili tartışmaları yansıtması açısından da günümüz garbiyyât çalışmaları için önem arz eder (Hıdır, 2007: 10).

Yine 17 ve 18. asırlarda da elçiler ve seyyahlar eliyle Osmanlı Devleti özelinde çalışmalar yapılmıştır. Özellikle "Kara Mehmed Paşa'nın 1655 yılında yazdığı Viyana Sefaretnamesi'nden Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın 1838 yılında kaleme aldığı İtalya Sefaretnamesi'ne, Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Akvemü'l-mesalik fi ma'rifeti ahval'il-memalik'inden Mısırlı Tahtavi'nin Tahlis'ine kadar pek çok eser, Avrupa ülkelerinin durumunu ve yeni gelişmeleri en ince ayrıntısına kadar anlatır" (Kalın, 2013: 150).

Ancak uzunca bir süre özellikle son iki asırda bu denli kapsamlı çalışmalar yapılmadığı için Batının Doğu üzerinde tahakkümcü etkisi hissedilir olmuştur. Oksidentalist araştırmacılar açısından İslâm dünyasının durumu pek iç açıcı olmasa da son yıllarda Batı metodolojisini bilen Müslüman yahut doğulu araştırmacıların bilimsel çalışmaları ile bu konuda yeni gelişmeler yaşanmaktadır.

Özellikle *Seyyid Ebu'l Ala Mevdudi, Ebu'l Hasan Nedvi, Mevlâna Ali, Dr. Muhammed Hamidullah, Seyyid Hüseyin Nasr gibi yazarlar aşağılık kompleksine kapılmamışlardır. Dr. Hamidullah ve Dr. Hüseyin Nasr eserlerinin pek çoğunu batı*

dillerinde yayınlamışlar ve böylece İslam mesajının Avrupa ve Amerika'nın akademik mahfillerinde tanınmasını sağlamışlardır (Cemile, 2011: 126).

Fakat yapılacak oksidental çalışmalardan önce silkinme ve kendi tarihine, kültürüne sahip çıkma gelmektedir. Yani kendi algılamamızı yeniden inşa etmemiz ardından yeni bir karşı çıkış yapmamız gerekiyor. Koçyiğit (2017: 146) bu karşı çıkışı yapanlara örnek olarak Sadık Celal el-Azm'ı vermiştir;

Sizin, Batı ve yardakçılarının geri kalmışlık dediğiniz bizim özgünlüğümüzdür; ilkelliğimiz olarak adlandırdığınız bizim kimliğimizdir, gaddarlığımız olarak itham ettiğiniz bizim kutsal geleneğimizdir; batıl inançlarımız diye tarif ettiğiniz bizim kutsal dinimizdir ve cehaletimiz diye küçümsediğiniz bizim eski göreneğimizdir ve siz ne derseniz deyin ne yaparsanız yapın, sizin önerdiğiniz her şeyden üstün oldukları konusunda ısrarcı olacağız.

Batı karşısında hem üstünlüğü iddia eden hem de değerleri sahiplenme anlamında iddialar serdeden bu söylem, tarihi ve toplumsal bir varlık olarak Ben'i yansıtan bir örnektir. Hasan Hanefi de "Doğu'nun Batı'yı araştırılacak bir 'obje' olarak değil de bir öğretmen olarak gördüğü müddetçe mevcut 'geri kalmışlık algılayışının devam edeceğini ve Doğu'nun Batı'yı bir 'fareyi laboratuarda inceleyen ilim adamı' misali araştırma konusu edinmesinin zamanının geldiğini" (Hıdır, 2007: 8) belirtmiştir. Bu inceleme, tanıma adına değerlidir. Gazzali *bir mezhebin künhüne vakıf olmadan onu eleştirmeye teşebbüs etmek karanlığa taş atmaktır* derken bu açmaza işaret eder. Şevket Yavuz'un (2006: 107) biraz da arzusunu dile getirerek "Oksidentalizm hareketi, doğunun, batının kendisine asırlarca uyguladığı kalıplaştırma hareketine karşılık direnç göstermesi, bu kalıplaştırmayı tanıyarak bilimsel çalışmalarla onu telafi etmesidir" şeklinde yaptığı tanım, bu tanıma çabasının sebebi, yöntemi ve gerekliliğiyle ilişkilidir.

"Medeniyetler Çatışması makalesinin tartışılmaya başlanması ile tarih kültür ve medeniyet konularında Batı merkezli dünya görüşünde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu, Batının dünyayı değerlendirmesi için önemli olduğu kadar 'diğerleri'nin de kendi konumlarını görmeleri açısından yararlıdır" (Üregen, 2011: 44). Yani her ne kadar oryantalizm yapısı gereği "Hristiyanlığın türdeş ve aynı tarzda ilerici ve dinamik, Müslümanlığın ise Arap yarımadasından İslami fetihlerin ilk patlak vermesinin ardından, sürekli olarak statik olduğu ki bu durum İslamın gerilemesi ve

ardından durağanlaşması demektir" (Turner, 1997: 17) düşüncesinde olsa da aksine bugün hem Batı hem Doğu dünyası durağan yapıda değildir. Nasıl ki oryantalistler yükselen bir Doğu değeri görüyor ve muhatap almak durumunda kalıyorsa, nasıl ki asrılar önce yapılan çalışmalarla yetinmiyorsa doğu bilginleri de aynı şekilde taklit ederek yahut yok sayarak ilerleyemeyecektir. Kendini ve onu yok sayan medeniyeti tanıyacak ve tanımlayacaktır. Çünkü İslam dünyası iki asır öncesinde yer aldığı konumunda değildir. Batı dünyası da dünyanın her yerine kültürel emperyalizm yoluyla yayılmış olsa da eski gücünde değildir. Müslüman entelektüeller kendini tanımlayarak yola çıkacak ve yükselen gücünün farkında olarak batıyı yeniden tanımlayacaktır. Ve hatta "Biz eğer İslâm medeniyeti olarak, Batı-Doğu arasındaki gerilimde bir misyon üstleniyorsak bir yönümüzle Batı çalışmalarına, diğer yönümüzle Çin ve Hint çalışmalarına da yer vermemiz gerekecektir" (Davutoğlu, 2002: 51).

Bu entelektüel karşı çıkış şu açıdan önemlidir. Bilgi ile gücün etkileşimi karşılıklıdır. Entelektüel bilgi politik zemini hazırladığı kadar, politik güç bilgi emperyalizmine de zemin hazırlamaktadır. Kendi köklerini bilen kadim bilgelik aynı zamanda kadim devlet ve kültür inşasının vazgeçilmez unsurudur. Güçlü bir idareye sahip olan medeniyetler de aynı şekilde yeni bilginin üretim havzaları olmuştur. Batı yayılmacılığının oryantalizmi de içeren tarihsel hikâyesi sömürgecilikten, asimilasyondan, öteki olandan bağımsız değildir. Yani egemen olan bilgiyi üretmiş, üretilen bilgi ise kendi değerleri üzerinde yeni bir insan tipini var etmiştir. Bunları medeniyet adına yapma çabası aslında onun kendisini konumlandırdığı nokta ve öteki olana layık gördüğü yer ile ilişkilidir. Ve hatta medeniyet adına yapılan entelektüel, siyasi, iktisadi vd. sömürgeleştirme, tezimizde de değineceğimiz etnik temizliğe varan, insanların motive kaynağı din, dil ve geleneksel yapılarına kadar müdahale/değiştirme süreçlerini içeren olgu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu anlamda diyebiliriz ki; Batı için Doğu'nun 'öteki' olarak kurgulanmasının tarihi, Batı'nın kendisini özneleştirdiği tarihtir. Ve biz bugün merkezinde Batı'nın yer aldığı bilgi üretimi ile karşı karşıyayız. Davutoğlu'nun yaşadığı bir olay burada dikkate değer bir örnektir;

Malezya'da ders vermek üzere davet edildiğimde Siyasî Düşünce Tarihi okutmam istendi. Sınıfa girdiğimde değişik bir tabloyla karşılaştım: Mübalağasız küçük bir Birleşmiş Milletler gibi bir sınıf; Bir sınıfa baktım, bir de elimdeki ders kitabına baktım; ciddî bir çelişkiyle karşı karşıya kaldım. Ders kitabı Eski Yunan'dan başlıyor, -Eflatun, Aristo- oradan Roma'ya geçiyor; sonra Hristiyanlık, Orta Çağ, Rönesans ve

Modernite ile devam ediyor. Bu kitabın içinde, bir tek Çinli yok. Sınıfta Hint kökenliler var, bir tane Hintli yok kitapta. Sınıfın çoğu Müslüman, ama kitapta bir tek Müslüman yok. (…) Bu sadece o gün orada yaşanan konjonktürel bir problem değildi; dünyanın her yerinde, özellikle Batı-dışı havzalar, Batı-dışı kültürler de bugün aynı problemle karşı karşıya. Türkiye'de de bu problemler var, el-an var. Hâlâ siyasî düşünce tarihi okuyanlar, mesela bir Osmanlı düşünürünü görmeden, Kınalızâde'yi hiç bilmeden, Makyavel'i çok iyi öğrenmek zorunda kalıyorlar. Öğrencilerinize aslında şunu demiş oluyorsunuz: "Siz tarihte yoksunuz." Bu, "görünüşte tarihte yoksunuz" demek, ciddî bir problem gibi görünmüyor bir anda, ama esas sonucu şu: "Tarihte olmayan, bugün de olamaz, yarın da olmayacak (Davutoğlu, 2002: 40).

Aynı şekilde de ne zamanki doğu toplumları bilimde ve siyasette özne olmayı başarmışlar, tarih doğu toplumlarını ve özelde İslam dünyasını merkez alarak yazılmıştır. Tahsin Görgün (2020: 42-43), 1730'larda İngiltere'de hazırlanmaya başlanan An Universal History from the Earliest Account of Time to the Present isimli 62 ciltlik Batı Avrupa tarihinin ilk Dünya Tarihi kitabından çarpıcı bir örnek veriyor. Görgün'ün verdiği bilgiye göre çok sonraları genişletilerek Kralın himayesinde 125 ciltlik bir külliyata dönüşecek olan bu eser, dünya tarihini "Antient" ve "Modern" olmak üzere iki çağa ayırır. Ancient dönem ilk insanın cennetten yeryüzüne inmesi ile başlıyor, İslamiyet'in tebliğine kadar sürüyor, modern dönem ise Hz. Peygamber'in İslamiyet'i tebliği ile başlıyor ve günümüzde de devam ediyor. Kısaca modern dönem, yani günümüzde mevcut ve etkin olan iyi ve güzel ne varsa, İslamiyet ve İslamiyet'in tebliği ile başlıyor.

1802 yılında neşredilen Universal History, Ancient and Modern isimli 25 ciltlik eser de tarihi yine iki kısma ayırıyor. "Kâinatın çehresinin değiştiği tarih" olarak gördüğü modern dönemi o da İslam Peygamberi'nin İslam inancını tebliğe başladığı dönemden başlatıyor (Görgün, 2020: 47-48). Bu örneklerden de anlayacağımız üzere Müslümanların devlet olarak güçlü oldukları dönem bilgiyi ürettikleri ve bilgiye yön verdikleri dönemdir. Yani tarih Eski Çağ ve Modern Çağ daha da detaya inersek İslam öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Çünkü 18. ve 19. asırlarda yeryüzünde etkisi büyük olan Osmanlı, Babür ve Safevi Devletleri idi. Bu sebeple dünyanın merkezinde bulunan Müslümanlar bilgiye yön vermişlerdi. Batı Avrupa'nın güçlenmeye başladığı dönem sonrası ise tarih yazımı üçlü tasnife dönmüş ve tarihin merkezinde artık Avrupa ve Roma yer almış, Müslümanlar ise tarihin dışına itilmiştir.

2.7. Doğu Batı Ayrımı

Burada değinmekte fayda vardır ki Doğu-Batı ayrımına bakıldığında söz konusu ayrımın Batılılar tarafından, Batı için inşa edildiği gözlenmektedir. Çünkü ‘’Roma İmparatorluğu zamanında Roma şehri meskûn dünyanın merkezi sayılmış, doğu tarafı için “oriens”, batı tarafı için “occiden” tabiri kullanılmıştır’’ (Bulut, 2007). Batı olarak kendisini konumlandıran entelektüel bilgi, kendisi ve diğer toplumlar arasında keskin bir ayrım yapmaktadır. Baykan Sezer’in (1998: 41-42) düşüncelerine bakıldığında ‘’Eski Çağ’da Yunan-Barbar ayrımı, Orta Çağ’da Hilal-Salip ayrımı, XX. yüzyılda endüstri toplumları ve tarım toplumları ayrımı, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler ayrımı toplumları sınıflandırmak için başvurulan en önemli ayrım olmuştur’’. Zamanla Kuzey-Güney ayrımı da yapmış olan ve kendisini uygar olarak tanımlayan toplum bugün Doğu-Batı ayrımı ile entelektüel emperyalizme hizmet etme çabasındadır. “Öteki” olanı tanımlama çabasının politik ifadesi olan bu çalışma, çabasına hizmet etmiş olacak ki Doğu ve Batı kavramları da artık yön değil bir mekân ve hatta “hafıza” olarak karşımıza çıkmaktadır. Zihniyetleri ile iktisadi beklenti ve talepleriyle, tarihsel bilgi ve birikimleriyle iki farklı hafızayı temsil eder olmuştur. Fakat bu kavramsallaştırmada Doğu’yu var edenler kadar bu kavramı sahiplenenler de hatalıdır. Yani ilk etapta bir dayatma söz konusu iken sonradan kabullenme olduğu göze çarpmaktadır. Kılıçbay’a (1998: 59) göre “Doğu-Batı adlandırmasının yegâne gerçekliği, Doğu’nun Doğu, Batı’nın Batı olmayı istemiş, kabullenmiş ve diğerini kendi aynasında üretmekten tat almış olmasıdır”.

Özellikle 19. asra gelindiğinde ise doğu kavramı İslam kavramını aşmış, batı kavramı ise Hristiyanlık üstü Avrupa ve Amerika’yı çevreleyen bir dünyayı temsil eder olmuştur. Oryantalist bakışta Doğu yayılmacılığı “Doğu Despotizmi” kavramında, Batı yayılmacılığı oksidental bakışta “emperyalizm” kavramında mücessem hale getirilmiştir.

2.8. Post-West, Post-Colonial, Post-Civilisation (Görgün, 2020: 56)

Aynı noktadan hareketle oryantalizmin özellikle soğuk savaş sonrası sonuçları bundan bağımsız değildir. Kendi paradigmasını kuran, kendi entelektüelini üreten ve kendi değerlerini okutan hatta öyle ki doğu toplumlarına tarih sahnesinde olmadıklarını empoze eden üretilmiş bilgi yeni dönemde de çalışmalarını sürdürmektedir. Bu çalışmaların etki alanı o denli yüksek haldedir ki, “Entelektüeller (bile) bu anlamda

sömürgeci Oryantalizm'in öncü gücü haline geliyorlar. Huntington'da olduğu gibi birçok sosyal bilimci Batı dışı toplumların nasıl bir sosyal evrim yaşadıklarını anlamaya çalışırken aslında sosyal evrimin modernleşme teorileriyle o toplumların Batı eksenli tarihe nasıl eklemleneceklerini de araştırıyorlar" (Davutoğlu, 2002: 50). Soğuk Savaş sonrası oluşturulan tasnif bu sebeple, yapılan bilimsel çalışmaların sonucudur diyebiliriz. Örneklendirecek olursak genel kanaatimizce Medeniyetler Çatışması tezinin asıl sahibinin Arnold Toynbee olması ve önce Bernard Lewis tarafından dillendirilip ardından da Foreign Affairs dergisinin 1993 yılı Yaz sayısında Samuel P. Huntington tarafından etkili bir makaleyle tartışmaya açılması mühimdir. Çünkü makale Amerikalılara soğuk savaş sonrası dünya politikasındaki yerlerini işaret etmiş olmakla beraber yeni dönemin çatışma alanını da çizmiş oldu;

Yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak. Milli devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek. Medeniyetlerin çatışması global politikaya hâkim olacak. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muharebe hatlarını teşkil edecek (Huntıngton, 2018e: 21).

Bir diğer örneğimiz olan Bernard Lewis'in 1990 yılında yayınladığı makalesine verdiği başlık ise, "İslami Öfkenin Kökleri" olmuştur. Biri diğerini doğurmuş aynı minvalde durum ortaya koymuştur. Edward Said'e (2018: 402) göre;

Her iki makalede de Batı ve İslam diye adlandırılan iki devasa varlığın kişileştirilmesi pervasızca tekrarlanmış, kimlik ve kültür gibi karmakarışık meseleler bir çizgi dünyada Temel Reis ve Kabasakal acımasızca yumruklaşıyormuş ve bir taraf, her zaman daha erdemli olanı, hasımına üstün gelecekmiş gibi gösteriyor".

Bu sebeple Soğuk Savaş dönemi sonrası yapılan çalışmalar Batının mevzisini bize göstermektedir. Yine aynı döneme denk gelen "Siyasal İslamın İflası" çalışması ile Olıvıer Roy, yeni bir entelektüel hazırlık içerisine girmiştir. Zbıgnıew Brezınskı "Kontroldan Çıkmış Dünya" eserine 1992'de yazdığı önsözünde kitabın konusunu ve nihai hedefini *yirmibirinci yüzyılın şafağında neler olabileceği ve nelerin olmasına izin verilmemesi gerektiği* şeklinde açıklar. Kitabın yoğunlaştığı sorulardan birini ise

gelecekte Amerika'nın, Amerikan toplumu ve dünya üzerindeki rolünün ne olacağı olduğudur. Aktaş'ın (2014: 47-48) aktarımıyla;

İngiliz The Economist dergisi, 26 Aralık 1992 ile 8 Ocak 1993 tarihli sayılarında gelecekte Suudi Arabistan'da radikal İslamcıların bir darbe ile yönetimi ele geçireceklerini, bu İslamcıların Balkanları işgal ederek Çin ile birlikte eskiden SSCB'nin etkisinde olan alanı ele geçirecek önemli bir blok oluşturacağını ileri sürüyordu. Diğer yandan Alman haftalık dergisi Die Zeit 2 Nisan 1993'te NATO güçlerinin Komutanı General Galvin görevinden ayrılmadan önce yaptığı açıklamadan yaptığı alıntıda, 'Soğuk Savaşı kazandık. Yaklaşık 70 yıllık bu sapmalardan sonra, İslam ile aramızda 1300 yılı aşan eski çatışma durumuna geri döndük' ifadelerine yer vermiştir.

Haliyle bu entelektüel çabaların ve üst düzeyde yapılan açıklamaların ardından yaşanan Bosna'daki savaş ve 11 Eylül hadisesi sonrası gerçekleşen Irak'ın işgaline kadar olan dönem, yeniden Batı medeniyeti karşısında seçilen *öteki*nin İslam medeniyeti olduğu düşüncesini beraberinde getirmiştir. Bu açıklamalarda dikkatleri çekmek istediğimiz husus, seçilen yeni düşmanın İslam olduğu ancak seçilen ilk kurbanın Boşnak toplumu olduğu tezidir. Bernard Lewis bu duruma işaret edercesine şunu söyler; "büyük bir özgüvenle verilen savaş emirlerinin hepsi Huntıngton'ın iddia ettiği İslam ve Batı arasındaki düşmanlıktan türetildi" (Said, 2018: 407). Elbette bu seçilen düşman tesadüfî değildir. Bu dönem İslam medeniyetinin varlığını açıkça ortaya koyduğu bir dönemdir. İslam dünyası kendi cevherinin nasıl farklara yol açabileceğini görmüştür. Bunun için Tahsin Görgün, gücü zayıflayan Batı, buna mukabil demografik, siyasal, ekonomik, teknolojik, askeri olarak yükselen Doğu ve özelde İslam dünyasını tanımlamak için yeni dönemi "Post-West" kavramsalıyla açıklar.

Davutoğlu'nun (2002: 44) aktarımına göre oryantalist yazar Williams John Alden 1971'de yayınladığı Themes of Islamic Civilization başlıklı kitabının girişinde çok çarpıcı bir önsöz yayınlar;

Ben bu başlığı Themes of Islamic Civilization diye koydum ama kimse benim, İslâm medeniyeti diye bir şeyin var olduğuna inandığımı zannetmesin. İslâm medeniyeti diye bir şey yoktur. İslâm medeniyeti olmadığı gibi, Hristiyan medeniyeti ve Konfüçyanist medeniyette yoktur. Var olan tek medeniyet, teknoloji medeniyetidir der.

Ancak 1993 yılına gelindiğinde uluslararası bir kongrede "İslâm ve Batı Medeniyetleri Arasında Diyalog" başlıklı bir tebliğ yayınlamıştır. Davutoğlu kendisine bu değişimi sorunca "20 sene içinde, [bu tabir çok önemlidir] İslâm medeniyeti, var olduğunu bize empoze etmiştir" cevabını verir. Yani, İslam medeniyeti, kendisinin tarihî bir gerçeklik olduğunu dayatmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Batı'nın İslam toplumlarına bakışı yeni değildir. Batı'nın Doğu'yu ve İslam dünyasını öteki olarak seçmesi İslam'ın 7. yüzyılda ortaya çıkışıyla birlikte olmuştur. Avrupa'nın buhranları sebebiyle sadece bir dönemliğine Batının mücadelesi yavaşlamıştır diyebiliriz. Ancak soğuk savaş dönemi sonrası bütünleşme ihtiyacı gören batı tarihsel düşmanlığı hatıra getirmiştir. 7. asırda ve akabinde dini argümanlar öne çıkmış, 20. asırda ise siyasi argümanlar öne çıkmıştır. ''8. asırda yaşamış Hristiyan teolog Johannes Damascenus, yazdığı kitapta İslam Peygamberi'ni sahte peygamber olarak tanıtmıştır'' (Mencet, 2018: 193). Çünkü Hristiyan dünyası İslam'ı dini bir meydan okuma olarak algılamıştır. Günümüzde ise hakaret içeren karikatürler eliyle İslam toplumu ve öncüleri terörist olarak ilan edilmektedir. İslam dinini artık devlet kuran/yıkan siyasi, ekonomik, kültürel altyapısı olan bir medeniyet olarak kabul etmektedir.

2.9. Medeniyetler Çatışması ve Din

Huntıngton'ın tezine değinmeden önce sıklıkla kullandığı medeniyet kavramına değinmek gerekmektedir. Doğu toplumlarında daha çok şehir, devlet, yönetim vb. alanları işaret etse de "arapça'da 'şehir' anlamına gelen ve müdûn köküne dayanan medîne isminden Osmanlı Türkçesi'nde türetilen medeniyyet kelimesinin, kök itibariyle 'yönetmek' (es-siyâse) ve 'mâlik olmak' anlamları da bulunan deyn (dîn) masdarıyla ilişkili olduğu da ileri sürülmüştür'' (Kutluer, 2003).

Batılılar için bu kavram ''Sadece kendilerinde bulunan bilgi ve hayat şekillerine medeniyet diyerek, bunun bir nimet olduğunu ve bu nimetten bütün insanlığın haberdar olması ve istifade etmesinin, bütün insanlığın lehine bir durum oluşturduğu" (Görgün, 2020: 23) düşüncesine işaret etmektedir. Sömürgeleri eliyle zenginleşen Batı, soğuk savaş sonrası dünyaya hâkim medeniyet iddiasıyla kendi paradigmasını benimsetmek istemiştir. "Fransızlar (ise) kendi varlıklarını yüceltmek için 'medeniyet' kavramını kullanmışlar ve sömürgelere medeniyet götürme iddiasında bulunmuşlardır" (Acar, 2003: 35).

Teoman Duralı (2015: 33) kavramın ekonomik ve siyasal organizasyona dayalı tanımını yapar. Ona göre ‘’Az-çok benzer değer örgülerini kuşatan toplumlar öncelikle üretim ve buna bağlı olarak iktisat denilen olayı yürürlüğe koymuşlardır. Ardından en üst teşkilat seviyesini temsil eden devlet kurma becerisini gösteren bu toplumların ‘kültürler üstü kültür’ şeklinde nitelenecek yeni bir yapılanmasına medeniyet demektedir’’. Ayrıca kültür ile ayrışmasında “Tüm toplulukların kültür düzenine malik olmakla birlikte, tüm kültür topluluklarının medeniyet kurmuş olmadıklarını” söyler. Arnold Toynbee'de var olmuş çokça topluluğa rağmen, geçmişte 21 medeniyet olduğunu, çağdaş dünyada 6 medeniyetin yaşadığını, önümüzdeki süreçte bunun 8’e çıkabileceğini söylemiştir (Özer, 2007: 8).

Üretildiği mekân, üstenci yaklaşımın aracı olması ve kavramın ideolojik yanının baskın olduğu düşüncesiyle kimi Müslüman düşünürler daha da temkinli yaklaşmış ve onu kullanmaktan uzak durmuşlardır. Çünkü bu düşünce Batı’nın, kendisi dışında kalan alanları terbiye/istila/dizayn etmesinin aracı olmuştur. Bugün baktığımızda da bu medeniyetler, Batı Medeniyetinin baskısı altındadır. Abdurrahman Arslan (2016: 44), “Batı merkezli bir muhtevaya sahip değer yüklü” dediği medeniyet kavramının İslam ile uyumlu olmayacağı kanaatiyle mesafelidir. O, “Batı’dan ele geçirdiğimiz medeniyet kavramıyla Müslümanca bir gelecek kurmaktan vazgeçsek iyi olur. Önüne İslam kelimesini koyunca o ideolojik anlamından ayıklanmış olmaz” (Arslan, 2016: 224) diyerek İslam medeniyeti kavramını da eleştirmiştir.

Gelenek ve inanç farklılıklarını medeniyet kavramıyla araçsallaştıran Huntıngton’da Batı ve diğerleri ayrımını yaparak yaşanmış ve olası çatışma alanlarını medeniyetlerin farklılığına bağlamıştır. Ona göre medeniyet, insanları diğer canlılardan ayıran insanlık kimliği hariç, insanların sahip olduğu en geniş kültürel kimlik ve en yüksek kültürel gruplaşmadır. İnsanlar arasındaki dinsel farklılıklar da medeniyetler arasındaki çatışma ihtimalini tetikleyen hatta ana etkendir. Her ne kadar dört medeniyet (Batı (Yahudi-Hıristiyan), İslam, Çin, Hint) üzerinde yoğunlaşsa da asıl gruplaşma/ çatışma Batı ile İslam medeniyetleri arasında olacaktır. Bu sebeple Huntıngton’ın tezi batılı entelektüeller tarafından cesur, ileri görüşlü olduğu ve 20. asrın gerçekliğiyle örtüştüğü inancıyla sıklıkla incelenmiştir. Fakat İslam toplumlarına dönük tarafından söylenecek olursa kendi zihinlerinde çizmiş oldukları sınırlarda kendinden olmayana yer bırakmayarak hem öteki olanı var etmişler hem islamofobiyi yeşertmişlerdir. Ayrıca düşünsel zeminde oryantalizmin karşısında kavramsal karşıtı

oksidental bakışı var etmişlerdir. Batının çizdiği sınırlar dışında kalan öteki toplumlar için bu algı kolayca tartışılabilir fakat soğuk savaş dönemi sonrası uygulamaya konulan medeniyetlerin karşıtlıkları projesi, Avrupa'nın ortasında var olma mücadelesi veren Boşnak toplumu ve Müslüman halklar için ne anlam ifade etmektedir? Çünkü Huntıngton'ın Medeniyetler Çatışması tezi zamanlaması itibariyle Soğuk Savaş dönemi sonrası ve Bosna savaşı sırasında neşredilmiş olması açısından provokatif ve tedirgin edici gelmiştir.

Huntıngton'ın tezi incelenecek olursa o, meseleyi altı sebep üzerine inşa ederek altını doldurmaya çalıştığı gelecekteki çatışma alanının, medeniyetlerin karşılaşmaları üzerine olacağını söyleyerek başlar. Ve kendi tasnifine göre Afrika ile birlikte sekiz medeniyetten bahseder. İçerisinde Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyetlerinin yer aldığı bu tasnife göre "Medeniyet kimliği, gelecekte gittikçe artan bir şekilde ehemmiyet kazanacak ve geleceğin en mühim mücadeleleri de bu medeniyetlerin birini diğerinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca meydana gelecektir" (Huntıngton, 2018e: 24-25). Üzerine inşa ettiği altı hususu sıralarken de birini diğerlerinden ayırmak suretiyle ifade ettiği *esaslı* bir hususdan bahseder. "Medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi de din yoluyla farklılaşırlar. İşte bu farklılık siyasi ideoloji ve rejimler arasındaki farklılıklardan çok daha esaslı bir ayrışma sebebidir''. Çünkü ona göre din, hem etnik kimliklerin yeniden canlanmasını sağlıyor hem de insanlar arasında keskin ve dışlayıcı şekilde bir ayrım yapıyor. Bu durumu da Müslüman ülkeler tarafından iktisadi iş birliği amacıyla kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı örneklemesiyle temellendiriyor. Ona göre Batı'nın başka bir din aidiyeti sebebiyle ayrıştırıcı tavrı, iktisadi alanı da etkilemiştir.

"Esas olarak 1960'larda Türkiye, Pakistan ve İran tarafından kurulan bu teşkilatın diriltilmesi ve genişletilmesindeki saiklerden biri, bu ülkelerdeki muhtelif liderlerin, Avrupa Topluluğu'na kabul edilme şanslarının olmadığını kavramlarıdır" (Huntıngton, 2018e: 29). Yine aynı durumdan hareketle etnik kimlikler büyük bir mücadele alanı olmuş;

Bosna ve Sarajevo katliamı, Sırp ve Arnavutlar arasında kapıya dayanan şiddet, Bulgarlar ve Türk azınlığı arasındaki iğreti ilişkiler, Osetyalılar ve İnguş arasındaki şiddet, Ermeni ve Azerilerin birbirlerini sürekli boğazlamaları, Orta Asya'da Rus ve Müslümanlar arasındaki gergin münasebetler ve Orta Asya ve Kafkasya'daki Rus

menfaatleri korumak sınırında Ortodoks ve Müslüman kavimler arasındaki mücadele gittikçe artan biçimde patlak vermiştir (Huntıngton, 2018e: 34).

‘’1095 yılında Fransa’nın Le Puy şehrinde bir konuşma yapan ve sefer çağrısında bulunan Papa II. Urban, bütün Avrupa’yı kutsal toprakları ‘dinsiz sapıklar’ın yani Müslümanların elinden kurtarmaya davet eder’’ (Kalın, 2013: 71).

Bernard Lewis de Huntıngton’ın tezinden üç yıl önce kaleme aldığı Müslüman Öfkenin Kökleri eserinde Batı ile ilişki düzeyi Haçlı Seferleri, saldırı, cihat, fetih etkileşiminden ibaret olarak gören Müslümanların, batıdan nefret ettiklerini bunun ana sebebini de din anlayışlarında görmektedir. Bu sebeple çözümün yani Müslümanların, Batı ve diğer toplumlarla birlikte yaşayabilmelerinin yolunun Müslümanların sekülerleşmelerinde olduğunu söyler. Fakat bu durum Müslüman toplumların parçalanması anlamına gelmektedir. Çünkü tüm ideoloji ve inanç sistemleri kendilerini ayakta tutan prensiplere dayanır. Onların yıkılması demek, ideolojilerin yıkılması demektir. Bu anlamıyla sekülerizmin/laikliğin dayatılması, sömürgeciliğin başka bir yolu olarak görülmelidir. Aynı şekilde “Aydınlanma Çağı’ndan önceki karanlık dönemi kilise-tanrı denkleminin varlığına bağlayan devletler de; kiliseden uzaklaşarak ulaştıkları muasırlığın seküler toplum ile korunabileceğini düşünmüşlerdir” (Bloom, 2005: 52; Koç, 2019: 202). Çünkü kilisenin düşüncelerini yıkarak kendilerini var edeceklerini düşünmüşlerdir. Nitekim bugün “sekülerizm islam dünyasına, sömürgecilik hareketleriyle birlikte, sömürgeciliğin bir parçası olarak” girmiştir (Müftüoğlu, 2014: 71).

Yani hem Lewis hem Huntıngton ve hatta topyekûn batı fikriyatı, etnik kimliklerin yeniden canlanması ve insanlar arasında keskin ve dışlayıcı şekilde bir ayrım yaptığı iddiasıyla din temelli medeniyetlerin, ayrışmadaki önemli bir fay hattı olduğunu işaret etmektedir. Din eksenli Batı ve İslam medeniyetlerinin 1300 yıldır mücadele ettiği düşüncesindedir. Bir anlamda doğrudur. Örnek verecek olursak;

Bosna katliamı sırasında Sırp Ortodoks Kilisesi’nin Müslüman Boşnakların öldürülmesine ve kadınlarına tecavüz edilmesine cevaz vermesi ve katliamı desteklemesi, son olarak da Amerika’daki Evangelist grupların Irak’ta on binlerce masum Iraklının öldürülmesine Tanrı’nın iradesinin tecellisi olarak görmesi, yakın tarihte Hristiyanlık adına pek çok cinayetin işlendiğini gösteriyor (Kalın, 2013: 167).

Buradaki açmazı ise şudur; yaşanılan hadiseler din adına yapılmış olsa da hiçbir dinin bunu emretmediği bilinir. İzzetbegoviç'e göre de "Her din başlangıçta saf ve sade olup sonra tatbikat sırasında deforme olmuştur" (İzzetbegoviç, 2011a: 207). Buradaki husus göstermektedir ki, ortada olan durum *medeniyetlerin çatışması* değil *menfaatlerin çatışmasıdır*.

"Çoğu zaman siyasal, tarihsel ya da ekonomik bir nedene dayalı olarak ortaya çıksa da bütün bu şiddet eylemlerinde dinsel inanç ve değerlerle dinsel farklılıklar sıkça ön plana çıkarılmaktadır" (Gündüz, 2006: 20). Yani din mefhumu burada sebep olmaktan çok kitleleri ikna etmek adına motive edici kaynak olarak düşünülmelidir. Çünkü din insanlara güçlü bir ben tasavvuru verir. Ve bunu yaparken öteki üzerinden değil daha çok kendisini inşa ederek yapar. Çünkü tüm ilahi dinler çoğulculuğu ahlaki olarak savunur. Aksi takdirde bugün dünyanın her yerinde çoğunluğu temsil edenlerin, azınlıklar karşısında kültür emperyalizmine/anarşizmine çabaladıkları düşünülür. Bunun yaşandığı dönemler ve mekânlar olsa da din bunu isteyen taraf değildir. Nitekim din temelli iki medeniyetin karşılaşmaları çatışmalara sahne olduğu kadar aynı zamanda, kültür ve bilgi alışverişini, hoşgörü iklimini beraberinde getirdiği zamanlara da şahittir.

Öyle ki Müslümanların kendinden olmayanlara hoşgörü göstermeleri ilk yıllarından itibaren dini bir vecibe gibi algılanmıştır;

Hz. Muhammed 630 yılında Mekke'yi fethettiğinde ilk olarak Kâbe'ye gider ve Kâbe'nin içindeki bütün putların kırılmasını emreder. Fakat bir resmin aynen bırakılmasını söyler. Bu resim, kucağında Hz. İsa bulunan Hz. Meryem figürüdür. Bu hadise, Hıristiyan ibadet yerlerinin koruma altına alınması için önemli bir tarihi referans olmuş ve Hz. Ömer'in Kudüs'e girdiği gün de uygulanmıştır (Kalın, 2013: 62).

İnsanın yaşam hakkı ve değerlerinin saygı görmesi tüm inançların en temel haklar arasında saydığı bir durumdur. İnsan canına kıymamak en önemli emirler arasındadır.

Bu bağlamda dinler, insan varlığını ve hayatını korunması gereken temel kutsallar arasında sayarlar. Uçta sayılabilecek eskatolojik beklentileri ve teolojik düşünceleri nedeniyle gerek kendilerine gerekse dışa yönelik şiddeti meşru sayan bazı kültler ve din yorumları, bağlılarını aksine davranışlara yönlendirse de insan hayatı korunması gereken bir kutsal olarak kabul edilir (Gündüz, 2006: 20-21).

Nitekim Huntıngton'ın yorumlarının aksine Fukuyama'nın düşüncesi de "kültür etkileşiminin kriz ve çatışmaya değil intibak, hoşgörü ve yenilenmeye yol açtığı" (Fukuyama, 2018: 238) yönündedir. Çünkü var olan farklarının ötesinde ittifak ettikleri uygarlık üstü etik ilkeler söz konusudur. Tarih göstermektedir ki;

Y*aklaşık beş asır aynı hayat sahasını paylaşan İslam medeniyeti ve Ortodoks âlemi 19. yüzyıldaki batı değerlerinin yayılması öncesinde çok daha huzurlu ve barış içinde birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdi. Aynı şekilde Hindistan, İngiliz sömürgeciliğine kadar İslam ve Hindu medeniyetlerinin çok daha uyumlu ve müsamahakâr bir medeniyet ilişkisine şahit olmuştu. Endülüs, İspanyol barbarların yıkımına kadar Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi kültürlerin dinamik bir tarzda alışverişte bulundukları bir medeniyetler bileşkesini asırlar boyu sürdürmüştü* (Davutoğlu, 2018: 521).

Nitekim İzzetbegoviç de (2013: 89) İslam Deklarasyonu kitabında "Yahudilerle asırlar boyu birlikte yaşadık ve hatta bazen, içinde İslami olan ile Yahudi olan arasında fark edilemeyecek benzerlikte kültür yarattık" der. Yine "Hristiyanlar isterse gelecek, bütün insanlar ve insanlığın iyiliği için, iki büyük din arasındaki iş birliği ve anlayışın örneği olabilir" diyerek yeni iyilik temelinde bir birliktelikten bahseder. Ve bunu günlük siyasetin tezahürü değil İslam'ın en başından bu yana hâkim düşünceleri olarak addeder. Edward Said de (2000: 112) Huntıngton'ın tezine karşı çıkarak "Uygarlıklar ve kültürler her ne kadar kendilerine özgü niteliklerinden dolayı birleşmeseler de karşılıklı ilişki ve güven içindedirler" demektedir.

Garaudy (2015: 106) ise İslam'ın fikir, bilim, sanat ve maneviyat yönünden parıldayıp yükselmesini ve 15. asra kadar hâkim unsur oluşunu bu bağlamda iki unsur ile açıklar. Birincisi, bahsedilen bu etkileşim ve geçmiş birikimden faydalanmasıdır. Öyle ki, İslam bulunduğu eski medeniyetlerde, mesela Sasanilerin Pars kültürü, Bizans'ın Grek kültürü, Hindu bilimi gibi en iyi olan şeyleri alıp özümsemesini bilmiştir. İkincisi ise İslam'ın kendi getirdiği iman ve maneviyat ve bunlardan doğan sanat eserlerinin özel şekilleri, İslam imanına ve onun dünya hakimiyetine bağlı bilimler ve teknikler, Allah'ın o kesin birliğinin ve aşkınlığının yeşertip geliştirdiği tasavvuftur.

Fakat çatışma temelinde düşünen Huntıngton bunlardan bahis açmamaktadır. Çünkü nihai hedef bir öngörüden ziyade bir mevzi hazırlığı gibi görünmektedir. Nitekim Arnold J. Toynbee'de, "Hristiyanlık şiddet kullanmayan İslamiyet ise şiddet kullanan

bir darbedir" (Toynbee, 2015: 251) derken bir anlamda *Dine Karşı Din*[4] tezini ortaya atar.

Hem geçmişin temize çıkarılması hem yeni dönemin zeminin hazırlanması gerekmektedir. Zaten Samir Amin'de (2018: 481), Huntıngton'ın kültürler arasında oluşacak mücadele tasnifini ''emperyalizmin suçlarını örtme ve temize çıkarma çabası'' olarak gördüğünü söyler. Davutoğlu (2018: 521) ise bu durumu "Huntıngton dikkatleri diğer kültürler üzerine yoğunlaştırıyor" diyerek değerler krizi ve sistem bunalımının baş sorumlusunun Batı olduğunu söyler.

Özetlemek gerekirse çatışmanın, insanlar arasındaki kaçınılmaz ilişki formu olduğu tezi her dönem bir şekilde var olmuştur. Hayatın bir çıkar ve kavga içerisinde geçeceği düşüncesi hep savunula gelmiştir. ''Kültür ve medeniyetler ilk bakışta birbirlerinden ne kadar farklı görülseler de yine de hepsi bu dünyada insan tarafından ve insan için geliştirilmiş yaşam biçimleridir'' (Acar, 2003: 33). Fakat bir şekilde insanlara hep bir üst kimlik atfedilerek korunma vaat edilmiştir. Kültürel asimilasyon onun için silahlı mücadeleler kadar değerli hale gelmiştir. Üst kimlik kimi zaman bir devlet, kimi zaman ırksal aidiyet kimi zaman din temelinde yükselen birliktelikler şeklinde olmuştur. Avrupa'nın iç hesaplaşması döneminde üst kimlik mezhepsel kavramlar ile olmuşken Huntıngton'ın tezinden hareketle yeni dönemde üst kimlik tanımlamaları medeniyet kavramı ardına gizlenilmiş din ayrışmaları olacaktır.

2.10. Batı Hristiyanlığı

Burada belirtmekte fayda var; "Batı Hristiyanlığı tek başına Batı uygarlığının en önemli tarihi karakteristiğini teşkil eder" (Huntıngton, 2018b: 130) derken Huntıngton, batı uygarlığı ile yüksek oranda batı Hıristiyanlığını kasteder. Bu şekilde hem Hristiyanlık dininin ötesinde bir batı medeniyeti var etme çabasını hem de diğer dinler ile olan farkını keskin çizgilerle ortaya koymaktadır. Hristiyanlık aslında Kudüs civarında ortaya çıktığı için doğu merkezli bir dindir. Ancak, Avrupa'da yayıldıktan sonra modern dönemde batı dini olmuş ve batı kelimesinin artık dini anlamı da içerdiği ve Doğu Hristiyanlığından ayrılmış görünmektedir.

[4] Dr. Ali Şeriati'nin, yazdığı bir kitabına verdiği isimden esinlenerek bu ifade kullanılmıştır.

Tarihsel arka planına bakıldığında Haçlı Seferleri döneminde, Araplaşmış doğulu Hristiyan cemaatleri Haçlılara karşı, Müslümanların yanında yer almıştır. Araplaşmış olmaları sebebiyle kültürel değişime uğrayan "Doğu Hristiyanlarına karşı Haçlılar, en az Müslümanlara olduğu kadar, uzak ve acımasızdır" (Kalın, 2013: 77). Huntıngton da (2018f: 170) bir makalesinde Sovyetler Birliğinden ve tarihsel olarak Çarlık döneminden bahsederken hâkim dini, ''batı Hristiyanlığı değil, Ortodoksluk'' şeklinde ifade ederek net bir çizgi çizer. Balkanlardan ve tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğundan bahsederken de hâkim dini ''İslam'' olarak zikretmektedir. Zaten Bosna'da yaşanan savaşı da her biri bir medeniyeti temsilen Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırplar ve Müslüman Bosnalılar arasında cereyan eden savaş olarak görmektedir. Nitekim Ortodoks Ruslar Sırpları, Katolik Almanlar ise Hırvatları desteklemiştir.

Ancak Soğuk Savaş sonrasında artık mezhepsel ayrılık "Batı Hristiyanlığı" çatısı altında birleşerek topyekûn doğu ve İslam düşmanlığına evirilmiştir. Nitekim İslam'ın muadili hep Batı olarak görülmüştür.

Edward Said, 'İslam'la karşı karşıya getirilen Hristiyanlık değil, hep Batı olmuştur' diyor ve bunun nedenini şöyle açıklıyordu; ''Çünkü, varsayma göre Batı, Hristiyanlığı aşmış, ana dini Hristiyanlıktan daha büyük bir şey olmuşken İslam dünyası farklılaşmış toplulukları, tarihleri ve dillerine karşın, dinin, ilkelliğin ve geriliğin çamuruna saplanıp kalmıştır (Yavuz, 2002: 58).

Bu Hristiyanlık tipinin merkezi ise Avrupa olmakla birlikte siyasi sözcüsü bugün için Birleşik Devletler desek yanıltıcı olmayacaktır. Nitekim Papa'ya göre de (XVI. Benediktus) ''Avrupa coğrafya değil, ortak bir inanç üzerine kurulu bir idealdir'' (Kalın, 2013: 176). Bu sebeplerden ötürü artık yeni dönemde İslam, İslam Medeniyetine; Batı ise Batı Hristiyanlığına dönüştürülmüştür.

Bu durumdan biraz da güç alarak soru şudur; Huntıngton bilinen fakat dillendirilmeyen bir durumu mu işaret etmektedir? Yani din temelinde farklılaşan medeniyetlerin karşılaşmaları/etkileşimleri çatışma sebebi olduğu inancı. Yoksa farklılıkların ayrışma sebebi olduğu tezinden hareketle, Batı dünyası ve hatta yeniden şekillenen Avrupa kıtası başta olmak üzere, yeni dünya düzeninde soğuk savaş dönemi sonrası ABD'nin ve Avrupa devletlerinin ekonomik, siyasi, askeri çıkar ve menfaatlerine ulaşmada entelektüel zemin mi hazırlamaktadır? Çünkü Türkiye

Günlüğü dergisinin yayın yönetmeni Dr. Mustafa Çalık'a göre "Bu makalenin yayımından sonra ortaya çıkan hadiseler gözden geçirilirse görülür ki, bu makale batılı ülkelerin dış politikalarını yönlendirmiştir" (Kiras, 2018: 576). Bu entelektüel çabaların sadece soğuk savaş sonrası değil aslında uzunca süredir yapıla gelen çalışmalar olduğunu da burada nakletmekte fayda vardır. Nitekim İzzetbegoviç Soğuk Savaş öncesi yazdığı İslam Deklarasyonu kitabında bu çalışmalara dair şu notu düşer; ''Orduları yerine onlar şimdi düşünce ve sermayelerini benimsetmektedirler ve bu yeni tesir biçimi ile yine aynı hedefe varmak istemektedirler: Müslümanlar arasındaki varlıklarını teminat altına almak, Müslüman halkların siyasi ve maddi bağımlılığını ve manevi güçsüzlüğünü devam ettirmek'' (İzzetbegoviç, 2013: 15).

Siyaset bilimciler genellikle bir durum analizi yapıyorlarsa ikinci cümlede geleceğe dönük durumunu inşa çabasına girerler. Huntıngton, "Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da ideolojik olarak tanımlanan devletlerin sona ermesi, geleneksel etnik kimlik ve husumetlerin öne alınmasına izin veriyor" (Huntıngton, 2018e: 29) derken hazırladığı zeminde, sormuş olduğumuz ikinci soruyu daha kıymetli hale getiriyor. Zaten sorduğumuz birinci soru şu sebepten anlamsız gelmektedir; Endülüs tecrübesinde, Hindu inancıyla olan münasebetlerinde, tercüme eserlerin filtrelenerek sahiplenilmesinde ve Pax Ottomana tecrübesi gibi birikimlerde esnek kültür politikaları sayesinde yayılma gösterebilmiş İslam inancı *öteki* diye bir kavramı reddetmiş görünmektedir. Kalın, bu duruma şu şekilde dikkat çeker;

Eflatun ve Aristo'nun pagan Yunan toplumunda yetişmiş olması yahut Hint matematikçilerinin çok tanrılı Hint kozmolojisini benimsemiş olması, onların bilim ve düşünceye katkılarının kabulü önünde bir engel olarak görünmüyordu. Bütün bunlar klasik İslam medeniyetinin 'dini ve kültürel öteki'ne karşı müsamahalı ve hoşgörülü bir tavır geliştirilmesini sağlamıştır (Kalın, 2013: 36).

Müslümanlar ayrışmanın çatışma değil, zenginlik olduğu kabulünü ispat etmiş oldukları için, ideolojik baskı rejimiyle bir arada bulunmuş olan milletlerin SSCB sonrası husumetlerini var etmesini anlayamaz hale geliyor. Her ne kadar Huntıngton (1996: 125) tam tersini düşünüp;

Müslümanlar, dünyadaki uygarlıklar içi ve arası çatışmaların üçte ikisinde taraf" diyerek ve bu durumu İslam'a mal etmeye çalışsa da Avrasya'da, medeniyetler arasındaki büyük tarihi fay kırıkları bir kere daha alevlenmiştir. Ve İslam kanlı

hudutlara sahiptir derken, ''İslam'ı diğer medeniyetlerle Bosna, Kosova, Nogorno-Karabağ ve Çeçenistan gibi kanlı sınırlara sahip olmakla ve saldırgan bir medeniyet olmakla suçlamaktadır ama bu savaşların çıkış nedenleri hakkında yine sessiz kalmaktadır (Uysal, 2015: 6).

Esasında bu durum yukarıda değindiğimiz mevzi hedefi gibi durmaktadır. Yani Batı'nın çatışacağı havzanın İslâm dünyası olduğunun işaretidir.

2.11. The West and The Rest

İkinci sorumuz yukarıda da söylediğimiz gibi daha anlamlıdır. Çünkü ''bir Pentagon danışmanı olan Huntıngton'' (Beaudet, 2018: 438) bir satranç maçındaymışçasına, SSCB sonrasında Batı'yı kudretinin zirvesinde görmekte ve aynı zamanda Batılı devletlerin kendi aralarında askeri mücadelesine pek ihtimal vermemektedir. Buna rağmen olası bir dünya savaşından da bahis açarak, Kafkasya ve Balkanlarda yaşananların medeniyetler arası dünya savaşına zemin hazırladığını düşünmektedir. Bu noktada ABD'nin yeri neresi olacaktır? Daha da önemlisi batılı olmayan ülkeler nerede konumlandırılmaktadır? Çünkü her daim bir düşmana ihtiyaç duyan ABD *öteki* olan eliyle aslında kendini konumlandırmaktadır. Öyle ki "Soğuk Savaş olmadan ABD ne yapacak?" sorusu bir dönem çok sorulmuştur (Huntıngton, 2018a: 188). Çünkü yarım asrı aşan komünizm düşmanlığı Amerika'yı yönetenler ile çok kültürlü halkı arasında ortak bir kimlik ve dil sağlamıştır. Ancak yeni dönemde var edilecek düşmanın ideolojiden çok, kültür ve medeniyet eksenli oluşu cepheyi de büyütecek bir olgu olarak görülmüştür. Rudyard Kipling ünlü şiirinde *Doğu doğudur, Batı batıdır / Ve bu ikili hiçbir zaman bir araya gelmeyecektir; ta ki yer ve gök, Tanrı'nın büyük hüküm kürsüsünde hazır bulunana kadar* derken batı ve geriye kalanlar ayrımını çoktan yapmıştır. Bu ayrıma göre "iki kültürün ayrılığı doğal bir hali, birleşmesi ise ilahi müdahale gerektiren istisnai bir durumu ifade eder" (Kalın, 2013: 13). Ancak ilahi lütufla çözülebilecek kadar derin olan zihinsel ayrılık Kishore Mahbubani'nin tanımında vücut bulmuş, onun *Batı ve geriye kalanlar (the West and the Rest)* sınıflandırması, Yeni Dünya Düzeninde Huntington için de önem kazanmıştır. Bu

karşılaşmada tersinden bir bakışı, *İslam and the West (İslam ve Batı)* adlı kitabıyla yine oryantalist olan Dr. Philip K. Hitti de ortaya koymuştur.[5]

Soğuk Savaş dönemi sonrası oluşan değerler dizisi değişikliği ile yeni dünya düzeninde oyun kurucular belirlenmiş, menfaatler BM eliyle pay edilmiştir. Parçalanan ülkeler, belirlenen yeni sınırlar ve beraberinde gelen iktisadi ve askeri düzende Batılı olmayan devletlerin söz hakkı da yok gibidir. Bu sistemde "Milletlerarası siyaset ve güvenlik meseleleri fiilen Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa müdüriyeti tarafından; Dünya iktisadi meseleleri Birleşik Devletler, Almanya ve Japonya müdüriyeti tarafından karara bağlanır" (Huntıngton, 2018e: 41). Ve ''NATO'nun baş gayesi Batı uygarlığının savunuculuğunu ve koruyuculuğunu yapmaktır'' (Huntıngton, 2018: 143). Çünkü asıl amaç Batı'nın menfaatlerini tehdit edecek askeri ve iktisadi olan ne varsa onları terbiye etmek, ayrıca batılı devletlerin ve ABD'nin çıkarlarına meşruiyet kazandırmak için yararlanılan bir kisvedir.

Hilmi Yavuz (2002: 54) bu tasnifi yani "toplumları Batılılaşmış (modern) ve Batılılaşmamış ya da, Batılılaşmaya ayak diretmiş (geleneksel) şeklinde bölme marifetinin oryantalist bir tavır olduğunu ve Batılılaşma yolunu seçenlerinde aslında oryantalistleşeceklerini" söylese de Batı'dan geriye kalanlara şu üç seçenek kalır; "ya maliyeti yüksek yol olan kendilerini izole etmeyi seçecekler yahut batılı müessese ve değerleri kabul ederek kervana katılacaklar ya da işbirliği yoluna giderek batılılaşmadan modernleşecekler" (Huntıngton, 2018e: 43-44).

Huntıngton bu noktada batılı olmayan medeniyetlerin ekseriyetle batılılaşmadan modernleşme yolunu seçeceklerini düşünmektedir. Bunun nedenlerini ise batılı olmayan medeniyetlerin her biri için farklı durumlarda görmektedir. Yani gelenek ve değerlerini korumak suretiyle zenginliğe ulaşma çabasında olacakları tezi Huntıngton için ağır basmaktadır. Huntıngton'ın bu düşüncesi örtülü bir üstünlük iddiasıdır aynı zamanda. Çünkü Meryem Cemile'nin, misyoner Dr. Cragg'ı kastederek söylediği

[5]Burada her ne kadar tersinden bir bakış açısı olsa da içerik olarak aynı doğrultuda yine İslam'ın ve kutsallarının tahkir edilmesi, Batı'nın ve değerlerinin ise yüceltilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

"teşebbüslerini, istediklerini, ateşli tavsiyelerini hep modernizm teriminin arkasına saklanarak yapmaktadır" (Cemile, 2011: 48) tespiti esasında tüm oryantalistlere teşmil edilebilir. Nitekim Huntıngton'a göre de batılılaşma muasır olma ile eş anlamlıdır ve doğu toplumlarının ilerlemesi için olmazsa olmazdır. Yani Batı kendisini hem ekonomik gelişmişlik hem de politik araçlar yönünden üstün görmektedir. Bunu yaparken de esasında diğer inançları ve kültürleri reddetmekte ya da tahkir etmektedir. Neticede ise bu seçim yani batının var olan konumunu kökleştirme çabası, doğunun ise batı ile aynı siyasi ve ekonomik unsurları benimsemeye başlaması silahlanma harcamalarını doğuracak bir mücadele ve sonu olmayan bir yarış gibi görünmektedir. Said de (2000: 117) böyle düşünüyor olacak ki; "Oryantalizmin çağrıda bulunduğu emperyalist egemenlik, savaş ve düşmanlık çağlarına göndermede bulunan ayrılıkların yeni biçimlerde kurgusunu sağlamaktadır" demektedir.

Fakat konumuz itibarıyla Boşnak toplumu burada nereye konumlandırılmaktadır? Çünkü Avrupa'nın ortasında Müslüman bir toplum aynı zamanda batılıdır fakat batı medeniyetine tabi değildir. Akif Emre, Bosna Şeyhülislamı Mustafa Çeriç ile görüşmesinde ona jeopolitik ve kültürel anlamda, doğu ve batı arasında sıkışıp kalan Bosna-Hersek ile ilgili olarak "Batı versiyonlu bir İslami oluşum" hakkındaki düşüncelerini sorması üzerine Şeyhülislam; "İslam ile batı medeniyeti arasında bir etkileşimin olduğu tartışılmaz bir gerçek. Bizim batı medeniyetinden alacaklarımız ve İslam'ın güzelliğini kavramamıza yardımcı olduğu ölçüdedir. Avrupa'nın kültürel çöplüğü olmak istemiyoruz" demiştir (Çeriç, 1996).

Batı dışı medeniyetlerin özellikle Konfüçyüs ve İslam Medeniyetlerinin demografik güç olmaları, jeopolitik hatlarda bulunmaları ve hatta Avrupa'nın ortasında devlet kurma idealleri vb neticelerinde Batı'ya meydan okuma düşüncesi Huntıngton'ı rahatsız etmiştir. Çünkü Huntıngton, Batılı çevreler için üstesinden gelinmesi gereken temel sorunun, "Batının diğerlerinden, özellikle İslam'dan daha güçlü olmasını ve kendini onlardan korumasını garantilemek" olduğunu söyler (Said, 2018: 402). Sezai Karakoç Avrupa Birliği örneğinden hareketle, Huntıngton'ın ve tüm Batılı düşünürlerin aslında diğer milletlerin/dinlerin/medeniyetlerin güçlenerek Batıya meydan okuyacakları gibi bir korkuları olduğundan bahseder;

Avrupanın kendi dışındaki insana bakışı, bugüne kadar sadece tabiata bakışı gibi olmuştur. Şimdi, Asya ve Afrika'ya çevirdiği silahın geri tepmesi, kendine dönmesi, tersine işlemesi olağan sayılabilir. (...) Asyanın ve Afrikanın intikamı çetindir. Avrupa

bunu gün gün daha bir şiddetle idrak ediyor. Avrupa Birliği çalışmaları bu idrakin bir eseridir (Karakoç, 2016: 10).

Ancak gelinen noktada İslam, Hint, Afrika vb medeniyetlerin güçlenmiş olması sonucu, *birlikte yaşama mecburiyeti* düşüncesi, tahakkümcü ve tepeden bakan anlayışa galip gelmiş olacak ki Huntıngton tezini şu cümleyle bitirir; "Uzak olmayan bir gelecekte, cihanşümul bir medeniyet olmayacak fakat bunun yerine, her biri başkalarıyla beraber yaşamayı öğrenmek zorunda kalacak farklı medeniyetlerden mürekkep bir dünya olacaktır" (Huntıngton, 2018e: 54).

Nitekim bundan sonrası için Batı politikasına dair planlamayı kısa vadede üstünlük, uzun vadede ise ekonomik ve askeri güçleri Batı'ya nisbetle aratacak olan Batılı olmayan medeniyetlerle uzlaşma olmak üzere ikiye ayırır. Öyle zannediyorum ki Bosna'da ki savaşta da durum Boşnakların lehine döndüğünde, aslında egemen devletlerin sevinmediği ve çözümsüzlüğün çözüm olarak dayatıldığı Dayton Anlaşması bu entelektüel aklın bir neticesi olarak doğmuştur. İzzetbegoviç'te "Bizim zaferimiz birilerinin işine gelmemekte ve Bosna Hersek'in bu savaştan galip çıkmasını istememektedirler" (İzzetbegoviç, 2017a: 97) diyerek Dayton Anlaşmasıyla neticelenen bu tavra tepki göstermiştir. Çünkü öteki olanı reddeden Sırp ve Hırvatlar mezhepleri gereği batılı ülkeler tarafından desteklenmiş, Boşnaklara ise gıda ve ilaç dahil olmak üzere çeşitli ambargolar uygulanmıştır. Öyle ki Birleşmiş Milletlerin dağıtmış olduğu yardımların yalnızca %15'i Boşnaklara ulaşmıştır (Canda, 1997: 40). Savaşın şahitlerinden Münir Gavrankapetanoviç'in aktardığına göre, kendisinin hesap ettiği daha savaşın ilk yılında yirmiyedi günlük bir zaman diliminde sadece yağsız pirinç ve katık yediklerini ve herkesin zayıfladığını söyler. Zaten Sarajevo'da şişman görünmek ayıp sayılıyordu diye de ekler (Gavrankapetanoviç, 1998: 58). Saraybosna'da yaşayan yüzbinlerce insan dört yıl boyunca -İzzetbegoviç'in de dış dünya ile irtibatını sağlamak maksadıyla zaman zaman kullanmak zorunda kaldığı- genişliği 1 metre, yüksekliği 1,50-1,70 metre olan tünelden sokulan besin maddeleri ile yaşamaya mahkûm edilmiştir. "Saraybosna'ya bir gemi yardım malzemesi götüren fakat BM'nin kendisine giriş izni vermediği ve kış aylarında İgman dağlarında aylarca bekleyen Güney Afrikalı doktor şair Shabbir Banoobhai, Sarajevo şiirinde Bosna'yı bu sebeple Avrupa'nın Kudüsüne benzetmiştir'' (Balcı, 2010: 42). Silah ambargosu başta olmak üzere çeşitli baskı ve ambargolar uygulanmış ve savaş görmezlikten gelinmiş olsa da ne zaman ki Boşnak askerleri mevzi kazanmış işte o zaman ABD

devreye girerek bir netice elde edilmeye çalışılmıştır. Huntıngton'ın "her biri başkalarıyla beraber yaşamayı öğrenmek zorunda kalacak" ifadesi galiba Bosna'da tecessüm etmiştir. Bu sebeple Dayton bir anlamda Batının çaresizliğinin anlaşması gibi de okunmalıdır. Nitekim ilerleyen dönemlerde Müslümanların etkileri artmış fakat batı ve öteki medeniyetler arasındaki tedirginlik ortamı teskin edilememiştir. Bu sebeple "Clinton'ın 1999 yılı sonlarındaki Türkiye ve 2000 yılı başlarındaki Hindistan ziyaretlerinde, bu ülkelerin medeniyet geçmişlerinin insanlık birikimine yapabilecekleri katkılara özel atıflarda bulunması, Medeniyetler Çatışması tezinin doğurduğu güvensizlik ortamını gidermeye yönelik mesajlar olarak görülmelidir" (Aktaş, 2014: 49).

Huntıngton 1993 yaz ayında yayınladığı ilk makaleden birkaç ay sonra yine aynı dergide tartışmalara cevap vermiş ve ilk tezinin haklılığını dünya çapında yaşanan bir dizi olayla açıklamak istemiştir. Ve sıraladığı hususların ilk üçü bizim tezimizin içerdiği Bosna topraklarında vuku bulan savaşa dair olmuştur. Esasında Bosna'da yaşanan olay Huntıngton'un ilk makalesini yayınladığında zaten başlamıştı. Nitekim Huntington'ın medeniyetler çatışması tezi de esasen yeni bir tez değildir, ondan birkaç sene evvel ''Bernard Lewis tarafından da dile getirilen bu tezin asıl sahibi Arnold Toynbee'dir'' (Yılmaz, 2018: 15-16). Fakat açıklanmak istenen şudur ki; Huntıngton ve birçok Batılı yazar Soğuk Savaş dönemi sonrası batının tahakkümcü anlayışını batılı olmayanlar üzerine bina etme çabasına girişmişlerdir. Değişen sınırlarda mevzi kapma yarışı süratlenmiş ve ABD'nin etkinliğinin artması hususunda bu yazarların her biri İslam dünyası başta olmak üzere kendinden olmayanları muhtelif sebeplerle tahkir ederek psikolojik harbi yürütmüş oldukları görünmektedir.

Huntıngton her ne kadar "her biri başkalarıyla beraber yaşamayı öğrenmek zorunda kalacak" dese de bunu aynı devlet içinde değil keskin sınırların dışından kabul etmektedir. Önce ABD'yi ve bizce uzun vadede de batı toplumunu bunun dışında tutmaya çabalamaktadır. Verdiği tahmini veriye göre göçmenler 2050'de ABD nüfusunun yarısını oluşturacaktır. Bu da Amerika'ya göç edenleri "Avrupalı kültürüne asimile edip edemeyeceğini" (Huntıngton, 2018c: 90) tartışmalı hale getirecektir. Bugüne kadar ABD'ye giden göçmenlerin Avrupalı kültüre uyduklarını ancak ABD'nin bu kadar yoğun göçü karşılayamadığı takdirde Sovyetler Birliği ile aynı kaderi paylaşarak tarihin çöplüğüne gideceğini düşünür. Yabancı düşmanlığı Avrupa'da politika haline dönüşmüştür. Nitekim "1992 yılında yapılan seçimlerde

Fransa'nın Ulusal Cephe Partisi yabancı düşmanlığı temasını işleyerek yüzde otuzsekiz civarında oy almayı başarmıştır. Alman dazlakları da aynı şekilde yabancılara karşı yaygın şiddet olayları düzenleyerek 'Bizim dışımızda herkes bize karşıdır' sloganını bir kez daha canlandırmışlardır" (Brezınskı, 1996: 53). Fanatizm, hoşgörüsüzlük, şiddet, düşmanlık ve hatta soykırım Batının enstrümanları haline gelmiştir. Batılı entelektüeller eserlerinde İslam ve Doğu'yu Batı uygarlığının düşmanı olarak göstererek, sürekli bu toplumlar/dinler/medeniyetler arasında yaşanan gerilim tarihini canlı tutarak günümüze taşımışlardır. Nihai olarak bu tutum İslamofobi ve yabancı düşmanlığı olarak literatürde yerini almıştır.

Huntıngton (2018d: 103) verdiği bir mülakatta İslam medeniyetinin ontolojik zeminine vurgu yaparak, "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya" düşüncesinden dolayı Müslüman toplumların gayrimüslimlerle uzlaşısının zor olduğunu ve nitekim çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu toplumlara uyumunun zor olduğunu söyler. Onun uyumdan kastı geleneği, kültürü ve dini yaşamı ile topyekûn bir halde bir medeniyeti temsil edenlerin Batı medeniyetinin tüm geçmiş birikimini kültür ve medeniyetini bozacağı endişesidir. Bernard Lewis'in ifadesiyle İslam artık Batının kıyısında değil kalbindedir. Bu sebeple dönüşümünü sağlamayı taahhüt etmeden gelen her göçmen onlar için bir zafiyet oluşturmaktadır.

Öyle ki; *Bir Türk iyi bir Alman olma yükümlülüğünün gereklerini yerine getirme sorumluluğunu kabulleniyor ve bunun gereklerini ifa ediyorsa Müslüman olarak Alman vatandaşlığına geçmelerine izin verilmeli. Protestan ve Katolik Almanların var olduğu gibi. Ama büyük bir grup haline gelip İslam'ı politik platformda da yaymak ve etkin bir güç kurmak istediklerinde bu bir sorun teşkil edebilir* (Huntıngton, 1994-1995: 115-116).

Bu sebeple "Batı dışı ülkelerden gelen göç kontrol edilmeli ve kabul edenler asimile edilmelidir" (Huntıngton, 2018b: 143). Huntıngton'ın düşüncesi Batı medeniyeti fikriyatında Boşnakların Avrupa'da neden bir devlet kurmasının sakıncalı olduğunu da bize aşikâr etmektedir. Bu noktada Akif Emre, Hasan Çengiç'in sözüne atıf yapar; "Batı, Müslümanları kültürel bir çeşni, renk olarak kabul etmeye hazır, ama siyasi bir güç olarak asla!" (Emre, 2019: 56). Ve yine 1997 yılında Kültürümüzün İslamlaşmasına Karşı kitabını yazan Fortuyn, "İslam geri bir kültürdür; kanunlar elverse, tek bir Müslüman göçmenin Hollanda'ya girmesine izin vermem diyor ve

ekliyordu: “Ben, İslam’a karşı soğuk savaşın sürdürülmesinden yanayım” demiştir (Kalın, 2013: 178).

Gördüğümüz şudur ki, Avrupalı olan batı medeniyetine mensup Boşnak toplumu batılı entelektüeller için sakıncalı görünmemektedir. Sakıncalı olan, Müslüman bir Boşnak devleti ile sahiplendiği geleneği ve Avrupa’nın ortasına kabul edeceği batılı olmayan göçmenlerdir. Aksi durumda yapılacak şey, siyasi ve askeri olarak etkisizleştirme yolunu tercih etmedir. Avrupa’dan çıkarılamayan aynı zamanda ideoloji ve din faşizmine direnen, soykırıma rağmen devlet iddialarından vazgeçmeyen Müslüman Boşnaklar için Huntıngton, adeta son çare olarak savaş henüz sonuçlanmamışken 1995 yılı başında verdiği bir mülakatta ‘’tek çözüm olarak Bosna’nın dini çizgilerle üçe bölünmesi’’ni salık verir (Huntıngton, 1994-1995: 113). Bu sebeple İzzetbegoviç yapılanları şu şekilde izah eder; “Ben Batı’nın müdahale etmediğini asla düşünmedim! Batı Bosna-Hersek’e en âlâ müdahalede bulundu ve dünya bunu bilmek zorundadır! Batı buraya geldi bizim elimizi kolumuzu bağladı ve çekip gitti” (İzzetbegoviç, 2017a: 96). Ez cümle, Batı’nın öteki olana dair ben tasavvuru çatışmayı doğurmaktadır. Yabancı düşmanlığına medeniyet kılıfı uydurulmaktadır. Fakat öteki olarak zikrettiğimiz Batı dışı toplumlar, asimilasyonu ya da onların ifadesiyle Batıya olan her türlü entegrasyonu kabul eder değişirlerse, bu çatışmanın yaşanmayacağı düşünülmektedir. Geleceğini tarihin öznesi olmakta gören Batı, topyekûn birleşmeyi çare olarak görmekte ve topraklarından azınlıkları dışlamaya çabalamaktadır.

2.12. İslamofobi

Sözlük anlamı olarak İslamofobi genel olarak “İslam ve/veya Müslümanlara karşı kin, nefret veya düşmanlık besleme veya onlara güvenmeme, onlardan şüphe duyma, İslam’dan korkma şeklinde tanımlanabilir” (Aktaş, 2014: 36). Burada irdelenmesi gereken husus İslam’a ve Müslümanlara güvenmeyenin kim/kimler olduğu başta olmak üzere bunun sebepleridir. Şüphesiz bu durum dünden bugüne oluşmuş bir durum değil, bu tanımlamanın sosyolojik ve tarihsel arka planı bulunmaktadır.

Bu sebeple irdelendiğinde görülecektir ki, İslam’ın 7. asırda ortaya çıkarak yakın çevre başta olmak üzere Avrupa’nın içlerine kadar fetihler yoluyla ilerlemiş olması Müslümanlar ile varlığı daha eski olan hâkim güç Hristiyan dünya arasında gerilimlere yol açmıştır. Müslümanların İspanya’da kurdukları Endülüs Emevi Devleti ile 8. asrın başında Fransa’nın içlerine kadar ilerleyerek 2 asrı aşan yerleşik düzenleri İslam karşıtı

refleksi harekete geçirmiştir. Buna mukabil Kudüs'ü kutsal kabul eden Hritiyanların Müslümanları şeytanlaştıran söylemlerle Haçlı Seferleri başlatmaları neticesinde 10. asır sonrasında birçok kez karşılaşmalar ve savaşlar yaşanmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Doğu Roma'yı yıkarak Hristiyan dünyaya verdiği mesaj ve ardından Avrupa'nın içlerine kadar ilerlemesi ile yaşanan gerilim, günümüze kadar gelmiştir. ''İlgili literatür içerisinde akademisyenler tarafından kaleme alınan bilimsel yayınlar ve araştırma merkezleri tarafından hazırlanan raporlar[6] incelendiğinde, İslamofobi'nin daha çok 'önyargı' (prejudice), 'ayrımcılık' (discrimination), 'dışlanma' (exclusion), 'şiddet' (violence) gibi kavramlara atfen tanımlandığı görülür'' (Kirman, 2010: 22).

Bu tarihsel bilgiler ışığında Hristiyan dünyanın İslam karşıtı bakışı neredeyse 13 asrı bulmaktadır. 13 asırlık bu karşılaşma yukarıda anlatmaya çalıştığımız oryantalist literatürü doğurmuştur. ''İslamofobi olarak adlandırılan bu İslam karşıtlığı, İslam kelimesine phobia kelimesi eklenerek türetilmiştir. Yunan mitolojisinde dehşet ve korku tanrısı olarak bilinen 'phobos' kelimesinden türetilen fobi (phobie veya phobia) genel olarak korkuyu ifade etmekte ve eklendiği kelimelere korku anlamı yüklemektedir'' (Aktaş, 2014: 35).

Bu bağlamda "inşa edilmiş" bir korku olarak ortaya çıkan "İslamofobi" yeni zamanların ürünü olsa da öncelikle, İslam korkusunun aslında çok yeni ve özel bir durum olmadığını belirtmek gerekiyor. Kuşkusuz Batı'da Arapların İspanya'yı fethinden beri ya da Osmanlı'nın Avrupa içlerine ilerleyişinden bu yana İslam'a veya Müslümanlara dair bir korkudan söz etmek mümkün olsa da öncelikle burada "İslamofobi" kelimesinin içindeki "fobi" kısmına dikkat çekmekte yarar var. "Fobi" somut bir durum karşısında duyulan "korku" olmaktan ya da yani bir gerçekliğe tekabül etmekten ziyade, hayatı sürekli etkileyen bir "takıntıya", bir "hayale" işaret eden bir duygu haline tekabül ediyor. "İslam" ve "fobi" kelimelerinin yan yana gelmesi ise aslında İslam'ın yaratmadığı, İslam'dan kaynaklanmayan bir korkuya başka bir deyişle "yaratılmış" ya da "icadedilmiş" ve birtakım insanlar tarafından içselleştirilmiş bir korkuya işaret ediyor (Kentel, 2012: 262).

---

[6]Detaylı bilgi için bknz. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) tarafından yayınlanan ''European Islamophobıa Report 2019'' (2020) raporu ile İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER) tarafından yayınlanan ''Almanya'da Müslümanlar'' (Nisan 2018) raporu

Üretilmiş bir bilgi olan İslamofobi Bosna savaşında da devreye konulmuş bir hissiyat olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı esasen medeniyet/din/ırk karşıtlığı üzerinden düşmanlık algısı ortaya koysa da sanki bunu yapmıyormuş edası ile karşısında konumlandırdıklarını ürettiği İslami radikalizm kavramıyla köşeye sıkıştırmaya ve hatta yaptıklarını gizlemeye çabalamaktadır.

Bu bağlamda bir parantez açmak gerekirse, Boşnaklar İslam dini mensubu oldukları için Avrupa'dan atılmaya, yok sayılmaya ya da asimilasyona tabi tutulmuştur. Fakat bu faşizan tavır uygulanırken yavuz hırsız cinsinden bir muamele ile İzzetbegoviç ve Boşnaklar radikallikle, İslami köktendincilikle suçlanmıştır. İzzetbegoviç (2005: 174) basın tarafından sıklıkla Bosnayı İslamlaştırdığına dair sorulara muhatap olmuştur. O, bu durumu ise olgunluk içerisinde dinlere baskı yapılan komünizm sonrası, tüm dinlere dönüş olduğunu bu durumu bir fenomen olarak açıklamıştır. Yani İslam'a dönüş olduğu kadar Katolik ve Ortodoksluğa da rağbet olmuştur. Fakat özellikle ''toplama kamplarında Müslümanların zorla hristiyanlaştırıldıkları kamuoyuna yansımış olmasına rağmen'' (Çavuşeviç, 1994b: 66-71) zorla İslamlaştırılanlara rastlanılmamış, batılı Hristiyan Avrupa ise bu konudan bahis açmamıştır. Esasında zorla Hristiyanlaştırma mevzusu Miloseviç'ten hemen önce Büyük Sırbistan Krallığının tekrar kurulması niyetiyle Tito zamanında yapılmış bir çalışmadır. ''Sırp Enstitüsü Başkanı Vasa Gubriolovic, Balkanlarda bulunan Müslümanların yok edilmesinin kademe kademe olacağına dair bir rapor hazırlamıştır. Bu durum gerçekçi bulunmadığı yahut zaman bulunamadığı için eyleme geçmemiş, bunun yerine Müslümanların ilk etapta Hristiyanlaştırılması öngörülmüştür. Kabul etmeyenlerin ise öldürülecekleri ya da sürülecekleri iddia edilmiştir'' (Alkan, 1995: 74). Müslümanların hoşgörüsü ise daha en başında bu toprakları fethettikleri zamandan beri olagelmiştir. Osmanlı fetihleri sonrası İslam inancına olan yönelimlerde, Müslümanlar onları oldukları şekliyle kabul etmiş yıllarca Hristiyan isimli Müslümanlara sık rastlanır olmuştur. Elbette yıllar içerisinde Türk ve Arap isimlerinde gözlemlenen artış İslam inancının hayatın her alanına nüksetmesi sebebiyle olağandır. Ancak Orta Çağın sonuna doğru gelindiğinde siyasi dizayn ile bu topraklardaki Müslüman isimlerin sonuna "ic" takısı getirilmek suretiyle slavlaştırılmaları ve İslam inancından uzaklaştırılmaları öngörülmüştür.

Bilindiği üzere komünizm döneminde Boşnaklar yok sayılmış ve devlete dair işlemlerde küçük "m" harfi ile belirtilmişlerdir. Bugünden bakıldığında

İzzetbegoviç'in İslamlaşma yazıları yazıldığı dönem itibariyle daha da anlaşılır hale gelmektedir. Boşnakların böyle bir atmosferde dinden uzak eğitim görmeleri ve bunun neticesinde seküler yaşama olan eğilim savaşla birlikte sona ermiştir. Çünkü zihinlere kazınan "m" (Müslüman) imgesi savaşta birlikteliği beraberinde getirmiştir. Çünkü içeride yaşanan birliktelik dış dünya ile de irtibatı sağlamıştır. Dönemin Mostar müftüsünün "Bu harp bizim yeniden İslamı keşfetmemizi sağlamıştır" (Ataseven, 2012: 49) sözü bu sebeple önemlidir.

Aslında Bosna savaşı boyunca yayın organlarında çıkan ve özellikle Sırpların öncülerinin, Boşnakların ve İzzetbegoviç'in köktendinci oldukları iddiaları psikolojik harbin bir parçasıydı. Onlar da biliyorlardı ki ne İzzetbegoviç ne de Boşnak askerleri bu düşünce ile savaşmıyorlardı. Onların motivasyonu hiç şüphesiz bağımsız bir Bosna devletiydi. Soykırımı uygulayanların yaymaya gayret ettikleri bu fikir sayesinde hem uygulanan soykırım Batı nezdinde görmezden gelinecek ve meşrulaşacak hem de Avrupa'nın ileri karakol görevine soyunan Sırp milisler, askeri destek görecekti.

Bosna Sırplarının lideri Radovan Karaciç, "Biz tek din ve tek kültürlü bir Avrupa için savaşıyoruz. Amacımız Balkanlardaki İslam kalıntılarını yok etmek ve Anadolu'ya kadar sürmektir" derken, 1993'te de "Batı bir gün bize minnettar olacak çünkü Hristiyan değerlerini ve kültürünü savunmaya karar verdik" sözleriyle yapacaklarının meşruluğunu ortaya koyuyordu. Bosna Sırplarının komutanı Ratko Mladiç ise "Benim ordum nihayetinde Allah'ın yolundadır" diyerek övünmekteydi. Görüldüğü üzere din, Bosna savaşı sırasında, belirli siyasi amaçlara erişilmek için Sırp önderliğince kullanılmıştır (Ayhan, 2020: 157).

Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tudjman'da kendisine Boşnakları Avrupalılaştırma görevi verildiğini ve Boşnak-Hırvat Federasyonu'nun, Avrupa'da bir İslâm devleti kurulmasını önlemek amacıyla oluşturulduğunu belirtmiştir. Nitekim Avrupalılar, Tudjman'a, bu konuda güvenmişlerdir (İzzetbegoviç, 2016: 193).

İzzetbegoviç ise bulunduğu coğrafya ve zaman açısından hayatı boyunca krallık, faşist diktatörlük, sosyalist federal cumhuriyet ve cumhuriyet yönetimlerini tecrübe etmiş birisi olarak Müslüman halka karşı zulme izin vermeyen, ''dinlerin, ulusların ve fikirlerin eşitliğine dayalı cumhuriyet yönetimi tesis etmek istemiştir'' (İzzetbegoviç, 2003: 42). Bu tecrübeler ışığında 'İslâm devleti' propagandasını reddederek, birleşik

ve çok kültürlü Bosna-Hersek'in geleceğini cumhuriyet olgusunda bulmuştur. O sebeple Demokratik Cumhuriyet vurgusunu sıklıkla yapmak zorunda kalmıştır;

Bosna Cumhuriyeti'ne gelince, elbette bu çoğunlukta olan bir Müslüman nüfusu barındıracak, fakat bir İslami Cumhuriyet olmayacaktır. Tek şansı, Bosna-Hersek'e demokratik cumhuriyetin yeniden yerleşmesidir. Bosna Cumhuriyeti demokratik bir devlet olacak, sık sık vurguladığımız gibi orada kimse dini, milliyeti veya politik görüşü sebebiyle sürgüne gönderilmeyecek. İşte bu devletin temel yasası budur (İzzetbegoviç, 2017a: 103).

Fakat algıda başarılı olmuşlar ve batılı devletlerin giriştikleri, ortak oldukları katliamlar halkları nezdinde de meşrulaştırılmıştır. Bu savaş, Ortodoks dünyanın neredeyse firesiz şekilde Sırplara destekte kenetlenmesini sağladı.

Yabancı savaşçıların çoğu Ortodoks'tur. EYUCM kayıtlarına göre, en az 500 ila 1.500 arasındaki Rus, Yunan ve Romen gönüllü BSO için savaştı. Bir başka kaynağa göre, BSO ve Sırp savaşçılara 4.000 civarı Ortodoks Hristiyan yabancı savaşçının katıldığı tahmin edilmektedir. Hırvatlar safında savaşmak için dünyanın değişik yerlerinden gelen gönüllülerin çoğu Katolik'tir. Bununla birlikte İngiltere'den de önemli miktarda gönüllü katılmıştı. Hatta ülkeler içinde ilk sıradadır. Hırvatlara, gerek Hırvatistan-Sırbistan gerekse Bosna savaşında toplamda 35 ülkeden 481 gönüllü savaşçı katılmış, bunların 72'si ölmüş, 88'i de yaralanmıştır. Hırvatların beş cephesinin tümünde gönüllüler bulunmuştur (Ayhan, 2020: 168-170).

Avrupa ülkelerinde yapılan kamuoyu yoklamaları, bu ülkelerde yaşayan Müslümanlara karşı bir ayırımcılık ve nefretin gelişip yayıldığını göstermektedir. Avrupa Birliği'nin 27 ülkesinde 23,500 kişi üzerinde kapsamlı bir araştırma yapan 'European Union Agency for Fundamental Fights' (FRA) yayınladığı bir ankette bu ülkelerde yaşayan her üç Müslüman'dan birinin sadece son bir yılda mutlaka ayırımcılıkla karşılaştığını ve her on Müslüman'dan birinin de saldırı veya aşağılanmaya maruz kaldığını göstermektedir. Ankete katılan her dört kişiden biri ise son 12 ayda polis tarafından kontrol edildiğini belirtmektedir. Bunların yüzde 40'ı maruz kaldıkları bu ayırımcılık ve saldırıların sebebini kültürel kökenlerine bağlamaktadır (Aktaş, 2014: 33).

2.13. Bir Arada Yaşama Tecrübesi- Bosna Fikri

Farklı din ve kültürlerin bir arada yaşadığı XXI. yüzyılda inanç mensupları arasında süregelen ayrım ve ötekileştirme bir arada yaşama tecrübesini yeniden gündeme getirmiştir. Bu çalışma ile ilgili olduğu için özellikle Bosna'da yaşananlar bu kavramı irdelememizin en büyük sebebidir. Her ne kadar tahkir, tahfif ve tezyin etmeyen aksine farklılığın zenginlik olduğu inancıyla bir yaşam sürme tavrı her dönemde var olmuş olsa da anarşist tavır ile öteki olana hayat hakkı tanımayan tavır neticesinde yaşanıla gelmiş trajediler daha çok hatırda kalmaktadır. Bu trajedilere bakıldığında çeşitli coğrafyalarda yaşanmış/yaşanan şiddet ve terör olaylarındaki rolü olduğu düşüncesiyle ideolojiler ve özellikle dinler hep tartışılmıştır.

Örneğin işgalci güçlere ya da ekonomik nedenlerle ülkedeki herhangi bir kuruma veya gruba karşı çıkılırken, dinsel terminoloji yoğun şekilde kullanılmakta ve karşı çıkılan, eleştirilen kişiler ya da taraf din dışılıkla, kâfirlikle ve kutsal değerlere muhalefetle suçlanmaktadır. Bu doğrultuda başvurulan şiddet ise şer güçlere karşı yürütülen 'kutsal bir savaş' olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde Ortadoğu'dan Hindistan'a ve Okyanusya'ya, Kuzey İrlanda'dan Balkanlar'a kadar yaşanan şiddet eylemlerinde bunun örneklerini görmek mümkündür (Gündüz, 2006: 20).

İzzetbegoviç (2017a: 25) ise yaşadığı komünist rejimin açmazlarına dayanarak ayrımcılık ve ötekileştirme yaptığı düşüncesiyle ideoloji temelinde bir yorum getirir. Ona göre; "Sosyal ve siyasal bir sistem olarak sosyalizmin çöküşü küresel ölçülere ve öneme sahiptir. Polonya'dan Çin'e kadar uzanan bir krizdir bu. Bir bakıma bu kriz bizatihi sistem ile doğdu ve yıllarca içten içe gelişerek devam etti. Yalnızca son birkaç yıl boyunca kendini açığa vurdu" der. Bunun sebebi olarak ise sosyalist toplumların *ekonomi, ulusal ilişkiler ve insan hakları* olmak üzere sosyal hayatın üç temel sektörüne doyurucu bir tarzda çözüm getirmemesine bağlar.

Sadece komünizm değil komünizm sonrasında da yaşanılan insanlık trajedileri irdelenmek zorundadır. Komünizmin yıkılışı her ne kadar liberal demokrasinin zaferi olarak yorumlansa da daha çok milliyetçiliğin/ ulus devlet paradigmasının zaferidir. Bu zafer ise insanlık için trajediler doğurmuştur. Çünkü yapısı gereği çoğunluğa sahip olanın azınlık olana tahakküm ettiği sistemler olarak okunabilmektedir. Bu yüzden İzzetbegoviç, Bosna'da yaşanan savaşı, ulusçuluğun ve ırkçılığın en iğrenç biçimleri ile demokrasi arasındaki bir çarpışma olarak nitelemiştir. Çok uluslu yapılar ise batı

dünyasında tehdit olarak algılanmakta bu da faşizmi beraberinde getirmektedir. İzzetbegoviç te ‘’Avrupa devletleri kozmopolit bir prensibe güvenmiyorlar ancak ulusal bir prensibe güveniyorlar’’ diyerek bu duruma işaret eder. Ve bu duruma karşı bir arada yaşama çabasını ortaya koyar. Bu noktadaki kavramsallaştırması ise *Bosna-Herseklilik* ya da *Bosna Fikri*dir. Bu fikir içerisinde sadece Müslümanları barındırmamaktadır. Aynı Yugoslav üst kimliğinde olduğu ve yine aynı şekilde, “Alman-Fransız-İtalyanlardan oluştuğu halde İsviçre’nin İsviçre halkı adlandırmasında olduğu gibi” (Ünal, 2016: 121) Bosna-Hersek halkı adlandırmasını kullanmıştır.

Bosna Fikri, bağımsız bir ülkede çok milletli ve inançlı bir yapıda olmanın yanında, komünizmin hastalığı olan dışa kapalı ve her tarafı düşmanla çevrili olduğuna inandığı yapı yerine, dışa açık ve özgürlük adası haline gelmiş bir ülke bütünlüğünü ifade eder. "O, Bosna fikri’nin, bütün hümanistlerin düellosu olduğunu vurgulayarak, kendi imkânları dâhilinde Batı'yı Doğu'ya, Doğu'yu ise Batı'ya yaklaştırmaya çalışmıştır” (Latiç, 2008: 71). Bu kavram çerçevesinde verilen siyasi mücadele neticesinde yapılan bağımsızlık referandumunda İzzetbegoviç “Komşularına ve dünyaya açık olan bağımsız bir Bosna-Hersek taraftarı mısınız?” şeklinde soru önerisinde bulunur (İzzetbegoviç, 2018: 68). Nitekim referandumda ‘’Bosna-Hersek’in hâkimiyeti ile bağımsızlığı ve ülkede yaşayan Müslüman, Sırp, Hırvat ve diğer vatandaşlarla milletlerin eşit haklara sahip olacağı bir devlet lehinde misiniz? tarzında soru sorulmuştur’’ (Mazower, 1992: 7; Alp, 2011: 14).

Fakat bu siyasi mücadelenin ve fikrin anlaşılamadığını ya da anlaşılmasının istenmediği düşüncesindedir. Onun için “korkarım ki Avrupa bizim tam olarak ne istediğimizi anlamadı. Avrupalılar belki de Bosna’nın çok-kültürlü bir topluluk olarak korunması idealinden çok, milli bir Sırp devleti arzusunu daha iyi anladı” (İzzetbegoviç, 2017a: 99) diyerek Batılı entelektüellerin, farklılıkları hazmedemediğini ve hatta bu durumu daha en başta zihinlerinde ayrışma sebebi olarak gördükleri için ulus devlet savunusunda olduklarını işaret eder.

Huntıngton ise bu farklılığı bir üst tanımlama ile medeniyet mefhumunda kavramsallaştırarak kültürel birikim ve değerlerin ayrışma sebebi olduğunu salık vermiştir. Farklı değerlere sahip olan medeniyetlerin karşılıklı bir çekişmeye girmiş olacakları gibi aynı bölgede birlikte yaşayan farklı toplulukların bu sefer azınlık-çoğunluk ayrımı neticesinde çoğunluğun azınlığa dönük faşizan tutumları olmaktadır.

Özellikle bugün Avrupa'da İslam ve Türk karşıtlığı neticesinde ortaya çıkan gayri medeni tutum kültürleri ahlaksızlaştırmaktadır. Kalın (2013: 181) bu duruma işaret ederek; "Ahlaki temellere dayanmayan bir çoğulculuk, bizi ancak kültürel anarşizme götürür. Bir arada yaşama iradesi temelde ahlaki bir duruştur. Farklı din ve kültürlerin varlığını kabul etmekte özünde ahlaki bir tutuma işaret eder" demiştir.

İslam toplumlarında ise kendinden olmayanlar ile kurulan ilişki her dönemde ahlaki zeminde var olmuş ve bu tutum dini bir vecibe olarak algılanmıştır. Bir arada yaşama tecrübesinin (Experience of Living Together) en güzel örneklerini İslâm'ın ilk dönemlerinden başlayarak günümüze kadar İslâm Tarihi'nin farklı devirlerinde bulmak mümkündür. "İslam kendi kapalı evreninde devinen değil, dış dünyaya açılan ferdiyetini toplumsal alanda bir şahsiyete dönüştüren insanlar yaratmayı hedefler" (Düzgün, 2009: 4). İslam Peygamberi de hayatı boyunca sözleriyle tüm insanlara güzel muamele etmek gerektiğini belirtmiş ve kendisi de fiilleriyle örnek olmuştur. Bu örneklik neticesinde Medine Vesikası'ndan başlayarak, Endülüs tecrübesine, Osmanlı idaresindeki Kudüs ve günümüzdeki azınlıkların durumuna kadar gelinen süreçte yaşanılanlar Müslüman toplumların öteki olana bakışını göstermektedir. Müslümanların hâkim olduğu yerlerde Hıristiyanlar ve Yahudiler dinî inançlarını, ibadethanelerini, âdet ve geleneklerini asırlarca muhafaza etmişlerdir. "1453 yılından sonra Patriklik Bizans döneminden daha etkili bir otorite haline gelmiştir" (Müftüoğlu, 2014: 25). Endülüs'te Müslümanların hâkim olduğu dönemde Yahudiler huzur içinde yaşamışken Endülüs'ün yıkılışı ile sürülmüş ya da dinlerini saklamak zorunda kalmışlardır. 16. asırda kaçan Yahudiler yine Osmanlı'ya sığınmışlar, hatta bir kısmı Saraybosna'ya yerleştirilmiştir. Kalın'ın (2013: 96) ifadesiyle "Yahudi, Müslüman ve Hristiyanların beş yüzyıldan fazla süren ortak bir medeniyet inşa etme çabası, 'reconquista' olarak bilinen 'güney Avrupa'nın yeniden fethi' ile sona ermiştir".

Tercümeler, iktisadi alışverişler, diplomasi vs. alanlara da yansıyan iki farklı düşünce pratiğinden yeni kavramlar doğmuştur. *Umran, convivencia, pax-Ottomana* gibi kavramlar literartürde yerini almıştır. Medeniyet/uygarlık ve umran kelimelerine burada değinecek olursak; belirli değerler etrafında buluşan insan topluluklarının kendinden olmayanı, farklılaşanı kalın çizgilerle ayırmasına yani kendi değerler sistemine medeniyet diyoruz. Batı bu üst kimliğini bir dönem civilisation/uygarlık kelimesi ile karşılamış olsa da bugün dilimizde *medeniyet* kavramı kullanılır olmuştur. Kültürden daha başka bir anlam taşıyan medeniyet kavramı aile ilişkileri, sofra adabı,

teknolojik yenileşme düşüncelerine, sanata kadar birçok alandaki yaşamsal faaliyetlerin bütünü olarak görülmektedir. İslam toplumlarında ise toplumsal düzeni ifade etmek adına medeniyet yerine daha çok *umran* kelimesi kullanılmıştır. Civilisation daha çok insan insanın kurdudur mantığı ile aristokrat hayat tarzı ve ulaşılması gereken ve bu sebeple taklidi kaçınılmaz olan düşünce mantığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Umran ise bir arada yaşamayı salık veren toplumsal bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim tanımına uygun olarak;

18.-19.yy. öncesine gittiğinizde İslam dünyasındaki varlık ilkesi insanların öncelikle kendilerini koruması olmadığını, her bir insanın kendi dışındaki diğer insanları ve tabiatı koruyarak, onun üzerinden kendi varlığını teminat altına almayı, varlık ilkesi olarak benimsediğini ve uygulandığını görebiliriz. Umran da bu şekilde ortaya çıkmış olan toplumsal düzenin adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Görgün, 2020: 31).

Yani din kendi başına hayatiyetini sürdürebilen bir yapıda değil aksine öteki olanla münasebeti çerçevesinde var olabilen ve yaşam sözleşmesi ortaya koyabilen bir formdur. ‘’İslam, yüzünü dünyaya çevirmiş olan bir dindir’’ (İzzetbegoviç, 2011a: 256-257) diyen İzzetbegoviç’e göre Mekke’de olup bitenler henüz İslam değildi.

İslam Medine’de başlamıştır. Hira mağarasında Hz. Muhammed zahid bir hanifti; Mekke’de o, dini düşüncenin habercisidir. Mesajı Medine’de tamamlanmış ve insanların şuurunda yer almıştır. “Bugün dininizi kemale erdirdim ve size olan lütfumu tamamladım, dininiz olarak İslam’a razı oldum” ayeti de buna işaret eder. İslam’ın sosyal ve hukuki düzeninin başlangıç ve kaynağı Medine’dedir, Mekke’de değil. Hz. Muhammed mağaradan dönmeye mecburdu. Bu dönüşü olmasaydı hanif olarak kalacaktı, fakat döndüğü için İslam’ın resulü olmuştur. Bu dahili ile harici dünyanın, mistik ile aklın, meditasyon ile eylemin karşılaşmasıydı. İslam mistik olarak başlamış, siyasi ve devlet fikri olarak devam etmiştir. Din, gerçekler dünyasına girerek İslam olmuştur (İzzetbegoviç, 2011a: 256-257).

Günümüzde *umran* kavramında ortaya çıkan, *öteki* ile yaşama akdi orta çağda *convivencia* ismiyle kavramsallaşmıştır. Şanal’ın (2018: 70) aktarımıyla “Stephan O’Shea’ye göre convivencianın tam manasıyla yaşandığı dört farklı merkezler mevcuttu. Ona göre bu merkezler Endülüs Emevi Devleti idaresi altında olan Kurtuba, Hristiyan hakimiyeti altında olan Toledo, Normanların hüküm sürdüğü Palermo ve son olarak da Osmanlı Devleti’ne payitahtlık yapmış olan İstanbul şehirleridir.” Caner

Övsan Çakaş'a (2019: 129) göre "Arap egemenliğindeki İspanya ve Sicilya'da üç ilahi din olan İslam, Hıristiyanlık ve Museviliğin bir arada ve uyum içinde yaşadıkları ve çoğulculuğa dayalı ortak bir kültür inşa ettikleri bir dönemin adı" olarak kabul edilmektedir. Fakat özü itibariyle kültürel çoğulculuğa dayalı, bir arada yaşama tecrübesini ihtiva eden bu tanım Endülüs İslamı'nın ürettiği bir kavramdır. Nitekim bu alanda çalışma yapan birçok araştırmacı Endülüs'teki Müslüman Convivencia'sının Hristiyanlar tarafından taklit edildiği düşüncesindedirler. Üç inancın katkısı olan bu dönemde, özellikle dönemin etkili bilim ve ilim adamlarını barındıran İslam toplumu düşünsel ve teknik etkileşim ortamını hazırlayan ana unsur olmuştur. Avrupa'nın katbekat ilerisinde yeni bir medeniyet X. asırda bu topraklarda kurulmuş, mimari, edebi, siyasi, teknik, tıp vd. alanlarda ciddi ilerlemeler yaşanmıştır. ''Hristiyan Avrupa'nın en büyük kütüphanesinde sadece 400 el yazması kitabın bulunduğu dönemde sadece II. Hakem'in yaptırdığı kütüphanede 400 bin kitabın olduğu tahmin edilmektedir'' (Çakaş, 2019: 132). Ayrıca devlet yönetiminde çok sayıda Yahudi'nin vezirlik de dâhil devlet görevlerinde bulundukları bilinmektedir. Yaşanılan hoşgörü ikliminde Hristiyan ve Musevi dünya elbette bundan etkilenmiştir. Çünkü İslam tarih boyunca, farklı olanlara bir arada yaşama bilinci ve ahlakı kazandırmıştır.

X. asırda İberya Yarımadasında yaşanılan bu tecrübe Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'ya hâkim olduğu dönemde de var olmuştur. Osmanlı Millet Sitemi yahut pax-Ottomana diyeceğimiz bu sistem bir görüşe göre Sykes-Picot Anlaşmasıyla nihayete ererek dört asır sürmüştür.

Özellikle Osmanlı'nın Ortadoğu'daki idarî kadrolara tayin ettiği yöneticiler, halkın genel meselelerinin çözümünün yanında, yerel kabilevî unsurlar üzerinde sulhun sağlayıcısı, anlaşmazlıkların çözümünde hakem, hak/ hukuk konusunda adaletin uygulayıcısı olmuşlardır. Bunun sonucu bir Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana) oluşmuştur. Esasen bu, "Osmanlı'da birlikte yaşamanın" kurumsal karşılığı olan "Osmanlı Millet Sistemi"nin bir sonucudur (Alkan, 2016: 27-28).

Ortaylı (2012: 113) ise Osmanlı Barışı'nı (pax-Ottomana) daha çok, Osmanlı Devleti'nin 15-17. yüzyıllarda Roma ve Bizans topraklarında en parlak dönemini geçirdiği dönemdeki siyasal birlik olarak görür. İstanbul'un fethi ile başlattığı dönemi Balkan savaşları neticesinde Rumeli topraklarının kaybı ile sona erdiği düşüncesindedir. Her ne kadar mekânsal ve zamansal farklılıklar göze çarpsa da özü itibariyle bu sistemde çoğunluğu oluşturan ve devletin egemen unsuru olan

Müslümanlar kendi dışındakilere zımmi demiş onlara ve kendilerine bir takım hak ve yükümlülükler getirmiştir. İslam idaresini kabul eden bu zımmi toplulukların can ve mal güvenlikleri Müslüman topluma emanet edilmiştir. Yani azınlığın yaşam ve mal hakkının teminatı, çoğunluğu oluşturan Müslümanlar olmuştur. Bu prensip, toprak fetihlerinden sonra değil daha akınlar sırasında uygulanmaya başlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman günlüğünde Balkanlara dönük bir akında yaşananlara dair ortaya çıkan bu hassasiyeti şu şekilde aktarır; "10 Mayıs 1526'da bir asker Kamal köyü yakınındaki bir ekini çiğnediği için idam edildi. 11 Mayıs'ta at hırsızlığıyla suçlanan iki askerin de kafaları kesildi. 5 Haziran'da da atlarını biçilmemiş ekinde otlatmalarından dolayı iki silahtarın boynu vuruldu" (Kopanski, 2000: 27). Ne zaman ki farklı milletlerden oluşan Osmanlı Devleti toprak kaybetmeye ve tebaasını yitirmeye başlamış, ardından başlayan kültürel ve dini çeşitliliğin yitirilmesiyle de bu sistem ömrünü tamamlamıştır.

Yani Müftüoğlu'nun tespitiyle toparlanacak olursa bir arada yaşamanın bozulması milliyetçi duygular ya da ulus devlet anlayışı ile paraleldir; "İslam imparatorlukları döneminde bütün büyük kentlerde, kozmopolitliğe dayalı, çok kültürlülüğe dayalı bir siyasal kültür vardı. Bu dönemlerde kültürlerarası ilişki, etkileşim, alışveriş kendiliğinden oluşuyordu. Kozmopolitliğe karşı milliyetçilikler icat edildikten sonra karşılıklı anlayış yerini anlayışsızlığa bıraktı" (Müftüoğlu, 2014: 25).

Her ne kadar yukarıda zikredilen kavramlar bugün yok kabul edilse de Müslümanların tarihinde ak bir sayfa olarak durmaktadır. Fakat bu kavramlar Müslümanların hâkim olduğu coğrafyalarda kurumsal olmasa da bugün de var olmaktadır. Az da olsa müşterek bir payda bulabilen İslam toplumları yaşadıkları coğrafyalarda bu paydayı büyütmeye çabalamaktadır. Bu konu özelinde söyleyecek olursak "kimi araştırmacılar tarafından bu bölge (Balkanlar) 'cadı kazanı, umutsuz vaka, nefretin toplandığı yer, barut fıçısı' gibi tanımlamalara maruz kalmış" (Dal, 2015: 8) olsa da Müslümanlar bu topraklarda asırlarca barışı hâkim kılmıştır. İlber Ortaylı "hayattan bunaldığınız zaman Bosna'ya gidin. Çünkü İslamiyet'in en hoş yaşandığı yer orasıdır" (Ortaylı, 2019: 129) der. Çünkü Balkanlarda Müslümanlar, birlikte yaşamanın teminatı olmuşlardır. Bu tarihi yükün farkında oldukları için de Yugoslavya'dan ayrılmayı en son düşünen toplum Boşnak toplumu olmuştur. Güçsüz oldukları bu dönemde dahi kendisince üst paydayı Yugoslav kimliği ve Balkan kültüründe bulan Müslümanlar, dini karşıtlıklardan ziyade dil, tarih, gelenek bakımından ortak paydayı sulama gayretinde

olmuştur. Bu birikim sebebiyle de "Aliya, tek tipleştirici bir kültür anlayışı yerine, Osmanlı örneği üzerinden çok kültürlü, özgürlükçü bir dünya savunusu ortaya koyar" (Baykan, 2018: 21). Tarihten bağımsız olmayan bu düşünce dünyasına göre üç etnik gruptan oluşan Bosna-Hersek'in varlığını sürdürmesinin garantisi, Müslümanların varlığıdır. Çünkü Saraybosna, Avrupa'da bile örneği olmayan bir tecrübenin, İslam-Osmanlı medeniyet tecrübesinin abidevi bir sembolüdür (İzzetbegoviç, 2017a: 122-123). Bunun en güzel örneğini Fatih Sultan Mehmet'in, Bosna'yı fethettiği zaman verdiği fermanda görmekteyiz. ''Bu fermanda Fatih Sultan Mehmet, din adamlarını ve kiliseleri kendi koruması altına aldığını ve din adamlarının korkusuzca kiliselere yerleşip ibadetlerini yapmalarını, kimsenin onlara zarar vermemesini, zarar verenlerinde cezalandıracağını duyurmuştur'' (Eliaçık, 2017: 22-23). "Osmanlı Sultanı 2. Mehmed, bu ahidnamesinde 'Yeri ve göğü yaradan Perverdigâr hakkı içün' derken yalnızca Bosna rahiplerine değil, tüm halkına Rahman'ın engin merhametini hatırlatmakta idi" (Bayram, 2016: 23).

İzzetbegoviç de "Osmanlı bilincini bir yük olarak saymamış, bilakis uluslararası diplomaside davasına haklılık kazandıran bir avantaja dönüştürmeyi bilmiştir" (Emre, 2019: 90). İzzetbegoviç'in "Farklı tek tanrılı dinlerin ve milletlerin bir arada yaşama ve başarılı olma fikri" diye nitelediği *Bosna Fikri* yeni bir tecrübe olarak tartışılmayı hak eder. Afrikalı şair Shabbir Banoobhai, Bosna'yı imkansızlıklar sebebiyle Kudüse benzetirken (Banobhai, 2021), Cemalettin Latiç ise bu sefer bir arada yaşama vurgusu yaparak Bosna'yı; ''Müslüman, Yahudi, Katolik ve Ortodoks Hristiyanların beraberce yaşamış olduğu Kudüs'e'' (Latiç, 1996) benzetmiştir. Aynı vurgu ile -Saraybosna'nın statüsü hakkında- ''herkesin arzuladığı ve inandığı biçimde Tanrı'ya ibadet edebildiği bir şehir'' (İzzetbegoviç, 2005: 169) hayalinden bahseden İzzetbegoviç'in düşüncesi de *Bosna Fikrine* hizmet eder.

Ve 20. asırda ortaya konulan bu çaba, convivencia diyebileceğimiz bir durum olarak Müslüman toplumun hâkim olmadığı fakat tüm gayretiyle bir huzur toplumu inşasını Saraybosna'da görebilme çabasıdır. Bu çaba sadece bir halkın Batı'da yer bulabilmesi ile ilgili bir durum değildir. Bosna'nın huzur varlığı, Doğu toplumları adına değerli bir çabadır. Çünkü "Bosna, asırlardır büyük sınırda dünyaların kesişme noktasında bulunmuş farklı bir mekândır; bu yönüyle İslam dünyasının batıya doğru son, batıdan doğuya doğru ise ilk kapısıdır" (İzzetbegoviç, 2017a: 9).

Arnavutlar, Boşnaklar, Makedonlar ve hatta nesiller boyunca bu bölgelerde olan Osmanlı bakiyesi Türkler, Avrupa'ya göç eden eski sömürge halklarından ve işçilerden farklı olarak Avrupa'nın yerli halklarıdır. Osmanlı'nın Trakya fethi ile süreci başlatacak olursak Güneydoğu Avrupa'da İslâm, son altı yüzyılın bir gerçeğidir. İzzetbegoviç, yerli Avrupalı Müslüman halkların Avrupa'yı bir düşman olarak algılamadıklarına dikkat çekmektedir (Toktaş, 2016: 41).

İzzetbegoviç bu bilinç ile ülkesini Doğu ve Batı ayrımında çatışmanın değil, köprü olarak gördüğü Bosna'yı, buluşmanın alanı haline getirmeye çabalamıştır. Onun da vadettiği üzere kurulan cumhuriyet, "Dinlerin, ulusların ve politik kanaatlerin eşitliği ilkesi üzerine bina edilecek ve Müslüman halka karşı yeni bir katliamı imkânsız hale getirecektir" (İzzetbegoviç, 2005: 34). "Bosna Hersek'i kurtarabilmeyi ve orada bir siyasi demokrasi ile ortaklaşa hayat modeli tesis etmeyi ümid ediyoruz" (İzzetbegoviç, 2017a: 101) diyerek çözüm olarak demokrasiyi vaat etmiş ve her şart altında bir arada yaşama ümidini diri tutmuştur. Farklılıkların birarada yaşamasını engel olarak değil "değişik biçimde düşünen ve hisseden insanlarla birlikte yaşamayı öğrendik" diyerek bu durumu Boşnak halkının üstünlüğü saymıştır (İzzetbegoviç, 2005: 98).

Bu durum onun için siyasi bir beyan değil aksine bir ideal olarak acıda ve mutlulukta hep diri kalmıştır. Öyle ki;

Yahudi, Sırp ve Hırvatlara evlerinde kalmaları ve Bosna-Hersek'ten gitmemeleri için ısrar etmiş; 'Sizden, Bosna-Hersek'ten gitmemenizi, sizin de olan bu ülkede kalmanızı rica ediyorum. Bizim amacımız bu toplumun yüzyıllardan beri olduğu gibi din ve ulusların hoşgörülü toplumu olmasıdır' demiştir. Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç bu sözlerini aslında Boşnakların en büyük zulümlere maruz kaldığı ve sürülen Boşnakların en büyük acıları yaşadığı dönemde sarfetmiştir (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 123-124).

Bir yandan Bosnalılık Fikrini, bir yandan halkların saygınlığı ve eşitliğini, müdafaa eden ve barışın teminatı olan İzzetbegoviç, adeta kemer köprülerin kilit taşı rolünü üstlenmiştir.

Bosna için "üç millete karşı demokratik ve adil olmayı başarması gereken bir ülke" (Çengiç, 2016: 43) diyen İzzetbegoviç'in, Bosna'da bu hayali düzeyinde farklı dinler ve bölgenin sakini olan milletler sükûnet içinde bir araya gelmeyi başarabilmiş olmasa da Akif Emre'nin naklettiği olaya göre en azından İslam mensupları, birliğini bir

düzeye kadar sağlamış görünmektedir. Emre, Sarajevo Camii'nde yapılan Menşura Töreni'ne katıldığında İslam dünyasının değişik kesimlerinden katılımın olduğunu görmesi üzerine "Şii ve Sünniler'i Boşnaklar bir araya getirmeyi başarmış" (Emre, 2019: 59) demiştir. Ve Akif Emre'nin naklettiği tabloda, yemin töreni de Boşnakça, Arapça, Türkçe ve Arnavutça yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.Mücadele Azmi

İzzetbegoviç'in hayatı incelendiğinde görülecektir ki gençliğinden son anına kadar her daim bir mücadele içerisinde yer almıştır. Bunun karşılığında hapiste yatmış olmaktanda da baskı içerisinde yaşamış olmaktan da korkmamış her daim sesini yüksltmiştir. Bu tavır ona göre dini bir vecibedir. Bu sebeple mesajı şudur; ''Vaat edilmiş topraklar, mucize yaratanlar ya da mehdi bekleme miskinliği yoktur. Sadece çalışma, mücadele ve fedakârlık yolu vardır. İslam aslında, hayatın ana ve temel altyapısı, özel hayatın ise çatısıdır. İbadetten kültüre, dostluklardan düşmanlıklara kadar her bireyin ideolojik yükselmesidir. Ve de vurgulandığı gibi ortak çalışma, araştırma ve görüş alışverişiyle bu yükselmenin aktivitesi sürdürülmelidir'' (Behmen, 2008: 219)[7].

3.2. Hayatı

Aliya İzzetbegoviç, 1925 yılında Bosna-Hersek'in kuzeybatısında bulunan Bosanski Samac bölgesinde Kroya şehrinde dünyaya gelmiş (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 34) ve hayatının önemli bir bölümünü Saraybosna'da geçirmiştir. Yedi kardeşi vardır. (İzzetbegoviç, 2016: 481) Aslen Belgradlı olan İzzetbegoviç'in ailesi, orada milliyetçi çatışmalara maruz kaldıkları için Bosanski Şamac'a göç etmiştir. İzzetbegoviç'in dedesi İzet Bey, Boşnaklar için saygın bir kişilik olmasından dolayı 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından kendisine 'Bey' unvanı verilmiştir. Aile, Begoviç (Beyzade) soyadını böylelikle kullanmaya başlamıştır (Saygılı & Çetindaş, 2020: 5). İlköğrenimini gördüğü okul yıllarında öğretmenlerinin tümünün Sırp olduğunu bu yüzden çocukluğunun Sırp hegemonyası altında geçirdiğini söyler. Aliya bu durumu Müslüman halkın Sırplaştırılması çabası olarak görür. Çünkü o zamanlar Sırplar Yugoslavya'da resmi olarak tanınmış üç ulustan en baskın olanıdır. Nitekim ''1918 yılında kurulan Yugoslavya, 'güney Slavların vatanı' anlamına gelmektedir'' (Semercioğlu, 2017: 1341). Diğer tanınmış uluslar ise Hırvatlar ve Slovenlerdir. Müslümanların ise ulus olarak tanınmadığı bir dönemdir. Öyle ki ''1948 yılında yapılan nüfus sayımında Müslümanlara üç seçenek sunulmuştur. Buna göre

[7] Aliya İzzetbegoviç'in Genç Müslümanlar Hareketi hakkındaki görüşleri.

Müslümanlar kendilerini ya Müslüman Sırplar ya Müslüman Hırvatlar ya da ulus beyan etmemiş Müslümanlar olarak adlandıracaklardır. Ulus anlamındaki Müslüman ibaresi ise ilk kez 1971'de yer almıştır'' (İzzetbegoviç, 2016: 8).

1946'da İslam hukukunu uygulayan Şeriat Mahkemelerinin kapanmasını öngören bir kanun çıkarılmış ve 1950 yılında Müslüman kadınların örtünmesini engelleyen bir başka yasa onaylanmıştır. Yine bu yıl öğrencilerin Kur'an hakkındaki genel bilgileri edindikleri ilkokul mahiyetindeki son mektep de kapatılmış ve çocukların camide eğitim görmesi de yasaklanmıştır. 1952'ye gelindiğinde ise tüm dini merkezler yasadışı ilan edilmiştir. Baskılar ilerleyen yıllarda devam etmiş, Müslüman askerler domuz eti yemeye zorlanmış, devlet memurları çocuklarını sünnet ettirmemeleri için uyarılmış, Saraybosna'da İslami eserler basan matbaalar kapatılmıştır (Erbaş, 2016: 734).

Müslümanlar, Balkan coğrafyasının ötekileri olarak sıkıntılar içerisinde bir hayat sürmek zorunda kalmışlardır. Doğu ve Batı arasında durabilmenin zorluklarını yaşamışlardır.

Bosna-Hersek'li bir Müslüman olarak İzzetbegoviç, bağımsızlık savaşına kadar nerdeyse hayatının önemli bir bölümünü, 'ötekileştirme' tutumunun bir muhatabı olarak geçirmiştir. Kapitalist ekonominin 'ötekisi' olarak, sosyalist Yugoslavya'nın vatandaşıdır; Yugoslavya'nın asıl unsuru olan Sırp milliyetçiliğinin 'ötekisi' olarak, Boşnak'tır; ateist Marksistlerin 'ötekisi' olarak, dindar ve Hıristiyan komşularının 'ötekisi' olarak da müslümandır. Sözü edilen 'öteki' kimlikler arasından İzzetbegoviç'in İslâm'ı üst kimlik olarak seçtiği görülmektedir (Toktaş, 2016: 8-9).

Aliya İzzetbegoviç'in ve müslümanların içinde yaşadığı sosyal ve coğrafi koşullar onların düşünce dünyalarının şekillenmesine de katkı sağlamıştır. Belli imkânsızlıklar ya da kayırmalar aynı zamanda var oluş mücadelesini de besleyebilir. Bu beslenme ise coğrafyaların, halkların kaderinde öncüler doğurabilir. Topyekûn Balkan coğrafyasında ve ''20. yüzyıl Bosna'sında yaşanan siyasal, etnik ve kültürel problemlerin İzzetbegoviç'e yüklediği sorumluluklar; O'nun adının Bosna-Hersek ile özdeşleşmesine sebep olmuştur'' (Karaarslan, 2010: 30).

Akif Emre (2019: 24) İzzetbegoviç'in doğduğu ve yetiştiği ortamı göz önüne getirirken Müslüman nüfusun sayısal çoğunluğu ile siyasal etkilerinin zıt olmasına vurgu yapar; "Böyle bir ortamda bir Müslüman genci düşünelim! Osmanlı ve İslam

kimliğini hatırlatacak her türden yapılanmanın ortadan kaldırıldığı, Müslüman nüfusun siyasal ve toplumsal olarak yok sayıldığı yıllar. Fakat tabii, çok güçlü bir gelenek var, güçlü bir yapı var, Müslüman kimliği çok güçlü". Fakat bireysel olarak var olan bu güç Balkanlarda Müslüman bir devletin yokluğu sebebiyle toplumsal enerjiye dönüşememektedir. Sadece Balkanlar değil İslam dünyasın geneldeki durumuyla Yugoslavya'daki Müslümanların içinde bulunduğu kaotik durum birbirinden pek farklı değildir. Çünkü İslam coğrafyası işgal altında hatta yarı sömürge durumunda iken tüm dünyada Soğuk Savaş öncesi savaşlar ile ideolojik kavramların dayatıldığı bir ortamdan bahsediyoruz. Nitekim İzzetbegoviç böyle bir savaş ortamında 1943 senesinde liseden mezun olmuştur.

''Okuduğu lise Saraybosna'da bir Alman lisesidir'' (Sevimli, 2017: 685). Lise yıllarında ortalama bir öğrenci olan Aliya İzzetbegoviç (2016: 15) bu dönemde ders çalışmak yerine sürekli okumayı tercih etmiş ve henüz 18, 19 yaşlarında Avrupa felsefesinin temel eserlerini okumuştur. Özellikle Bergson'nun Yaratıcı Evrim, Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi ve Spengler'in Batı'nın Çöküşü adlı eserleri İzzetbegoviç'in tekrar tekrar okuduğu eserlerin arasında yer almıştır. ''Mezuniyet sonrası dönemde orduya yazılması gerekirken, bundan uzak durmuş ve asker kaçağı durumuna düşerek Posavine bölgesine kaçmıştır. Çünkü Yugoslavya'yı işgal eden Naziler Bosna Hersek bölgesine, Hırvat milliyetçilerden oluşan Ustaşa rejimini ikame etmiştir ve İzzetbegoviç faşist bir yönetim altında askerlik yapmayı kabul etmemiştir" (Akın & Karaarslan, 2014: 14; Akçay, 2016: 23).

Lisans eğitimine ise ilk önce Saraybosna Üniversitesi'nde Ziraat Mühendisliğinde başlamıştır. Burada üç sene okuduktan sonra 1954'te Hukuk Fakültesi'ne geçmiş, 1956 Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. (İzzetbegoviç, 2001: 142) Dr. Fatih Ali Hasaneyn'in verdiği bilgiye göre 1957 yılında anayasa hukukunda master derecesini (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 34) 1962'de de doktora derecesini ve 1964 senesinde bu sefer iktisatta master derecesini almıştır (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 182). 1950'den 1964'e kadar Bot adlı şirkette, 1964 öncesi 10 yıl Karadağ'da baraj inşaatında yöneticilik yapmıştır (İzzetbegoviç, 2001: 149). 1964'ten 1981'e kadar Ebsa adlı şirkette; 1970'ten 1981'e kadar Mimarlık Mühendislik Fakültesi'nde hukuk müşaviri olarak çalışır. 1981 yılında ise emekli olmuştur (İzzetbegoviç, 2017a: 116).

Hayatının kısa bir döneminde henüz on beş yaşındayken komünist propagandanın etkisi ile din üzerine sorgulamalar yapmış olsa da[8] gençlik dönemlerinden itibaren Mladi Muslimani Hareketi ile dönemi itibariyle ele alınacak olursa, çok kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalardaki motivasyonu bu sorgulama olmuştur. İnanç üzerine tefekkür eden ve okumalar yapan İzzetbegoviç "O artık atalarımdan devraldığım bir inanç değildi; yeni baştan edinilmiş bir inançtı. Ve onu bir daha hiç yitirmedim" (İzzetbegoviç, 2016: 14) demiştir. Siyasi hayatına da yön verecek olan düşünsel altyapısının gelişimi bu teşkilatta yaptığı okumalar ve tartışmalar ile paraleldir. Batı düşünürlerini tanımak, bunun yanında kendi inanç dünyalarına ait mütefekkirlerin eserlerini incelemek onların kapsamlı çalışması olmuştur. Öyle ki "Genç Müslümanlar Katolik Kilisesinde bulunan tüm kaynakları, kitapları ve inkârda bulunmayan pozitivist bilim kaynaklarını kullanıp yararlanmışlardır" (Çengiç, 2016: 33). İzzetbegoviç kendisine fikri derinlik kazandıran, Genç Müslümanlar Örgütünü bize şöyle tanımlamaktadır:

Onlar, dinimle ilgili duymak istediklerimle aynı paralelde olan bazı yeni fikirlerin anahtarını oluşturdular. Bunlar bizim mekteplerde öğrendiklerimizden, okulda almış olduğumuz dini eğitimden, katıldığımız konferanslardan ya da o günün dergilerinde okuduğumuz makalelerden çok farklıydılar. Bunu öz ile bilim arasındaki bir mesele olarak görüyorum. Bizim nazarımızda hocalar, yani İslam dinini öğreten öğretmenler, İslam'ın ritüellerini ya da dışsal formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye daha fazla eğilimliydiler (İzzetbegoviç, 2016: 17-18; Akçay, 2016: 23).

Bu fikri altyapı, İzzetbegoviç'in entelektüel yanını beslediği gibi politika alanında da öncülerden kılmıştır. 1946 yılında Genç Müslümanlar Cemiyeti'nin başkanı seçilmiş, (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 106) ve bu dönem "Mladi Muslimani" (Genç Müslümanlar Teşkilatı) üyesi olmak, Tito'nun fikirlerini eleştirmek ve onun fikirlerini

[8]İlk gençlik yıllarında kötülüğün her yerde gezmesine karşın Tanrı'nın daha çok adaletsizliği yapanların safında yer aldığı şeklindeki propagandadan etkilendiğini itiraf eden İzzetbegoviç, yaşadığı inanç krizinden bir şekilde kurtulduğunu, ancak bu yeni inancın da eskiden sahip olduğundan farklı olduğunu ifade etmiştir. Onun bu yeni inancı, atalardan miras alınan değil, genç bir insanın kalbiyle, aklı ve ruhuyla yeni baştan inşa ettiği bir inançtır (İzzetbegoviç, 2016: 13-14).

devletleştirmek isteyen savaşçı önderler kabul edilen Partizanlar'a[9] karşı muhalefet oluşturmak ve Sovyet karşıtı gizli propaganda yapmak gibi iddialar sebebiyle (Eliaçık, 2017: 61-62) 3 yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1983 yılında ikinci sefer siyasi nedenlerle 12 arkadaşı ile birlikte tutuklanıp 14 yıl hapse mahkûm edilmiştir (İzzetbegoviç, 2017a: 116). Foça'da hapishane de kalırken aynı zamanda mecburi çalışma cezası gereği bir mobilya fabrikasında marangoz olarak çalışırken, maruz kaldığı toz ve kimyasallar nedeniyle kronik bronşit hastalığına da yakalanmıştır (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 80). Fakat değişen siyasi atmosfer sebebiyle 1988 yılında tahliye edilmiştir. 27 Mart 1990'da ise SDA'nın kuruluşunu ilan etmiştir. Yedi ay sonra yapılan ilk seçimler sonucu oluşan mecliste "SDA ve HDZ'nin ortak oylarıyla Aliya İzzetbegoviç Devlet Başkanlığına, Hırvat Juri Pehlivan Başbakanlığa ve Sırp Momcilo Krajisnik de meclis başkanlığına seçilmiştir" (Alkan, 1995: 53).

Dağılan Yugoslavya mozaiğinde Sloven ve Hırvatlar bağımsızlık ilan etmişler, birlikteliğin dağılmaması çabasında olan Boşnaklar ise Büyük Sırbistan'ın vilayeti olmayı reddetmişlerdir. Çünkü biliyorlardır ki kurulacak bu devlette Boşnak kimliğine yer verilmeyecek, özgürlük alanlarının yok edildiği ve söz hakkına sahip olmadıkları bir ortam doğacaktı. Neredeyse bir asır önceki durumlarında olduğu gibi eğitimde, siyasette, orduda vs alanlarda görmezden gelineceklerdi. Bu tarihsel tecrübeye sahip İzzetbegoviç, devletsizliğin kimliksizlik olduğunu düşünen birisiydi. Umre ziyaretinde bu durumu şu cümlelerle özetler; "Kendi devletimizi istiyoruz çünkü devletsiz bir ulus, evsiz bir aileye benzer. Allah, devleti olmayan bir halka mensup olmayı yasaklamıştır" (İzzetbegoviç, 2005: 89). Bu kararlılık altında Boşnaklar, bağımsızlık referandumuna (aynı tarihlerde Makedonya'da da bağımsızlık referandumu yapılmıştır) gitmek durumunda kalmıştır. Çünkü İzzetbegoviç'in diğer partilerle (SDS ve HDZ) iş birliği içerisine girerek bir tür milli uzlaşma zemini oluşturma çabaları, Milosevic ve Tudman'ın Müslümanları görmemezlikten gelmeleri üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 28-29.02.1992'de yapılan referandum sonucuna (%99,7) bağlı olarak ise bağımsızlık ilanı yapılmıştır. Bosna-Hersek 6 Nisan 1922'de Avrupa Topluluğu, 22 Mayıs 1992'de ise Birleşmiş Milletler tarafından tanınarak üye

[9]İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ve İtalyanların işgali altındaki Yugoslavya topraklarında oluşturulan düzensiz askeri güçler.

devlet statüsü almıştır. Fakat bu siyasi gelişmeler 1992-1995 yıllarında yaklaşık 3,5 sene sürecek bir savaşın, katliamın ve soykırımın kapısını da aralamıştır. Dağılan Yugoslavya'nın getirdiği felaketten en çok etkilenenlerin başında gelen ise Bosna-Hersek ve Boşnaklar olmuştur. Yugoslavya'nın yıllar içerisinde biriktirdiği silahları devralan Sırpların Boşnaklara saldırısına başta ABD ve Avrupa suskun kalmış ve bir millet modern dönemin en büyük mezalimi ile karşılaşmıştır.

''Düşünürün hem ilk hapis hayatı hem de sonraki hapis hayatı, onun entelektüellik mücadelesinde motivatör görevi görmüştür. Bu yıllarda Aliya İzzetbegoviç Doğu ve Batı'nın kimliksel bunalımlarını iyi okumuş, Batı'nın açmazlarını Doğu'nun problem çözücü karakteriyle belirlemeye çalışmıştır'' (Dağcı & Dal, 2016: 116). Kendi ifadesiyle hapis hayatı boyunca 50.000 sayfalık bir kütüphaneyi okumuştur (İzzetbegoviç, 2017a: 117). "Özgürlüğe Kaçışım" eseri buradayken aldığı notlardan oluşmuştur. 44 yaşındayken 1969 yılında bir nevi yapılan çalışmaların yani İslami faaliyet program ve kurallarının kitaplaştırılması olan İslam Deklarasyonunu; 50 yaşında 1974-1975 yıllarında ise, 1946 senesinde hapsedilmeden hemen önce yazıp 20 yıldan fazla sakladığı Doğu Batı Arasında İslam adını taşıyan kitabını olgunlaştırmış ve neşretmiştir. ''Kitabın ingilizce tercümesi ise 1985 yılında Aliya'nın tutuklu olduğu zamanda, 25 bin dolar karşılığında Amerika'da bulunan Trust Yayınevi tarafından basılmıştır'' (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 53).

16 yaşında dâhil olduğu Mladi Muslimani Örgütündeki okumalar ve tartışmalar onu beslemiş olacak ki makaleler şeklinde büyüttüğü İslam Deklarasyonu kitabı, o 45 yaşındayken müstakil bir eser olarak ortaya çıkmıştır.[10]

İslam Deklarasyonu kitabı en başında müstear isimle ve makaleler halinde Meşihatü'l-İslam tarafından aylık yayınlanan Takvim Dergisi'nde L.S.B. imzasıyla (çocuklarının isimlerinin baş harfi) neşredilmeye başlanmıştır. Yine aynı şekilde Meşihatü'l-İslam'a ait olan el-Ba'su el-İslami adlı gazetede neşredilmiştir. 1968'den 1971'e kadar elle yazılmış ve 1971 senesinde Londra'da matbaada basılmıştır.

[10]Muharrem Balcı, Deklarasyon kitabı için, 1970 yılında ''Aliya ve arkadaşlarınca'' hazırlanıp, kamuoyuna deklare edilmiş; aynı zamanda partinin de -SDA- beyannemesidir der (Balcı, 2010: 56).

Nitekim Londra'da basılan nüsha 1983'te Aliya'nın yanında bulunmuş ve aleyhte suç unsuru olarak kullanılmıştır (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 54).

Her ne kadar Saraybosna'da yazılmış ve Yugoslavya hükümeti tarafından bir tehdit olarak görülmüş olsa da kitap dikkatini Yugoslavya'ya değil, İslam âlemine yöneltir. Kitabın ana fikri, "Müslüman kitlelerin imgelemini ancak İslam'ın yeniden canlandırabileceği ve onları bir kez daha kendi tarihlerinin aktif katılımcıları olmaya muktedir kılabileceğidir'' (İzzetbegoviç, 2017a: 15). Ayrıca Müslümanların geri kalmışlığı tezinden hareketle İslam'ın teorik boyutta yaşanması gerektiğinden ziyade, pratik olarak yaşanması noktasında tespit ve tavsiyeler sunar. Bu anlamda ''İslam Deklarasyonu, bütün bir ümmetin ayağa kalkması çağrısıdır'' (Baykan, 2018: 21).

Kur'an temeli üzerine kurulmuş bu eserde Jacques Riss, Kopernik, Bacon, Kepler, Aristo, Platon, Daniel Defoe, Kierkegard, J. J Rousseau, Renne Spitz vb. Avrupa düşünürleri yanında, İslam düşünce dünyasının içinden yetişmiş İbn-i Arabi, İbn-i Rüşd, Cemallettin Afgani, Muhammed Abduh, Kasım Amin gibi isimlere de atıf yapılır (Karaarslan, 2010: 50).

Doğu Batı Arasında İslam kitabı ise Batı Düşüncesinin Temelleri ve İslam-İki Kutuplu Birlik başlıkları altında iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Batı düşüncesinin temelleri, ikinci kısımda ise İslam'ın Doğu ve Batı düşünce dünyasından bağımsız (sentezlemeyen) bir üçüncü yol olduğu tezi savunulmuştur. Bu tez ile uç düşünceleri aşma noktasında ikisinden birini tercih yerine yeni bir fikri tasavvura sahiptir. ''Batı dillerindeki 'religion'la 'ed-din' olarak İslam'ın aynı şey olmadığını çok farklı bir kategoride olduğunu felsefi olarak çözümlemektedir. Bu sebeple materyalizmin ve ateizmin başka bir dünya görüşü olduğunu, İslam'ın ise bu ikisinin dışında apayrı bir (üçüncü) yol olduğunu anlatır'' (Emre, 2019: 43). Bu tez ile siyasal ve fikri açıdan iki zıt kutba bölünmüş dünyada İslam, bu bölünmenin dışında yer almakta ve bu durum onu alternatif kılmaktadır. Disiplinler arası bir çalışma da diyebileceğimiz bu eser, tezini ortaya koyabilmek adına biyoloji, felsefe, kimya, antropoloji gibi geniş bir yelpazeden beslenmiş olması sebebiyle dikkat çekici ve öğreticidir.

Özgürlüğe Kaçışım eseri, İzzetbegoviç'in ikinci kez tutuklu kaldığı 1983- 1988 yılları arasında hapishanedeyken her ne kadar yasak olsa da okuduğu kitaplardan aldığı alıntılar, tespit ve çıkarımlar ile dış dünyaya ilişkin olaylar hakkında yaptığı yorumlardan oluşmaktadır. Kendisi bu durumu ve alınan notların büyüklüğünü şu

şekilde aktarır; "Yasak olmasına rağmen hem okuyor hem not tutuyor ve yazıyordum. Toplam 13 defteri bulan hapishanede tuttuğum notları bir mahkûm gizlice dışarı çıkardı. Bu hapishane notlarım, 1999 yılında Özgürlüğe Kaçışım adıyla Boşnakça olarak yayınlandı" (Emre, 2019: 150). Bu eseri İngilizce'den Arapça'ya tercüme eden Dr. Fatih Ali Hasaneyn, bu eseri Özgürlük Yolum olarak tercüme etmeyi daha anlamlı bulur (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 57).

Şartları itibariyle yazıldığı ortam, eseri daha değerli kılmaktadır. Bu durum aslında yaşanılanların ağırlığı altında bir kaçış öyküsüdür de denilebilir. İzzetbegoviç bu durumu, eserinin ön sözünde "okuyucunun göz atacağı (ve belkide okuyacağı) bu eser benim özgürlüğe kaçışımdır. Maalesef bu gerçek bir kaçış değildi. Oysa ben öyle olmasını isterdim. Bu zihni ve fikri kaçış, yüksek duvarları ve demir parmaklıklarıyla Foça Hapishanesinden mümkün olan tek kaçış şekliydi" (İzzetbegoviç, 2011b: 13; Karaarslan, 2010: 57) diye açıklar.

İzzetbegoviç 20'li yaşlarda başladığı yazma serüvenini biyografi çalışması olan ve siyasi anılarını içeren Tarihe (Çağa) Tanıklığım eseriyle 2000 yılında nihayete erdirmiştir. Noel Malcolm'un Bosna-Hersek'in Kısa Tarihi adlı çalışması referansıyla söyleyecek olursak, Bosna-Hersek tarihi yıllarından Dayton Anlaşması ve sonrasına dair Bosna üzerine gözlemlerini aktardığı eserdir. Cumhurbaşkanlığı makamında oturan biri olarak, yaşadığı hadiselere değinmesi bakımından elbette kaynakça niteliği taşımaktadır. Toparlanacak olursa, "*Doğu Batı Arasında İslâm*'da bir din ve medeniyet olmak üzere İslâm anlayışını kurgulamış; *İslâm Deklarasyonu ve İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*'nda Müslümanların hem kendileri için hem de tüm insanlığın sorunlarını çözmek için neler yapılması gerektiğinin yol haritasını çizmiş; *Özgürlüğe Kaçışım* ile insanlığın birikimiyle kültürel anlayışını zenginleştirmiştir" (Toktaş, 2016: 15).

Köle Olmayacağız, Konuşmalar ve Tarihe Tanıklığım başlıklı eserleri ise, İzzetbegoviç'in siyasal bilgeliğini yansıtan eserlerdir. Üç eser de her aydına nasip olmayan bir bahtın ürünleri olarak görülebilir. Zira bu eserler, kendini teorik olarak kurgulayan bir aydının, kendi yaklaşımlarının gerçek hayata ne denli uyum sağladığını test etme şansının yansımalarıdır. Nitekim İzzetbegoviç, uzun yıllar boyunca üzerinde düşündüğü çağdaş bir İslâm dünyası kurgusunun mikro örneğini, Bosna-Hersek bağlamında gerçekleştirme şansı elde edebilmiştir (Toktaş, 2016:11-12).

Devlet adamı olmanın yanında entelektüel birikime sahip olması İzzetbegoviç'i farklı kılmaktadır. Bu eserler ışığında ve henüz 21 yaşında bedel ödeyen, yaklaşık 55 senelik yazım hayatının yanında devlet adamı, komutan ve düşünür İzzetbegoviç'i bu sebeple, Akif Emre üç kategoride ele alır; "Bir özgürlük savaşçısı olarak Aliya', 'Bir kurucu lider olarak Aliya', bir de 'Düşünür olarak Aliya" (Emre, 2019: 44).

Düşünür-Yönetici ideali aslında tarih boyunca tartışılmıştır. Daha geniş açıdan bakacak olursak devlet olgusu tüm yönleriyle tarih boyunca irdelenmiş, örnek toplum ve yönetici sınıfı siyaset felsefesinin konusu olagelmiştir. Eflatun bu noktada İdeal Toplum'un inşasını üçleme ile anlatır. Devleti üçlü bir yapıda tasnif ederek ruhun öfkeli kısmına askerleri, akıl kısmına yöneticileri, itkiler kısmına ise halkı yerleştirir. Bu bağlamda Eflatun'un İdeal Toplum için yöneticide aradığı şart akıldır. Eflatun'un Filozof-Kral'ı gibi Farabi de Erdemli Şehri inşa ederken yöneticide, "*erdem"* dediği bir kısmı doğal, bir kısmı da kazanılmış yetenekler olmak üzere on iki özellik aramaktadır. Bundaki amaç toplumun saadetidir.

Farâbi, bir toplumun erdemli olabilmesi için bütün bölümleriyle yöneticinin amacına uygun hareket etmesi gerektiğini belirlerken, bir toplumun erdemli veya erdemsiz oluşunu, o toplumun başkanının erdemli veya erdemsiz olmasına bağlı olarak değerlendirir. Başkan erdemli olur başkanlığı da gerçek anlamda erdemli olursa, onun yönetimi de yönettiği toplum da erdemli, iyi ve mutlu olurken bunun aksine başkanın erdemsiz oluşuyla da toplum erdemsiz, kötü ve mutsuz olur. Bu yüzden faziletli bir toplumun reisi sıradan bir insan olmamalı, kesinlikle faziletli biri olmalıdır (Karakuş, 2020: 197-198).

Aliya İzzetbegoviç'in de bu tarz bir yapıda, düşünür ve siyasetçi kimliğini örtüştürmüş bir eylem adamı olduğu tüm eylemlerinde açıkça gözükmektedir. ''Platon'a (Eflatun) nazire yapar gibi 20. yüzyılda vicdan ve ahlak sahibi erdemli bir entelektüel ve daha önce hiçbir devlet deneyimi olmayan bir aydın olarak devlet yönetimini kendisine hayranlık duyulacak kadar başarıyla yürütmüştür'' (Orçan, 2016: 11).

Bu anlamıyla soğuk savaş sonrası İslam dünyasına bir lider örnekliği sunmuştur. Medeniyet değerlerine inanan, halkıyla bütünleşmiş bir lider. Yeni bir siyaset dili geliştirerek ilkelerinde tutarsızlığa düşmeden söylemini evrensel ölçüye taşıyabilmiş, "bilge lider" tipinin müşahhas örneğidir. "Bilge Kral" lafından Aliya hoşlanmamıştır

onun için ona bilge lider demek daha uygun olacaktır (Akın, 2016: 15; Göktürk, 2019: 203).

18 yaşından itibaren Avrupa felsefesinin temel eserlerini ve komünizme dair eserleri okuma gayretini göstermiş ve yukarıda aktarıldığı üzere hapishanede kaldığı dönemde dahi okumaktan geri durmayan hatta bunu imkân bilen İzzetbegoviç, İslam toplumunun bilge siyasetçileri arasında yer almıştır. Kadim değerleri sahiplenen İzzetbegoviç Batı dünyasını da iyi tanıması açısından bilge siyasetçi olarak anılmıştır. Rasim Deliç (2001: 216) onun için "düşüncelerini bin yıllık geçmişi olan Bosna Hersek tarihine dayandırarak üreten bir filozoftur" der.

Zihni konforu öteleyen bir mütefekkir olarak hem entelektüel yanı olan hem de siyaset sahnesinde görev almış olan ve bu yönüyle de dünya siyasi tarihinde ender görülen kişiliklerden biri olmuştur.

Bosna'yı özgürleştirmek için başlattığı mücadeleyi platonik bir özgürlük savaşına dönüştüren, düşünsel derinliği ile siyasi başarıyı şahsında birleştiren, en olumsuz şartlarda bile iyimser tutum sergileyen İzzetbegoviç, teorisini pratiğe dökebilen yegâne insanlardan birisidir. Bir taraftan kurtuluş savaşına liderlik ederken diğer taraftan temsil ettiği medeniyetin değerlerini tüm dünyaya haykırarak, Boşnakların tarih sahnesine yazılmalarının kalemi olmuştur (Akçay, 2016: 19).

Avrupa ve Hristiyan dünyayı iyi tanıyan, Müslüman dünya ile ilişkiler kurabilen bu kişilik kendi toplumuna da duyarsız kalmayıp önderlik etmekten geri durmamıştır. Elbette ki geçmiş bilgi ve birikimi ona bu sorumluluğu yüklemiş ve tarih onu siyaset sahnesinde ön sıralara taşımıştır. "O, 20. yüzyılda İslam'ın yeniden teşekkülü için ortaya çıkan, İslamcı geleneğin teoriden pratiğe doğru dönüşümünü gerçekleştirmek isteyen bir mütefekkir liderdir'' (Baykan, 2018: 22). İzzetbegoviç, "krallık, faşizm, komünizm, demokrasi gibi farklı siyasal yapılanmaları da tecrübe eden ender liderlerden biri olmuştur. Onun yaşadığı bu tecrübeleri kendi düşünce tarzıyla yoğurarak eserlerinde bir beyin fırtınasına tabi tutması, onun 20. yüzyıldaki liderler arasından sıyrılıp farklı bir gözle değerlendirilmesini sağlamıştır" (Dağcı & Dal, 2016: 110).

''Uzlaşmacı ama ilkelerinden taviz vermeyen; zilletle şehadet tercihinde, yemin ederek köle olmayacağız diyen liderdir'' (Göktürk, 2019: 203) Sırp lider Karadziç'in Bosna-Hersek parlamentosunda açıkça Boşnakları Yugoslavya'dan çıkarmakla tehdit

etmesi üzerine savaşın patlak vereceğini öngörmüş olacak ki 1991 yılı sonunda partisinin gerçekleştirilen ilk kongresinde "Büyük Allah'a yemin ederiz ki, köle olmayacağız!" (İzzetbegoviç, 2018: 64) diyerek meydan okumaktan geri durmamış ve mücadele azmini ortaya koymuştur. Nitekim 1992 yılı başında Bosna-Hersek parlamentosu, bağımsızlık talebiyle referanduma gitmiştir.

19 Ekim 2003'te vefat eden ve ardında birçok eser bırakan İzzetbegoviç'in, İslam Deklarasyonu-İslami Yeniden Doğuşun Sorunları, Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar, Doğu Batı Arasında İslam, Tarihe Tanıklığım, Konuşmalar (el-Kenâş) gibi eserleri onun hem felsefi birikimi hem de hayatının tüm dönüm noktalarını aktarması bakımından önemlidir. ''Kitap ve makalelerine bakıldığında Pakistanlı Fazlurrahman'ın (1919-1988) İslami yaklaşımından, ayrıca Mısır'da Müslüman Kardeşler hareketinden düşünsel olarak; İran devriminden ise fikirlerinden ziyade mücadele azminden etkilendiği söylenebilir'' (Orçan, 2016: 12). Bu yönüyle Said Halim Paşa, Humeyni, Ömer Muhtar, Ahmed Cevdet Paşa gibi karakterle aynı cümle içerisinde anılmıştır. Kendisine Yugoslav Gandisi nitelemesi dahi yapılmıştır. Fakat o sadece Abdullah (Allah'ın kulu) olarak anılmak istemiştir[11]. Çünkü o daha çok kendi coğrafyasının bilgi birikimi ile yoğrulmuş ve geniş yelpazede söz söyleyebilen bir münevver olarak "Biz Avrupalıyız" demekten de "Biz Müslümanız ve İslam'a âşığız" demekten de kaçınmayarak, hem batı dünyasının ötekileştirmeleri karşısında meydan okuyan, hem de batıyı öteki kılmak suretiyle ilişki kurulmasını anlamsız gören kimi Müslüman toplulukların karşısında, üçüncü bir yol, farklı bir duruş sergilemiştir. ''Ancak bu kimliğiyle rahat ayakkabılar içindeki gibi kendisini rahat hissedebileceğini belirtiyordu'' (Orçan, 2016: 9). Bu kendinden emin tavırda öyle zannediyorum ki derin bir güven ve ne olduğunu bilme vardır.

3.3. Aliyaca Duruş

İzzetbegoviç'in hayatına bakıldığında okumaları sayesinde gelişen ahlak, özgürlük, adalet gibi değerler onun Bosna Savaşı'ndaki mücadelesinin seyrini belirlemiş ve bu sayede düşüncelerini eylemleriyle birleştirebilmiştir. Fikri söylemlerinde de savaş

[11]Aliya İzzetbegoviç, Kovaçi şehitliğine defnedilmek istemesinin yanısıra mezar taşına da Abdullah (Allah'ın kulu) yazılmasını vasiyet etmiştir.

meydanında da bu değerlerden vazgeçememiştir. "Onun hayat çizgisi, ahlak ilkeleri ve özgürlük temelli bir İslam inancı çerçevesinde şekillenmiş ve Avrupa kültürü içerisinde İslam kültürünü korumayı başarmıştır" (Akçay, 2016: 19). Örneğin "Srebrenitsa katliamının yıldönümlerinde yaptığı konuşmalarda daima halkı itidale çağırdığını görürsünüz: 'Çocuklarınıza kin ve nefret bırakmayın; geçmişin kinini, soykırımı onlara taşımayın!' der"[12] (Akın, 2016: 6). Tüm zorluklara ve yaşanmışlıklara rağmen ilkesel duruştan taviz vermeyen biri için, baktığımızda "hoşgörü sulanması gereken bir fidandır" (İzzetbegoviç, 2005: 49) diyerek itidal çağrısı yapması onun için ahlaki zorunluluktur. Çünkü ahlak onda kesintisiz süregelen bir durumdur. Bu sebeple ahlak, kendisini doğru düzgün bir şekilde göstermediği zaman sahte ahlak olarak beliri diyecektir.

Hayatı boyunca bir hukukçu olarak rahatı yerine inancını ilk sıraya almış ve bunun için bedel ödemiş ve öncülerden olmuştur. Kendisine "iddiasından vazgeçmesi karşılığında hapisten çıkarılması teklifinde dahi geri adım atmamış" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 122) bir liderdir. Bu duruşunu Cumhurbaşkanlığı makamında ve uluslararası arenada da devam ettirmiş birisidir. Müslüman olarak toplumuna da kendine de bu ahlak gereği riya göstermemiştir. Bosnalı bir askerin "Başkanım barış gelince hiç adaletsizlik olacak mı?" sorusuna "Evet maalesef olacak. Düşmana karşı savaştığımız gibi onunla da savaşmamız gerekecek" diyecek kadar ahlak dürtüsünü yüceltmiş bir münevverdir. Ona göre zafer bir yüktür çünkü kendi problemlerini getirir. Önemli olan zafer sahiplerinin temiz insanlar olarak kalıp kalmayacağıdır (Ünal, 2016: 124). Yaşanılan dehşetli savaşta dahi "İnanıyoruz ki, bugün biz güçlü milletlerden biriyiz ve güçlü milletlere büyük imtihanlar isabet etmektedir. Güçlü milletler, ahlakî ilkelerine bağlı, kendisi olarak kalmayı bilen, en zor şartlar altında iken bile kendini dünyayı kapatmayan milletlerdir" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 142) diyerek ilkesel duruştan taviz vermemiştir. Çünkü ideal olan ile reel olan arasına sıkışıp kalmamış, hakikatten yana tavır almaktan asla korkmamıştır. Ontolojik zeminde kurguladığı bu düşünce ve eylem birlikteliği başarıyı getirmiştir. Belki de onun için din ve siyaset ayrımı yapmamıştır. Bu bağlamda *Üçüncü Yol* onun hayatında

[12]Mahmut Hakkı Akın'ın 08.11.2016 İnsan ve Hikmet Vakfı'nda (Ankara) yapmış olduğu konuşma, metin haline getirilmiş ve ilgili internet sitesinde yayınlanmıştır.

ilkesel bir tavır olmuştur. “Sahih bilgi ile salih ameli kendi kişiliğinde mezcetmiş, çağımızın diğer İslam düşünürlerinden farklı olarak kurumsal siyasetin ve devlet yönetimi pratiğinin içinden gelmiştir. Ufku ve derinliğiyle ele aldığı meseleleri teori-pratik bütünlüğü içerisinde ele almıştır” (Ulukütük, 2019: 49).

‘’İnsanlarla ilişkilerinde hiç maske takmadığını dürüstlükle söyleyebilecek insan azdır. Başkalarıyla ilişki kurarken dikkatli olmaya ve kendini korumaya herkes gerek duyar. Fakat kimi insan sürekli maske takarken, kimi buna daha az gereksinim duyar’’ (Cüceloğlu, 1993: 136; Okumuş, 2005: 35). Fakat İzzetbegoviç’te bu riya yoktur. Akif Emre (2019: 36) İzzetbegoviç’in şeffaflığından bahsederken “bu adam gölgeli değil” der. Nitekim savaşın en netameli günlerinden birinde bombalar altında başkanlık sarayına giderken yerde yatan bir kadın kendisine bağırır; “Başkanım korkmuyor musun?” İzzetbegoviç ise; “Korkuyorum” der. O kadın bu sefer “peki neden yürüyorsunuz?” diye sorduğunda ‘Yürümek için nedenlerim var, bu uzun bir hikâye” diye cevap vermiştir (İzzetbegoviç, 2005: 5). Akif Emre (2019: 37) buna ayrı bir parantez açmıştır. İzzetbegoviç’in bu kadın karşısında öyle bir anda “Biz kahramanız Müslüman korkar mı” falan demek yerine korktuğunu dile getirmesini hayretle karşılar. Bunun İzzetbegoviç’in insani yönünden kaynaklandığını vurgular. Aynı şekilde diplomatik savaşı verirken de cephedeki savaşı yönetirken de ikili oynamamış ve ilkelerden vazgeçmemiştir. Dış dünyaya karşı ilkeli tavrı, iç dünyasına karşı da yaptıklarını sorgulayıp kendisini hesaba çekebilmesi onun “gölgesiz adam” oluşunu göstermektedir.

Gazetecilerin onun hakkında yaptıkları yalan haberler olunca dahi çoğu zaman bir şey yapmamış kimi zaman ise bizzat kendisi cevap yazmıştır. Çengiç (2016: 43) bu durumu ‘’argümanların gücüne güvendiği için gazetecilerin düşüncelerini değiştirebileceğine inanıyordu. İşte bu Aliyaca bir hareketti’’ diye açıklar. Bilgiye inanan biri olarak karşısındakileri fikirleriyle ve konuşmalarıyla etkilemiştir. Onlardan birisi de “Onunla oturduğum zamanlarda, kendimi eski bir Doğu düşünürü ile konuşuyormuşum gibi hissediyorum” diyen Hırvatistan eski Cumhurbaşkanı Stepan Mesiç’tir (Mulaosmanoviç, 2016: 77).

Ballı (2018: 11) ise İzzetbegoviç için, “Onun dünyasında her renk, kendisini güvende hisseder” der. Çünkü Aliya, güçlüden değil, mazlumdan ve haklıdan yanadır. Azınlığın hukukunu çoğunluğa çiğnetmez. Kimliğine bakmaksızın tarafını seçer. Haklı olmanın insanı güçlü kıldığına iman eder. İntikam peşine düşmez. Haddi

aşmaktan ve düşmanlarına benzemekten imtina eder. İntikam peşine düşmese de mücadelecidir. Güven şüphesiz ki bu güç ve mücadele ile ilintilidir. Bu yüzden Erdal Çakır "Doğu'nun ve Batı'nın peygamber kınından çıkmış yağız çocuklarından biri" olarak görür İzzetbegoviç'i (Çakır, 2016: 17).

İzzetbegoviç dönemi Yüksek Müftüsü Dr. Mustafa Efendi Çeriç ise, dinin ahlakını siyasete sokan birisi olarak görüğü İzzetbegoviç'i, ''hafızalarımıza yer eden siyasetçiler arasında en iyi Reis-ül Ulema'' şeklinde değerlendirir (Çeriç, 2006: 50).

Entelektüel yanını her daim besleyen, mücadeleci ve dindar biri olan İzzetbegoviç toparlanacak olursa;

Blöf yapmayan, yalan konuşmayan verdiği sözü tutan, tutarlı, kararlı, soğukkanlı ve çok sabırlı bir insandır. Yazmayı ve araştırmayı çok seven aynı zamanda seccadesini yanından ayırmayarak namaz ibadetini ihmal etmeyen dindar biriydi. Bu özellikleriyle o, hangi etnik kökene ve hangi dine mensup olursa olsun, insana, Cenab-ı Allah'ın yarattığı mukaddes bir emanet olarak bakar ve değer verirdi (Koçak, 2008: 220).

Saraybosna ziyareti sırasında; ışıklandırmadan yoksun, ısıtılmayan ve içerisinde kurşun delikleri olan, sıvaları dökülmüş ve pencere camlarının bir kısmı folyo ile kapatılmak zorunda kalınmış cumhurbaşkanlığı makamını ziyaret eden ABD'li diplomat Holbrooke, İzzetbegoviç'in daha güvenli Tuzla'ya geçememesini şaşkınlıkla karşılamıştır (Ocaktan, 2016: 108). Çünkü halkı hangi şartlarda ise o da aynı şartlara kendisini hazırlamıştır. Bu sebeple de dönemi gereği gayet mütevazi olan 350 euro, onun Cumhurbaşkanlığı maaşı olmuş, emekliliğini mütevazi evinde geçirmiştir.

Çünkü İzzetbegoviç'in felsefi düşüncesinde yöneten ve yönetilen ayrımında oluşacak maddi fark, vicdani bir tavırdan ve filozofça bir duruştan oldukça uzak bir durumdur. Esasında insan odaklı tüm düşünce sistemleri bunun üzerinden bir hayat inşası yaparken, materyalist düşüncelerde insan hayvandan farksız bir noktadadır. Örneğin Thomas More'un kurguladığı ütopyada da insan merkezli düşünce yapısında, efendinin (yönetenin) varlığı ve şerefi kendinin değil, halkının zengin olmasına bağlıdır. Görevi de halkının mutluluğunu sağlamaktır, aynı bir çobanın görevi gibi; onun görevi koyunlarını doyurmaktır, kendisini değil. More, Fabricius'a atıfla şunu söyler; "Lüks içinde bir hayattan hoşlanan bir insan, çevresindeki herkes yoksulluk içinde kıvranıp inliyorken 'kral' diye çağrılamaz; bu olsa olsa gardiyandır" (More,

2010: 77-78). Bu zaviyeden bakıldığında da İzzetbegoviç, *Bilge Kral* diye anılmaktan pek hoşnut olmamıştır.

Sonuç olarak tüm bu güzel hasletler sebebiyle Abdullah Sidran'ın dediği gibi;

"Aliya'yı sevmeyen, onu okuduğunda ve onunla tanıştığında, onu sevmeye başlıyor. Onu seven ise, onun tutkunu oluyor" (Mulaosmanoviç, 2016: 82).

3.4. El-Hidaye Teşkilatı ve Merhamet Derneği

Dini hareketler, her zaman birer değişiklik aracı olmuşlardır. Bir dinin muhafazakârlaşması ve kendisini değişime kapaması ise, can suyunun pıhtılaşması demektir (Düzgün, 2009: 17). Bu anlamda sürüp giden olumsuzluklar içerisinde yok olmayı önleyici bir bütünleşme olmakla birlikte, içe kapanık tavırları yapıyı asli unsuru ve vazifesinden alıkoyabilir. Aliya ve bir grup arkadaşı da savaş döneminde legal bir yapılanmada yer almak arzusu ile o zamanın tanınmış âlimlerinden Mehmed Efendi-Hadziç'in başında bulunduğu "El-Hidâye" cemiyetinin çatısı altında bulunmuşlardır. Fakat Aliya, din adamları ile aynı yerde bulunmak istememesi ve hareket serbestisini ortadan kaldıracağı endişeleri ile oradan uzaklaşıp onun yerine gönüllü yardım derneği olan ve savaş sebebiyle muhacir konuma gelen insanlara yardımcı olan "Merhamet" adlı dernekte faaliyetlerini sürdürmüştür. "Bu dernek savaş zamanı da İzzetbegoviç'in destekleriyle faaliyetlerine devam etmiştir. Savaş zamanı gıda da büyük sıkıntılar olsa da Merhamet idaresi sayesinde Bosna-Hersek'in hiçbir vatandaşı açlıktan ölmemiştir" (Şahiç, 2016: 154).

Ona göre pasif ve uyuşuk halleri sebebiyle El-Hidâye üyeleri onların radikalizmi ve Mladi Muslimani Teşkilatının hareket programı ile örtüşmüyordu. Buna rağmen ekibin bir kısmı El-Hidâye'de faaliyet yürütmüşlerse de Aliya ve arkadaşlarının, ideolojik bağ ile birbirlerine bağlı olan ama hiyerarşisi ve bir lideri bulunmayan Mladi Muslimani Teşkilatı üyesi olmayı tüm bunların üzerinde gördükleri aşikârdı.

''Aliya, bireysel sorumluluğun kullanımının yarattığı saygın bir şahsiyetin inşasına büyük önem vermekte ve iradesini ve aklını başkasının tahakkümüne ve kullanımına terk etmeyi temsil eden tebaa kültürüne karşı çıkmayı önermektedir. Önerdiği doktrin içinde insanın özgürlüğü ve şahsiyeti önceliğe sahiptir'' (Düzgün, 2009: 8). Onun, içinde yer aldığı Mladi Muslimani Hareketinin amacı dini düşünceyi bulundukları coğrafyadan bağımsız olmamak kaydıyla yorumlamak, komünizmin içerisine doğmuş

olan Müslüman toplumları adına anlaşılır hale getirmek, bu gayret ile de topraklarını bağımsızlık ile kavuşturmak olmuştur. Yani onların gözünde İslam, ilahi olanın siyasal forma dönük bir eylem çağrısıdır.

O, Mladi Muslimani Hareketi ile İslam dünyasının karşılaştığı sorunlara dair çözüm sunma çabasında olmadığına inandığı ve dindarlığı farklı yorumlayan resmi din adamlarını hep ayrı tutmuştur. Kendi ifadesiyle; "Bu ayrılık öncelikle İslam'a bakış açısında, üstlendiği rolünde, tarihinde onun teorik dokusunda ve İslam'ın ne olduğu konusunda ortaya çıkmaktadır" (İzzetbegoviç, 2017a: 52). Ve bu ayrımda "Biz İslam için yaşıyorduk, ama onlar İslam sayesinde yaşıyorlardı, bu onların mesleğidir" derken ulemayı da tarih boyu resmî ideolojinin dayanağı olmakla itham etmiştir. Fakat burada mezhepsel bir ayrıma da dikkat çekmiştir. Onun kastettiği Sünni ulemadır. Şii ulema hiçbir zaman devlet ile uyumlu olmadığı gibi sürekli var olan yönetime karşı eleştirel bir yaklaşım geliştirmiştir. Sünni ekoldeki din adamlarının her türlü rejim ile hatta Allah'ı inkâr eden komünist yönetimle dahi uyum sağladığı tespitini yapmaktan kaçınmaz. Buna delil olarak ise "İslam Birliği Cemiyeti üyelerinin çoğunun (Komünist) parti üyesi olduğu, kalanların ise destekleyen sempatizanlar" olduğunu gösterir (İzzetbegoviç, 2017a: 53).

Ayrıca dini algılayış biçimleri bu kavramlara dönük yorumları da farklılaştırmıştır. Ulema, ritüellerden ibaret olarak yorumladığı dini, içtimai bir husus olarak görmemiş onu sadece ubudiyet (kulluk) olarak yorumlamışlardır. Bu da İzzetbegoviç ve arkadaşlarının yapmakta oldukları faaliyetlerin akamete uğraması anlamına gelmektedir. Hatta bu tavır zamanı itibariyle yapılan baskılar göz önüne alındığında, din adamları zaviyesinden sakıncalı ve radikal olarak dahi değerlendirilmeye açıktır. Fakat dini, sosyal kurumlarıyla değerlendiren İzzetbegoviç, dünyadan el etek çekme anlamında kullanılan dervişliğin müslümanı alçaltan bir durum olduğunu ifade eder. Hâlbuki "İslam, Hz. İsa'dan Hz. Muhammed'e doğru ilerleme demektir. Derviş ise tam tersine Hz. Muhammed'den Hz. İsa'ya dönüşü ifade eder" (İzzetbegoviç, 2011a: 263). Çünkü bu felsefe İslam'ın Hristiyanlaşması sonucunu doğurur ki, bu durum İslam'ın yüzünü dünyadan çevirmesi, bilimden, sosyallikten, siyasetten uzaklaşması anlamına gelir. Devlet ve din kavramlarını ayıran bu tutum neticesinde de "Devlet kendi kendine hizmet eden iktidar halini alır; din ise, toplumu hareketsizlik ve gerikalmışlığa doğru çeker" (İzzetbegoviç, 2011a: 263). Bu pencereden de

bakıldığında ayrışmanın din yorumu ve bu yoruma dayalı politik tavırdan kaynaklandığı da düşünülmelidir.

3.5. Anti-Faşist ve Anti-Komünist Bir Yapı Olarak Üçüncü Yol; Mladi Muslimani

Aliya İzzetbegoviç'i incelemek, neşrettiklerini okumak bir anlamda 20.yy dünya siyasi tarihinin dönüm noktalarını incelemek ve o dönemler hakkında malumat edinmek demektir. İzzetbegoviç, I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemini tecrübe eden bir lider olmuş ve belki de bu sebeple derinlikli eserler ortaya koyabilmiştir. Şahit olduğu bu derin siyasi hususiyetler onun kendi zaviyesinden hem İslam toplumlarını hem batı dünyasının yaşadığı açmazları konu edinebilmesini beraberinde getirmiştir.

Onun yaşadığı dönem, hem uluslararası sistem açısından ciddi dönüşümlerin yaşandığı, hem de İslami anlamda yeni birtakım görüşlerin ileri sürüldüğü bir dönem olmuştur. Özellikle Ortadoğu kaynaklı bu yeniden bilinçlenme hareketi, Arap milliyetçiliğiyle karışık modernist bir eğilime sahip olmuştur. Ancak düşünsel açıdan İslam coğrafyasında böylesi farklı gelişmelerin yaşanması, İslam toplumlarına umut kaynağı olmuştur. Böyle bir ortamda "Müslüman Kardeşler", "Cemaat-i İslami" gibi İslami anlamda birtakım teşkilatlanmalar bölgesel kaynaklı oluşumlar olarak doğsa da zamanla küresel çapta katılımcıyla dünya siyasetinde söz sahibi olmaya çalışmışlardır (Dağcı & Dal, 2016: 122-123).

Çağdaş İslami Hareketler içinde İran, Sudan ve Aliya'nın liderliğindeki Bosna tecrübeleri son derece önemlidir. Ancak Bosna tecrübesi, Balkanlarda Müslüman olmayan topluluklar içinde geliştiği için diğer tecrübelerden daha çok dikkat çekici olmuştur (Yavuzyılmaz, 2019: 7).

Genç Müslümanlar 'dünyanın bu kesiminin sefalet içinde ve neredeyse sürdürülemez durumda olduğunu ve bu yüzden çağdaş medeni seviyeyi yakalayabilecek (ve de yakalaması gereken) dinamik bir din olan İslam'ın nüvesinin dışına çıkamadığını' (o devre şahit olanların tabiriyle) savunuyorlardı. Aynı zamanda İslam'ın hâkim olduğu coğrafyanın, 'gerek askeri gerekse kapitalist yöntemlerle' çoğunlukla yabancıların hâkimiyeti altında olduğunu iddia ediyorlardı (Isakovıc, 2005: 7-8).

Bu sebeple teşkilatın amacı, Boşnakların kültürlerini koruyarak özgürlük elde etmek olurken; bunu İslam'ın hayatın her alanına dönük bir inanç sistemi vurgusuyla, özgürlüğü getirecek ve aynı zamanda kültürü koruyabilecek yegâne unsur olarak görmekteydiler. O sebeple hareket, yüzünü sadece sadece Bosna topraklarına değil, dünyanın her yerinde yaşayan Müslümanlara çevirerek, ümmet bilincini ve bütünleşmeyi sağlayacak güç olmayı hedeflemiştir. Jesenkovic (2013: 22) bu bakış tarzını "Genç Müslümanlar Örgütünün asıl hedefi İslamiyeti bir dogma olarak değil de bir yaşam tarzı olarak uygulamaktı" diyerek tek bir cümlede özetler.

Müslüman toplumların problemleri ve üzerine konuşulan konuları İzzetbegoviç, Akif Emre ile yaptığı röportajda şu şekilde açıklar;

İslam tarihi, Müslümanların tarihte oynadığı rol gibi konular gündemimizi işgal ediyor bu konular etrafında tartışıyor bu sorunlar üstüne kafa yoruyorduk. Müslümanlar üç büyük medeniyet merkezi oluşturdular. Birincisi, Orta Doğu'da; ikincisi, Taç Mahal'le simgeleşen Hindistan'da; üçüncüsü de El Hamra Sarayı'yla özdeşleşen İspanya'daki Endülüs Medeniyeti. Türklerin Hindistan'dan Viyana'ya kadar uzanan altın çağı hakkında konuşuyor, İslam dünyasının içinde bulunduğu durumu tartışıyorduk. İslam dünyasının daha iyi bir konumda olması gerektiğine inanıyor, genç zihinlerimizde çıkış yolu bulmaya çalışıyorduk. Bu grupla birlikte faaliyet gösterdim (İzzetbegoviç, 2017a: 113).

Nitekim Eşref Çampara tarihi olayı şu şekilde nakleder; "Lise döneminde Saraybosna'da nehrin kenarına oturur, İslam dünyasının durumunu, İslam medeniyetinin yeniden dirilişini konuşurduk. Bir zamanlar Endülüs'te, Osmanlı eliyle Avrupa içlerinde yükselen İslam'ın yeniden dirilişinin düşünü kurardık" (Emre, 2019: 70). "Bugün de neden olmasın? diye düşünüyorduk" (Çampara, 2001: 175).

İzzetbegoviç teşkilatın kurulmasını hazırlayan sebepleri 16 yaşlarında lisede okuyan bir genç olması hasebiyle detaylı şekilde açıklayamasa da ilk toplantıları ve kuruluş sebeplerine dair birkaç hatırı sayılır sebep sayabilmektedir;

İkinci Dünya Savaşı'nın her ne kadar Yugoslavya'da kendini göstermese de Avrupa'nın pek çok yerinde başlamış olması, Mehmed Spaho'nun[13] *ölümü ile*

[13]1918'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Stojan Protic'in başbakanlığını yaptığı ilk hükümette Orman Bakanlığı yapmıştır. Yugoslavya döneminde Müslümanların kısa adı YMO

Müslüman halkın başsız kalması ve Bosna'nın paylaşımının yapılmış olması gibi nedenleri sıralamaktadır. Ve bunlara önemli bir neden daha eklemiştir; 1939 Ağustos'unda oluşturulan Hırvat Banovica ile Müslüman halkın yaşayan dokusu yırtılmaya çalışılması vb. nedenler ile yaklaşan savaşın halk üzerinde oluşturduğu ve ortaya çıkaracağı psikolojik vb. etkileri bertaraf etme niyeti en önemli sebepler olarak sayılabilir (İzzetbegoviç, 2017a: 29-30).

1941 yılında ise Hırvat, Sırp ve Slovenlerin yönetimindeki Yugoslavya Krallığı dönemi son bulmuş, 1941 yılından sonra ise Bosna için Faşist Dönem başlamıştır. Ayrıca bu dönem yukarıda zikredildiği gibi Müslümanların ulus olarak yok sayıldıkları bir dönem. Öyle ki I. Dünya Savaşı sonrası yapılan toprak reformu ile Müslümanları fakirleştirme çabasıyla milyonlarca dönüm topraklarına el konulur. Yaklaşan yeni bir dünya savaşı hazırlığı öncesinde ise geriye kalan bölüşülmemiş topraklar Sırp Cvetkovic ile Hırvat Macek arasında imzalanan ünlü Cvetkovic-Macek Antlaşması ile bölüştürülür. 1939 Ağustos'unda imzalanan anlaşma gereği Bosna kendi aralarında pay edilir. Buna göre Sırpların çoğunlukta olduğu yerler Sırplara, Hırvatların çoğunlukta oldukları yerler Hırvatlara verilecektir. Boşnak çoğunluğun olduğu yerler ise Müslümanlar görmezden gelinerek Sırp ya da Hırvatlardan çoğunluk olan kimlerse onlara devredilecektir. Bu durum eski Yugoslavya'da Müslümanların ekonomik, politik ve sosyal durumunu açıklar niteliktedir.

Teşkilatın, kimi kaynaklarda (Dağcı & Dal, 2016: 116) 1938, kimi kaynaklarda (Ballı, 2018, s. 24) 1939 yılında kurulduğu bilgisinin yanında; Aliya, bu düşüncelerle 1940 yılında karşılaştığını söyler. Yükseköğretim öğrencileri ve lise öğrencileri grubu olduğunu ve kendisi lise öğrencisiyken Belgrad Üniversitesinde okuyan Tarık Muftiç, Esad Karadozoviç, Husref Başagiç ve Emin Granov ile tanışarak 1940 Aralık ayında yapılan "Trezvenost" toplantısına katıldığını ve bu buluşmaların İslam ve Müslümanların problemleri üzerine şekillenen bir dizi sohbet olarak başladığını kayda düşer (İzzetbegoviç, 2017a: 30).

Akif Emre'nin röportaj yaptığı isimlerden biri Eşref Çampara da bunu destekler nitelikte şu bilgiyi verir; "Trezvenost yani Yeşilay Derneği'nde toplanıyor diğer

---

-Yugoslavya Müslümanları Örgütü- olan bir teşkilatın lideri Mehmed Spaho 1939 yılında Sırplar tarafından öldürülmüştür. Örgüt kayda değer siyasi bir başarı sağlayamamış olsa da Müslümanları organize noktasında zikredilebilen tek yapı.

gençlerle birlikte faaliyet gösteriyorduk. Bu dernekte her gün toplanıyor; Bosna-Hersek'teki geri durumda olan Müslümanların konumlarını konuşuyor, tartışıyorduk. Gençlerin ahlaki olarak durumlarını nasıl düzeltebileceğimiz konusunda çareler arıyorduk. İslami kurslar, eğitim faaliyetleri, tanıtım gibi faaliyetler planlıyorduk. (…) Biz kendimizi gizlemeyi düşünmüyorduk. Sosyal reformlara karşı olmadığımız gibi demokrasinin yerleşmesini ve herkesin kendi görüşünü savunabilmesini istiyorduk. (...) 1 Mart'ta bizi tutukladıkları zaman yasal izni olmayan el-Mücahit dergisini basıyorduk" (Çampara, 2001: 174-177)[14].

Yine Ömer Behmen'de yukarıda bahsi geçen öğrenci grubunun Saraybosna mahallesi Oçaktanum sokağında kültür ve eğitim karakterli ''İlerlemeciler'' adında bir dernek kurduğunu ve bu ismin komünist parti çağrışımları sebebiyle daha sonraları ''Mirza Safvet'' ismi ile değiştirildiğini ayrıca bu derneğin ''Çiçek'' adında bir dergisi olduğunu da aktarır. Burada önemli olan asıl husus ise Behmen'in aktarımına göre

[14]Bu bilgiler ışığında Mladi Muslimani Hareketi sıfırdan kurulan bir dernek mi? yoksa başka bir dernekten evrilen bir oluşum mu? sorusu burada önemlidir. Bir kaynakta karşılaştığım (Bilinmeyen Aliya) şu bilgi tarihsel süreç göz önüne alındığında hatalı olacaktır. Dr. Fatih Ali Hasaneyn'in aktardığına göre, Aliya hakkında yazılan bir eserde Mladi Muslimani Hareketi kurulmazdan evvel yapılan ön çalışma döneminde, Aliya'nın aslında ''Gençlik Çağrısı'' isimli bir dernek kurduğunu daha sonra bunun İslam Cemiyeti'ne dönüştürüldüğü bilgisini aktarır. Dr. Hasaneyn, bu derneğin Mladi Muslimani öncesi yapılan çalışma dönemi diye zikretse de (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 43) Mladi Muslimani (resmiyet alamasa da) kuruluşu olan 1941 yılında dahi Aliya'nın 16 yaşında olduğu hesap edilirse, bu bilginin pek de itibar edilmemesi gereken bir bilgi olduğu kayda düşürülmelidir. Nitekim İzzetbegoviç'te ''İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1938'de Saraybosna'da Genç Müslümanlar (Mladi Muslimani) adıyla bilinen bir grup vardı. Bu grup XX. Yüzyılda İslam Dünyasında ortaya çıkan akımların ve bu dönemdeki düşünürlerin etkisi altında Müslümanların sorunlarına çözüm aramıştı. Bunlar Reşit Rıza, Muhammed Abduh gibi önemli isimlerdi. Onların geliştirdiği düşüncelerden etkilenmiş olduklarını sanıyorum. Bu grupla temasa geçerek İslami uyanışı hedefleyen düşünce biçimini benimsedim'' der (İzzetbegoviç, 2001: 145).

Mirza Safvet Derneği ismi 1941 Mart ayında Çeseriya ailesinin evindeki kurul toplantısında Genç Müslümanlar Derneği olarak değiştirilmiştir (Behmen, 2008: 3-4).

Aliya, bu buluşmalarda (ki bu buluşmalar Mladi Muslimani'nin kuruluş öncesi yapılan hazırlık evresi idi) Müslümanların problemleri dışında bir de Batı'nın İslam ve Müslümanlar üzerine ortaya koydukları düşünceleri ortadan kaldıracak literatür oluşturmaya çabaladıklarını söyler. Aliya Metilijeviç'in Gerçekler Işığında İslam, Osman Nuri Hadziç'in Muhammed ve Kur'an vb. eserler okunduğunu aktarmaktadır (İzzetbegoviç, 2017a: 31).

Bu iki üç aylık hazırlık evresinden sonra her ne kadar 1941 Mart ayı sonuna doğru, Yugoslavya'nın işgali öncesinde Saraybosna'da Tarık Muftiç'in yönettiği, Mladi Muslimani Teşkilatının iç kurallarının belirlendiği, 40-50 kişilik kuruluş toplantısı yapılsa da savaşın başlaması sebebiyle resmi kuruluş işlemleri yarım kalmıştır (İzzetbegoviç, 2017a: 32).

İzzetbegoviç, Mladi Muslimani Teşkilatının hareket programında beş önemli noktanın varlığından bahseder;

- O günün problemleri hakkında çözümleri, İslam'a bakış tarzını, Müslüman gençliğin teşkilatlanmasının gerekliliği,
- Müslüman halkın gelişiminin ve yenilenmesinin ancak İslam ile olabileceğini, bunun içinde anahtar rolünü Müslüman gençlerin oluşturacağını,
- Hocaların, yeniden dirilişin önderi olamayacakları,
- Bütün dünya Müslümanlarının eşit olduğu
- İslam'ın pratik olarak oluşturulması (açıklama ve eleştiri yok!)

Bu ilkelerden bahsederken o kadar büyük bir iştiyaka sahiptir ki, "İslam'ın pratik olarak oluşturulması" maddesini geri dönülmez bir yolun ilkesi olarak İslam Devleti oluşturmak ve siyasal İslam için zorunlu ilke olarak anladığını vurgulamaktadır (İzzetbegoviç, 2017a: 34-35).

Mücadele azmini hiç yitirmeyen İzzetbegoviç, Komünist dönemin sistematik baskı kurduğu dönemlerde dahi çalışmalarından vazgeçmemiştir. Duraklama dönemi olan baskıcı ''Komünist dönemde haftada en az bir kez 'Aile Oturması' adı altında hanımlar ve beyler ayrı gruplarda toplantılar yapılmaya devam edilmiş. Bu toplantılarda entelektüel tartışmalar aksamadan devam etmiştir'' (Emre, 2019: 30). Hem bireysel gelişimine dönük gayreti hem de çevresine olan ilgisi hiç azalmamıştır. Akif Emre,

onun gençlerle ilgilenmesine dikkat çekmiş ve onun için "etrafındaki gençlere fikir sakalığı yaptı" demiştir (Emre, 2019: 70).

Fakat 1949 yılında 1000 kişi tutuklanır. Aliya'nın El-Mücahit dergisinde yazmasını isteyen Hasan Biber'de bu kişiler arasında yer almıştır. Biber, Aliya'nın örgütle yeniden teması olduğu yönünde bir itirafa zorlanır. Tüm baskılara rağmen böyle bir itirafta bulunmayan Hasan Biber ve üç kişi idama mahkûm edilir ardından kurşuna dizilir.

Nihayetinde ise tüm gayretlere rağmen bu hareket ömrünü, içinde bulunduğu siyasi baskıcı ortam sebebiyle fiili olarak 1950-51 yıllarında tamamlamıştır. İzzetbegoviç'e göre en önemli tarihsel rolü komünizmin yıkılışı olmuştur. Çünkü "İkinci Dünya Savaşı sonrasında komünist Yugoslavya rejimine karşı en organize ve en güçlü hareket Mladi Muslimani Teşkilatı olmuştur" (İzzetbegoviç, 2017a: 54-55).

Tarih yapan liderlerin büyük düşleri vardır. Çılgınlık derecesinde bu hayaller (buna idealler de diyebiliriz) olmasa tarihe iz bırakan adımlar atılmazdı. İkinci Dünya Savaşı'nın hem dünya hem İslam âlemi, özelde de Bosnalı Müslümanlar açısından adeta çıkışı olmayan kaotik ortamında Aliya'nın kurduğu düşlerin ne anlama geldiğini yarım yüzyıl sonra kavrayabiliyoruz (Emre, Aliya, 2019: 88).

Fakat aslolan tabii ki isimlerden ziyade, mücadele sahasının boş kalmamasıdır. Bunu da Balkan coğrafyasında en iyi bilenler hiç şüphesiz bu hareketi fikirsel ve eylemsel bazda desteklemiş olanlardır. Nitekim hareket akamete uğrasa da fikir ve eylem sahası boş kalmamış ve Mladi Muslimani Hareketini kuran ve ihya edenler, 1990 yılında Demokratik Eylem Partisi (SDA)'nin kurulmasına da büyük ölçüde öncülük etmişlerdir. Baskıcı rejim sebebiyle oluşan sessizlik dönemini ve ardından gelen SDA'nın kuruluşunu Aliya şu cümleyle açıklayacaktır; "Bu, insanların içinde İslam için, Müslümanlar için çalışma arzusu bir tohum gibi kalmıştı ne zaman bu topraklar üzerinde değişik rüzgârlar esmeye başladı, ne zaman korkunç ayaz geçip güney rüzgârları çıktı, o da tıpkı bir tohumun patlayıp yeşermesi gibi yeşerdi ve gelişti" (İzzetbegoviç, 2017a: 55).

Mladi Muslimani üyeleri yıldırılmak maksadıyla birçok kez tutuklama, işkence ve haksız propaganda ile baş etmek durumunda bırakılmıştır. Cemalettin Latiç, Genç Müslümanlar'ın çalışma yaptıkları dönemde yönetim tarafından olumsuz propagandasına maruz kaldıklarını anlatırken şunları aktarır; "Rejim bize onların

(Genç Müslümanlar) terörist olduğunu, Arap teröristlerle iş birliği yaptıklarını hatta faşist işbirlikçiler olduklarını söylüyordu" (Latiç, 2001: 187). Bu propaganda yargılamaya dönüşmüş bununla da kalmamış aynı zamanda komünist parti çizgisindeki basın eliyle de devam ettirilmiştir. Latiç'in aktardığı bilgiye göre basında çıkan ama mahkemede dahi yer almayan bu suçlama, Genç Müslümanların "Sırp ve Hırvatları Bosna'dan temizlemek istedikleri" iddiasıdır. Hasan Çengiç, isnat edilen resmi suçu şöyle açıklar;

Hepimiz komünist Yugoslavya'da işçi sınıfının iktidarını yıkmak için karşı devrimci faaliyet oluşturmakla suçlanıyorduk. Resmi olarak suçumuz buydu. Ancak silahlı eylem suçlaması yoktu. (...) Aslında mahkeme kamuoyu karşısında bizi Bosna Hersek'te İslami yönetim kurmak isteyen bir suç örgütü gibi tanıtmak istiyordu. Çünkü Tito sonrası Yugoslavya çok kötü durumdaydı. Ülke derin ekonomik kriz içindeydi. Ekonomik durum gerçekten çok kötüydü ve ilgisini başka yöne çekecek ortak bir düşman yaratmaları gerekiyordu (Çengiç, 2001: 205).

Bu noktada Mladi Muslimani Hareketi ile ilgili dört noktada yoğunlaşan sıklıkla ortaya konulan resmi ve sivil suçlamalar kayda geçmesi açısından önemlidir. Bunlardan birincisi Genç Müslümanlar Örgütü'nün fikri bir hareket mi yoksa silahlı bir örgüt mü oluşudur. Buna mukabil ise, halka eziyet verip vermediği konusudur.

Hâlbuki Sırpların Çetnikleri, Hırvatların Ustaşaları gibi halka zulmetmiş silahlı bir örgüt Boşnaklar arasından çıkmamıştır. Sadece silahlı bir örgüt değil, organize hale gelmiş hiçbir yapı da oluşmamıştır. Djılas (1982: 124) bu konuda komünist idarelerin yapılarını ve onların karşısına organize kitlelerin çıkmayışını şu şekilde aktarır;

Komünizme karşı hiçbir teşkilatlandırılmış direnişin olmamasının en önemli sebebi komünist devletin her şeyi kapsayan totalitarizmidir. O toplumun ve kişiliğin tüm gözeneklerine dolmuştur. Bilginlerin vizyonlarına, ozanların esinlerine, âşıkların düşlerine nüfuz etmiştir. Buna karşı başkaldırmak demek, sadece umutsuz bir kişinin ölümü demek değildir; tersine damgalanmak ve toplumdan çıkarılmak anlamını taşır.

Durum her ne kadar böyle olsa da komünistler, "denge unsuru olarak" Mladi Muslimani Hareketini silahlı, zararlı ve halka eziyet veren grup olarak hedefe oturtmuştur. İkinci husus ise Komünistlerin ortaya attığı Müslüman Boşnakların, Ustaşalar veya herhangi bir Nazi birliği ile iş birliği içerisinde yer aldığı konusudur. İzzetbegoviç bu durumu da şu şekilde açıklar;

1943 ve 1944 yıllarında artık savaşı kimin kaybedeceğinin belli olduğu sırada Ustaşalardan uzak durmak anlaşılır bir şeydir. Ancak bizim halkımız Almanların zirvede oldukları dönem olan 1941 ve 1942 yıllarında da onlarla herhangi bir eylem birliğine girmemiş ve onlara katılmamıştır. Aksine bizim insanlarımızın çoğu Ustaşalar ve Almanların rejimine karşı ve onlara karşı yapılan kararlı mücadelede yer almıştır (İzzetbegoviç, 2017a: 37).

Aliya, Mladi Muslimani Teşkilatı'nı antikomünist ve aynı zamanda antifaşist olarak nitelendirir. Çünkü onlar bu iki unsurun da eziyet yaptığını düşünmektedirler. Nitekim kendisi de küçük yaşta (15-16 yaşlarında) okuduğu kitapların etkisiyle bir ara dinden uzaklaştığını fakat İslam'a dönüşünü etkileyen en önemli unsurun "komünizm ve faşizme duyduğu derin nefret" olduğunu dile getirir. Bunun yanında o günlere dair şunları söyler; "Hitler ve Stalin'in şahsında cisimleşen iki sistem, yani faşizm ve komünizm o günün dünya düzenini karakterize ediyorlardı. Batı'da görünüşte sahnenin bir parçasıydı. Fakat bunlar eski dünyayı tahrip etmeyi ya da değiştirmeyi arzulayan yeni eğilimlerdi. Biz üçüncü yolu bulmalıydık…" (Altıntaş, 2018: 22). Mladi Muslimani üyesi ve İzzetbegoviç'in mücadele arkadaşı Eşref Çampara da üzerine derin okumalar yaptıkları komünizm ve faşizm için; "birbirlerinden farkı olmayan" ve "insan hürriyetini kısıtlayan" ideolojiler olduğunu söylemiştir (Çampara, 2001: 174). Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın önde gelen fikir adamlarından yazar Mustafa Busuladziç'te yine bu doğrultuda ''dinini ve ahlakını kaybeden batının ürettiği ideolojilerden biri'' olarak kabul ettiği komünizmi yine faşizmin bir paçası olarak görür. Bu sebeple İslam ve Sosyalizm adlı eserinde İslam toplumlarının geleceğini İslam'a yönelmekte görür (Behmen, 2008: VIII). Bu düşünceler Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın fikri platosunu meydana getirmiştir.

Üçüncü husus ise Mladi Muslimani Hareketi üyelerinin kültür derneği Preporod içinde İslami çizgiyi takip etmekte ki ısrarları nedeniyle artık "ıslah olmayacak" bu hareketle hesaplaşılması düşüncesi oluşmuş ve bu hareketin itibarsızlaştırılmasına başlanmış, onların işgalcilerle iş birliği içerisinde olduğu tezi yayılmıştır (İzzetbegoviç, 2017a: 38-39). Fakat bu tez üç açıdan kadük kalmıştır;

Birincisi rejimin ortaya koyduğu organizasyon olan Preporod'un, 1945 yılı sonbaharında yapılan toplantısına Mladi Muslimani üyeleri komünistlerle birlikte katılmış, (salonda Mladi Muslimani üyeleri ses getirici konuşmalar yapmış ve salon çıkışında Aliya tutuklanıp ertesi gün serbest bırakılmıştır) o dönemde işgalcilerle iş

birliği söylemi yayılmamıştır. Ne zaman ki İslami iddia güçlü şekilde dillendirilmiş o zaman düşman ilan edilmiştir. İkincisi ise savaş öncesi alınan diplomaların savaş sonrası tekrar tasdiki konusudur. Mevcut yönetimin keyfi olarak, başvuranın savaş öncesindeki durumuna bakarak karar verdiği bu uygulama da İzzetbegoviç'in diploması da onun Ustaşalar tarafından baskı altında olan birisi olması hasebiyle onaylanmıştı. Üçüncü olarakta savaş suçluları ve işbirlikçilerin yargılandığı dönem 1945 yılında Mladi Muslimani üyelerinden kimsenin yargılanmamış oluşudur. İlk takibat 1 Mart 1946 yılına rastlar. Her üç durumda gösteriyor ki Mladi Muslimani üyeleri iki grup arasında her dönemde düşündüklerini ilan etmişler, bu sebeple de hesaplaşma 1946'dan 1995 savaş sonuna kadar türlü şekillerle devam etmiştir. "1949 yılında yapılan tutuklamalarda savcı Enver Krziç'in dediği gibi; onları öyle cezalandırın ki, bu mesele üzerinde düşünmek isteyen diğerlerinin korkudan kanı donsun!" (İzzetbegoviç, 2017a: 38-39).

Aliya, Çetnik-Ustaşa ayrımında iki unsurunda mücadelesinin yanında değil karşısında olduğunu belirtmiş ve bu ayrımda/ikilemde ona göre çıkış yolu ve en büyük dayanaklarının İslam olduğunu vurgulamıştır. Yani "üçüncü yol" seçeneği vardır o da İslam'dır. Çünkü ona göre "bu bölgede İslam, Müslüman halkın var olmasının dayanağıdır" (İzzetbegoviç, 2017a: 37). Dinin gerçek bir dayanak olarak kabul edildiği ortamda Mladi Muslimani Örgütü, Müslümanların bu topraklarda bir araya gelerek kimliklerini koruma girişimlerinin müşterek adı olmuştur.

Dördüncü husus Mladi Muslimani Hareketi'nin İhvanı Müslimin ile organik bağı olduğu iddiasıdır. Dr. Fatih Ali Hasaneyn burada yöntemsel benzerliğe ve fikirsel etkiye dair şunları söyler;

Onların oluşum aşamasında aralarında hiçbir ilişki yoktu. Yöntem açısından benzerlik vardı. Her ne kadar Mladi Muslimani'den bazıları İhvan hareketinin örgütlenme biçiminden haberdar olsa da şunu bir kez daha vurgulamak gerekir ki Mladi Muslimani'nin örgütlenme biçiminde herhangi bir tesiri söz konusu değildir. (...) Ben ve benimle beraber olanlar İhvan-ı Müslimin'in izindeydik. Mladi Muslimani'nin çoğu İhvan'ın liderlerini okuyorlardı. Hasan el Benna, Seyyid Kutub, Muhammed Kutub, Dr. Hasan et-Turâbî, Dr. Said Ramazan, Mısırlı Dr. Ahmed Assâl, Pakistanlı Dr. Hurşid Ahmed (Londra'daydı, Cemaati İslamî sorumlusu), Ebu'l-a'lâ el-Vedûdî, Ebu'l-Hasan en-Nedvî ve İngilizce yayınlanan İmpact Dergisi yazarı Farukî

bahsettiğim şahsiyetlerdendi. Hatırladığım kadarıyla bunlar altmışların ortalarındaydı (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 45).

Bir başka yerde ise Mladi Muslimani'nin kuruluşu için "Onu Ezher'de okuyan Mısır'da İslami hareketten etkilenen, Bosnalı genç âlimler kurdu" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 182) ifadesini kullanmıştır. İzzetbegoviç'in hapishane arkadaşı ve dostu Hasan Çengiç'te, verdiği röportajda hareketin örgütsel yapılanmasını *Komünist Harekete* benzetmekle beraber, hareketin bağına dair Hasaneyn'e paralel şekilde şunları söylemiştir; "Onlar tam anlamıyla yerel bir yapılanmaydılar ama dış tecrübelerden yararlanıyorlardı. Kesinlikle o tecrübeleri doğrudan kendi yapılanmalarına zerk etmediler, onları Boşnaklara uygun şekilde kullandılar" (Çengiç, 2016: 32).

Akif Emre de (2019: 28) başta Aliya olmak üzere o dönem Müslüman gençlerin beslendiği damarı anlatırken, özellikle Mısır üzerinden gelen İslamcı kültürel dalga, İslam coğrafyasından gelen öğrenciler ve Bosna'dan Ezher'e giden öğrenciler olarak zikretmektedir. Aynı zamanda Müslüman Kardeşlerin ve Hasan el-Benna'nın etkisine de özellikle vurgu yapmaktadır. Ayrıca teşkilat üyelerinin sağlam temelli görüşlerinde ''Paul Schmitz'in 'PanİslamÊ', Esad Beya'nın 'Allah Büyüktür', Metilyeviç'in 'Gerçekler Dünyasında İslam' ve Şekip Arslan'ın 'Neden Diğerleri İlerlerken Müslümanlar Geri Kaldı' gibi eserlerin büyük etkisi olmuştur'' (Behmen, 2008: 5).

Muharrem Balcı, İsmet Kasumagiç ile yaptığı görüşmede İzzetbegoviç, Salih Behmen ve Kasumagiç'in çalışmalara başladıkları ilk yıllarda da "bir Müslüman şahsiyetin Bosna'ya gelip kendilerini irşad ettiğini ve bu şahıstan ve kitabından çok etkilendiklerini anlatır". Bu kişi Akif Emre'den öğrendiğine göre Osmanlı Subayı da olan Şekip Arslan'dır (Balcı, 2010: 17). İslâm birliği düşüncesinde Cemâleddîn-i Efganî ve Ahmed Fâris eş-Şidyâk, dinî anlayışta ıslah (reform) düşüncesinde Muhammed Abduh gibi isimlerden etkilenen Arslan, Pan-İslamist çizgiyi benimsemiş birisidir (Kılıç, 1995).

1946 yılına gelindiğinde Aliya, Genç Müslümanlar Cemiyeti üyelerinden bazıları ile 1946'da tutuklanmıştır. Aliya'ya iyi hali de dikkate alınarak üç sene hapis, taş kırma, siyasi ve sosyal haklarından mahrumiyet cezası verilmiştir. Bu ilk dalga tutuklamalar sonrasında Cemiyette, Aliya'nın yerine Şehit Halid Kabitas Başkan olarak seçilmiştir. Yönetimin tavrı da artık daha sert olmaya başlamış ve yeni tutuklamalarda verilen cezalar farklı bir boyuta evirilmiş, 1949 yılında yapılan tutuklamalarda başkan sıfatıyla

tutuklanan Halid Kabitas'a idam cezası verilmiştir. Fakat o insanlar yaptıkları işe olan sadakatleri ve inançları neticesinde bunu bir ceza değil mükâfat olarak görmüşlerdir. Esasında bu tarz harektlerde başarı için sadece büyük düşünürler öncülüğünde yola çıkmaları yeterli değildir. Bunun yanında muhakkak beslendikleri fikri altyapı ve *inanmış kadroların* varlığı olmazsa olmazdır. Münir Gavran Kaptanoviç bir anısını şöyle anlatır;

Halid içeri girdi ve onlara neden yargılandıklarını sordu. Hepsi kendilerine isnat edilen suçları ve haklarında verilen hükümleri anlattı. Onların hepsine daha önce birçok kere hapis cezası verilmişti. Zindandakilere dedi ki: Ben hepinizden daha iyiyim ve daha şanslıyım. Bana kurşun cezasıyla gerçekleştirilmek suretiyle idam cezası verildi. Ben bir şehidim ve sizden önce cennete gideceğim (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 97).

Yine bir gün Genç Müslümanlar üyesi Ömer Kofaç takibata takılmış elinde cemiyete ait yönetim esaslarını anlatan belgeler bulununca hapsedilmiş. Tahmin etmek güç olmayacağı üzere ondan muhtemelen yaşamına karşın Cemiyete dair bilgiler istenilmiş olunacak ki, babasına; "Ben şehit olacağım sevgili babacığım. Yani onlar beni öldürecek. Ancak şunu bilin ki onlara ne bir sır ne de cemiyetten birinin ismini verdim" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 103) diyerek inancında her şeye rağmen sebat etmiştir.

Aliya İzzetbegoviç bu birlikteliğin hangi bedelleri ödediğini iyi bilen birisiydi. Aslında kendisini ve bu hareketi İslam'ın ilk gününden bu yana yaşanılan sıkıntılardan ayrı düşünmemekte idi. ''Yeni hedefler için mücadele bugün başlamış değildir'' (İzzetbegoviç, 2013: 16) diyerek fasılasız bir mücadeleden bahsetmekte idi. "Uzun vadede idealini gerçekleştirmek için pratiğin de reel şartların da neyi gerektirdiğini fark edebilen ve buna göre siyaset yürütebilen kurucu bir lider. Yani o anlamda Aliya tarihe müdahil olmuş nadir liderlerden biridir" (Emre, 2019: 255). Ömrünün tamamı mücadele olan İzzetbegoviç'in aktif siyasette geçirdiği vakit 10 yıl, buna mukabil ömrünün 10 yıla yakınını (8,5 yıl) da hapiste geçmiştir.

"İnsanlara baktığınız zaman biz, çok basit bir şekilde inanç meselesini, 'inananlar ve inanmayanlar' diye ayırıyoruz; hâlbuki üçüncü bir grup vardır ve inananlardan da inanmayanlardan da daha fazladır. Bu grup korkaklardan oluşmaktadır" diyerek bir üçüncü grubun varlığına dikkat çekmiştir (Akın, 2016: 3). Öncülerden olan İzzetebegoviç'in hayatı şahididir ki korkaklardan hiç olmamıştır. Genç Müslümanlar

Hareketinin "Allah cesur olanlara yardım eder" (Neymarliya, 2016: 87) sloganını benimsemiş olacak ki yardımı Allah'tan beklemiştir.

İlk şehitlerden yıllar sonra, bu kez 'İslam Deklarasyonu' isimli eseri dayanak kabul edilerek Yugoslavya'da karşı devrim yapmak ve İslam Devleti kurmak istediği düşüncesiyle meşhur *Saraybosna Davasında* yargılanmış ve 1983'te hapsedilmiştir. Tutukluğunun üçüncü yılında ailesi onu çıkarabilmenin yollarını aramış, 1987'de Af Heyeti'nden tanıdıklar vasıtasıyla girişimlerde bulunmuşlardı. Tek şart ise Aliya'nın görüşlerinden vazgeçmesi ve pişmanlık duyduğunu beyan eden metni imzalamasıdır. Fakat bunca yıllık mücadele, iddia ve irade sahibi olmaktan vazgeçilmemesi neticesinde verilmişti. Aliya İzzetbegoviç tüm bu yaşananları hatırında taze tutan, meseleye şahsi ikbal olarak değil bir hareketin bütüncül ilerlemesi olarak bakan aynı zamanda 40 yıllık mücadelenin öncülerinden birisi olarak bu talebi reddetmiştir (İzzetbegoviç, 2011b: 34).

Fakat bir yönüyle de bu onun için gayri insani bir durumdur. Doğu Batı Arasında İslam kitabında insanın şahsiyeti bahsinde ''insanı eşyayla bir tutan her şey gayri insanidir'' der. Bu bağı kurarken de "insanları kanaatleri yüzünden takibata uğratmak, kanaatlerinden vazgeçmelerini talep etmekten daha insanidir" der (İzzetbegoviç, 2011b: 79). Yani insanları yaptıklarından dolayı cezalandırmak İzzetbegoviç için anlaşılır bir durumdur ki, bu yönüyle insani bir tavırdır. Fakat ondan pişmanlık duymasını, kanaatlerinden vazgeçmesini istemek ise kabul edilebilir bir durum değildir, bu sebeple de gayri insanidir.

Onun eserlerine baktığımızda sarf ettiği sözlerin karşılığı ağır bedeller gerektirmiştir. Ya sözü söylemiş ardından bedel ödemiş yahut bedel ödemiş ardından bir söz zikretmiştir. Bu anlamıyla bedeli ödenen sözlerin bu hayattaki sorumluluğu onun açısından ağır olmuştur. Tarihin cilvesidir ki İzzetbegoviç yukarıda ortaya aktardığımız ahlaki ilkeyi yazdıktan yaklaşık 8 sene sonra iddiasını ispat etmiştir. Çünkü o insanı *muafiyet* ile değil, *mükellefiyet* ile eş tutmaktadır (İzzetbegoviç, 2011b: 80). Hakkı Akın diyor ki, İzzetbegoviç o dönemde torun sahibi bir insan; hapse girdiğinde yaşı 60'ı geçmişti. Aliya İzzetbegoviç dilekçeye bakıyor, "bunu sana verenlere, geri ver" diyerek katlayıp kızına geri veriyor. O dilekçe imzalanmış olsaydı, İzzetbegoviç'ten bahseder miydik bugün; bilemiyorum… (Akın, 2016: 3).

Zaten ödenen bu bedeller ve gelinen netice bir kişiye hasredilmeyecek kadar büyük ve değerli idi. Hapiste iken aklından çıkarmadığı bu gerçeği, SDA Genel Başkanı olduğunda da savaş anında da zafer zamanında da unutmamıştı. Zaferin kendisine mal edilmesine de karşı idi. Onun için 1994'te SDA genel kurulunun yapıldığı salonda fotoğraflarının asılmış olmasına kızmış, indirilmesini söylemişti. Savaş döneminde, Genel Başkan ve Başkomutan olduğu bir sırada gücün belki de zirvesinde takındığı bu tavır onun ödenen bedelleri aklından çıkarmadığının da bir göstergesidir. Hapiste kalmaktan korkmayan İzzetbegoviç, ölümden de kaçmamış ve bir başkomutana yaraşır şekilde ordusunu sevk ve idare etmesini bilmiştir. Savaşın en netameli dönemlerinde dahi "etrafındaki 100'den fazla insanın Sırplar tarafından öldürüldüğü başkanlık sarayında" (Latiç, 2001: 194) çalışmalarını aksatmamıştır.

3.6. İzzetbegoviç'in Çeşitli Dillerden Boşnakça'ya Tercüme Ettiği Kitaplar ve 1955-1975 Toparlanma Dönemi

1955 ve 1975 yılları arası bir anlamda Müslüman gençlerin sözlerini esirgedikleri fakat kendi içlerine döndükleri bir eğitim dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Yugoslavya'ya gelmeye başlayan yabancı öğrenciler de fırsat bilinmiş göze batmadan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Çünkü 1946 yılında ülke yeniden bağımsızlığına kavuşmuş, iktidara da komünizm yanlıları gelmiştir. Bunun neticesinde de 1946 yılından itibaren Mladi Muslimani Örgütüne yönelik sistemli bir baskı uygulanmış, birliğin üyeleri hapsedilmiş ve bir kısmı öldürülmüştür.

Komünizmin, materyalist öğretisi sonucu oluşan baskıcı tavrı hiç kuşku yok ki ilahî öğretilerin hayattan tamamen silinmesini ve örgütsel her yapının yıkılmasını hedeflemektedir. Çünkü ''komünizm bu dünyayı baş ve son bilen, Tanrı'yı yitirmiş, kitleyi bir sürü olarak idrak eden âdeta yeni bir dindir'' (Karakoç, 2013: 162). Komünist Yugoslav sisteminde de dinin insanlar üzerinde uyuşturucu etkisi yaptığına yönelik inanış sonucu, baskıcı tavır her alanda had safhaya gelse de dini inançları yok etme girişimleri başarıya ulaşamamıştır. Aliya İzzetbegoviç böyle bir ortamda, İslami çalışmalar sebebiyle iki sefer hapse mahkûm edilmiştir. Birincisi 1946-1949 yılları arasında 21 yaşında, ikincisi 1983-1989 yılları arasında 58 yaşında olmak üzere toplamda 9 yıl hapis yatmıştır. Binlerce kişi hapse atılmış, Mladi Muslimani Hareketi yıkılmıştır. O denli ileriye gidilmiştir ki, "Arnavutluk'ta din yasalarla yasaklanmıştır" (İzzetbegoviç, 2017a: 58). Ancak dini yapı hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır.

Sovyetler Birliğinde 70 yıl süren bu baskıcı durumda dahi din, hayatiyetini sürdürmüştür.

Komünist yönetim döneminde "Kardeşlik ve Eşitlik" (Bratstvo i Jedinstvo) yasası çıkarılmış, buna göre Müslümanları katleden Sırp ve Hırvatlar bu dönemde mahkeme edilmemeleri için koruma altına alınmıştır (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 104). Müslümanların içerisinde komünizme sempati besleyenler dahi bu hışımdan kurtulamamışlardır. Dr. Fatih Ali Hasaneyn'in verdiği bir bilgiye göre, Başkan Tito'nun yardımcılığı görevini üstlenmiş olan Cemal Bidiç eylemlerinin yanında çocuklarına da Sırp isimleri vermiş buna rağmen onları razı edememiş, uçağı yakılmış ve öldürülmüştür. Bütün bunların odağında olan husus elbette ki komünizmin İslam başta olmak üzere örgütlü olan tüm dinlere bakış açısıdır denilebilir.

Aliya ve arkadaşları 1965 senesinde yaptıkları bir toplantıda Müslüman öğrenciler için yapılabilecek en faydalı çalışmanın İslami meseleleri açıklayan bazı eserleri tercüme etmek fikri üzerinde müzakere etmişler, hatta finansman temini için geliri çalışmalarda kullanmak üzere ticari bir taksi alınması da kararlaştırılmıştır. Dr. Fatih Ali Hasaneyn, bu yeni birliktelik için ''Yugoslavya İslam Cemaati'' ifadesini kullanır.

Bu çalışmanın önemi sonraki yıllarda ortaya çıkmış, eserlerin tercümesi sonrası Bosna'da Müslümanların uyanış kıpırdanmaları görülmüştür. İlgili eserler şu şekildedir;

1. İslam'a Giriş (Muhammed Hamidullah)
2. Din Budur (Seyyid Kutup)
3. İstikbal İslam'ındır (Muhammed Kutup)
4. İslam Etrafındaki Şüpheler (Muhammed Kutup)
5. İman Kıssası (Nedim el-Cesir)
6. Kırk Hadis (İmam Nevevi)
7. Riyazu's-Salihin (İmam Nevevi)
8. Helal ve Haramlar (Yusuf el-Karadavi)
9. Yoldaki İşaretler (Seyyid Kutup)
10. Ateist Arkadaşımla Yolculuk (Mustafa Mahmud)

Hasaneyn'in yaptığı tespite göre "bu kitaplar, Osmanlı İmparatorluğunun 1912'deki Haçlılara karşı verdiği Balkan savaşlarının akabinde Balkanlardan çekilmesinden sonra basılan ilk kitaplardır" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 85).

Bu dönemde kitap hazırlıkları, tercüme faaliyetleri, kongre ve buluşmalar, çeşitli dergilerde yayınlanan entelektüel içerikli makaleler ile Müslüman gençler yeniden örgütlemiş, mescitler hareketlenmiş ve özellikle medya üzerinden Müslümanlara dönük yapılan açık tehditlere ve Komünist Parti'nin hücumlarına yazılarla cevap veren İzzetbegoviç etrafında gençler örgütlenmeye başlamıştır. Özellikle "Muhammed Hamidullah'ın İslam'a Giriş adlı eseri, Seyyid Kutup'un Din Budur adlı eseri ve Muhammed Kutup'un İstikbal İslam'ındır eseri kimi yardımlarla beraber bizzat Aliya tarafından tercüme edilmiştir" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 69-70).

Aliya İzzetbegoviç'in düşünce dünyasının şekillendiği/yenilendiği/ilerlediği bir dönemde, Müslüman Kardeşler, Cemaati İslami gibi yapılar ve bunun yanında, Muhammed İkbal, Seyyid Kutup, Mevdudi, Muhammed Esed, Malcolm X, Fazlurrahman, Malik bin Nebi ve daha birçok düşünür sözleri ile İslam dünyasında oldukça etkili oluşturmuşlardı. "İslam insanının kültür, siyaset ve ekonomide batı köleliğinden kurtulması için bir düşünce cihadına yer yer, ülke ülke girişmişlerdir" (Karakoç, 2016: 35). Parantez açmak gerekirse bu düşünürlerin çağrısı bu dönemde Filipinler'de dahi karşılık bulmuştur. İzzetbegoviç ile dönemsel ve metod benzerliği bulunan ve Moro İslami Kurtuluş Cephesi'ni (MILF) kuran Selamet Haşim de Ezher Üniversitesinde okuduğu dönemde Seyyid Kutup ve Mevdudi'den etkilenmiş, bu yetişmiş yönüyle de ülkesindeki Müslümanların siyasi öncülüğünü yapmıştır. Haşim, 1985 yılında kaleme aldığı *Bangsamoro Mücahidi* adlı eserinde İzzetbegoviç'in İslam Deklarasyonu eserine benzer şekilde, "siyasi ve sosyal programımızın özünde Bangsamoro halkının İslamileştirilmesi yer alır" cümlesini koymuş ve bu niyetle bağımsızlık mücadelesi vermiştir (Özay, 2017: 116). Bu bağlamda İzzetbegoviç'in düşünce hayatını İslam dünyasının genelini siyasi ve fikri olarak etkileyen bu kişi ve gruplardan bağımsız ele almak hata olabilir.

Nitekim İzzetbegoviç, Hasan El-Benna, Seyyid Kutub, Mevdudi, İmam Humeyni, Ali Şeriati'yi çok okuduğunu, Seyyid Kutub'u ise ayrıca zikrederek özellikle saygı duyuyorum der. Onların aksiyonel kişiliklere sahip olmalarını birleştirici unsur olarak görür;

Onları bir noktada birleştiren mesele İslam'ın, insanların siyasi hayata katılmalarına gereken çözümler içerdiği, sadece din olmakla kalmayıp çok yönlü, insanlara hiç değilse burada, dünyada yaşama tarzının reçetesini dolaysız şekilde veren bir öğreti olduğu görüşünü paylaşmalarıdır. İşte onların ortak yanı budur, ya da özetlemek gerekirse din ve siyaseti bir çatı altında görmeleridir (İzzetbegoviç, 2017a: 66).

Baskı, dindar insanları komünizme yöneltmemiş aksine dindar sayısında gözle görülür artışlar kaydedilmiştir. İzzetbegoviç'in tespitiyle söylenecek olursa komünistlerin, dini baskı altına almaya, tahrip etmeye çalıştığı ortamda dine dönüş olmuştur. Bu sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda Ortodoks ve Katolikler için de söz konusu olmuştur (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 140-141). Mladi Muslimani gibi din referans alınarak çalışma yapan örgütler bir anlamda komünizmin panzehiri olarak inançlarını görmüşlerdir. Onun için Osmanlı'dan miras aldıkları İslam inancına tutunan Boşnak halkı elli yıl sonra komünizme başkaldırmış ve özgürlük mücadelesine girişmiştir. Aliya İzzetbegoviç bunu Boşnak halkının milli uyanışının bir parçası olarak nitelemiştir.

3.7. Demokratik Eylem Partisi (SDA)

Aynı zamanda bu dönem, yapılan sistematik saldırılara karşı koyacak bir teşkilat ya da siyasi partinin varlığının gerekli olduğunun konuşulduğu bir dönem olmuştur. Özellikle hapisteyken zihinlerde oluşan siyasi atılım fikri olsa da tam anlamıyla bir tarih ortaya konulamamıştır. Hasan Çengiç'in parti kurma teklifine İzzetbegoviç ortamın henüz olgunlaşmadığı düşüncesiyle bir anlamda da mesafeli durmuştur. Çengiç yaşadığı diyaloğu şu şekilde aktarır;

1989 başında Zagreb'e geldi. Bu arada dışarıda olup bitenleri anlatma fırsatı buldum. Dedim ki: "Bak Aliya, bir parti kurma çalışmalarına başlamak zorundasın." "Bu mümkün mü?" dedi. Dedim ki: "Bak hapisten yeni çıktın ve bu zamana kadar olmadık biçimde ilgi odağı haline geldik." Dedi ki: "Sen bize yapılan suçlamayı haklı çıkaracak bir eylem öneriyorsun" (Çengiç, 2001: 209).

Bu düşüncede haklıdır da. Çünkü İzzetbegoviç'in hapisten çıktığı tarih olan 25.11.1988'in üzerinden henüz bir yıl geçmiştir. Ve yürürlükte olan Komünist Birliğin haricinde herhangi bir parti kurulmasını yasaklayan kanun gereği 10 yıllık bir hapis söz konusu olabilirdi. Bu da ciddi bir risk demektir. Yine de her ne kadar siyasete dair

kafa yorsa da ve yeni bir hapis riskini göze alsa da İzzetbegoviç'in hapiste ve hemen sonrasında kafasında siyasi parti konseptinde bir yapılanma yer almamıştır. Onun daha çok düşündüğü konu, "Müslümanların serbest siyasi bir ortam olursa nasıl tepki verecekleri olmuştur" (Çengiç, 2016: 37).

Fakat olayların seyri hızlı gelişmiştir. 1980 yılında Tito'nun ölümü sonrasında Yugoslavya'da Komünist Parti, ülkeyi baskı ile dizayn etme çabasına girişmiştir. Sırp ırkçılığının siyasi yüzü olan komünizmin en büyük motivasyon kaynağı Büyük Sırbistan Devleti ideali olmuş, dışarıda birçok ülke ile olan ilişkilerini koparması, içeride ise tüm cumhuriyetlere (Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Karadağ, Makedonya, Bosna Hersek, Voyvodin Bölgesi ve Kosova Bölgesi) ve halklara sahip oldukları hakları vermemesi beraberinde bir çözülmeyi getirmiştir. 1989 sonu, kapitalist-sosyalist dünya ayrımını simgeleyen Berlin Duvarı'nın yıkılması ile komünist rejimler yıkılmaya başlamıştır. Gelişen olaylar neticesinde tüm halklar siyasi partilerini kurmuşlar, oluşan siyasi zemin Aliya ve arkadaşlarının da aralarında olduğu birçok tutuklunun yeniden yargılanmalarının ve tahliye edilmelerinin de önünü açmıştır. Mevcut halin sürdürülemeyeceği inancı ile demokrasi talepleri Boşnakların da siyasal organizasyona katılmalarını beraberinde getirmiştir.

Hasan Çengiç (2001: 208) "rejimi yıkmaya değil ama demokratik bir yapıya dönüştürmek için mücadele eden bir ağ oluştu" diyerek durumun toplumsal durumuna işaret etmiş, olgunlaşan şartların onları bu noktaya taşıdığını aktarmıştır. Bu sadece Boşnaklar açısından değil, diğer milletler açısından da siyasal organizasyona katılımları beraberinde getirmiştir.

Netice itibarıyla kaçınılmaz sonu hazırlayan demokratikleşme çabaları sebebiyle 1992 yılında savaşın patlak vermesinin hemen öncesinde, Bosna üç etnik/milli politik parti etrafında bölünmüştü: Müslüman Demokratik Hareket Partisi (SDA), Sırp Demokratik Partisi (SDS) ve Hırvat Demokratik Birliği (HDZ). Üç parti de Bosna Hersek'in geleceği ile ilgili farklı vizyonlara sahipti. Boşnakların sayıca göreceli çoğunluğu Bosnalı Sırp ve Hırvat toplumları arasında bunun politik üstünlüğe yol açacağı kaygısını doğuruyordu. Bu yüzden Bosnalı Sırplar, Sırp yoğunluklu yerleşim bölgelerinde kontrolü ele geçirmeyi hedeflediler. Daha sonra, bu hedef ileride Sırbistan'a bağlanabilecek bağımsız bir devlet kurma amacına dönüştü. Bu durum karşısında Bosnalı Hırvatlar da Hırvat bölgelerinin ayrılıp Hırvatistan'la birleşmesini istemişlerdir (Semercioğlu, 2017: 1343).

Hapiste "zihnen" oluşumunu tamamladığı siyasi yapılanmasını kırk kişinin imzası (Kırklar Açıklaması) ile 27.03.1990 tarihinde ilan eden Aliya İzzetbegoviç ise, yıllarca süren bu hasreti şu cümlelerle açıklar;

Bu insanların içinde İslam için, Müslümanlar için çalışma arzusu bir tohum gibi kalmıştı ne zaman bu topraklar üzerinde değişik rüzgârlar esmeye başladı, ne zaman korkunç ayaz geçip güney rüzgârları çıktı, o da tıpkı bir tohumun patlayıp yeşermesi gibi yeşerdi ve gelişti (İzzetbegoviç, 2017a: 55).

Siyasi partiler demokrasinin araçları olarak öne çıksa da ona göre hatasız değildir, ancak "insanlar, politik yaşamda partiler kurmaktan daha akıllıca bir şey düşünmemişlerdir" (İzzetbegoviç, 2005: 82). Parti'nin tanıtım toplantısında özgürlük, eşitlik ve bunların taşıyıcısı olarak demokrasi kavramına vurgu yapar. Çünkü her ne kadar hala Yugoslav kimliği altında siyaset yapılacak olsa da ve hala hapsedilme riski taşısa da demokrasi, Boşnaklar için yok sayıldıkları günlerin geride bırakılıp devlet yönetiminde meşru olarak yer alabilmenin aracı olarak görülmüştür. İzzetbegoviç, kuruluş toplantısında buna vurgu yapar;

Demokrasiyi öncelikle çoğunluğun yönetimi olarak değil de yasanın hâkimiyeti olarak tanımlayan bizler, küçük büyük bütün halkların yasa önünde tam anlamıyla eşit olduğu ilkesine ve dini ve ulusal azınlıkların haklarını bağlılığımızı vurgulamak istiyor ve bu hedefe ulaşabilmek için oy hakkından mahrum bırakmanın her türünü reddediyoruz. Yasanın denetiminde olmayan çoğunluğun yönetimi, kendisini kaçınılmaz olarak çoğunluğun tiranlığına dönüştürür ve çoğunluğun tiranlığı da en az diğerlerinin ki kadar tiranlıktır (İzzetbegoviç, 2016: 77).

Bu siyasi örgütlenme yıllar yılı yok sayılmış Müslümanları, bir organizasyon altında biraraya getirmiştir. Nitekim İzzetbegoviç te SDA'yı Boşnakların siyasi partisi olarak değil; Türk, Arnavut, Roman gibi milletlere mensup Müslümanların partisi olarak görmüştür. Bu çaba elbette şuurlu bir birliktelik anlamını taşımaktadır. Onun için İzzetbegoviç, "siyasi örgütlenmenin amaçlarından birinin Müslümanların 'kendi kimliklerinin bilincine' varmaları, Bosna-Hersek'teki Müslümanların 'geçmişi, kahramanları, yazarları, şairleri' olduğunu ve yeniden 'bütün bunları hatırlamaları' ve geçmişlerinin üstündeki 'peçeyi çıkarmaları' gerektiğini düşünmüştür" (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 69).

Ve yapılan ilk demokratik seçimlerde de SDA sandıktan zaferle çıkmıştır. Cezaevinden serbest kaldıktan sadece iki yıl sonra iktitidara gelişini İzzetbegvoiç, "en azından bir dizi garip şeylerin meydana geldiği zamanda küçük bir mucize" olarak nitelendirmiştir (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 83). Oyların sayımı sırasında bu büyük galibiyete şaşırmış Dr. Fatih Ali Hasaneyn (2018: 126) "oyların tasnifinde birileri seçim sonuçlarını bizim lehimize değiştiriyor mu" diye sormuş, İzzetbegoviç ise Avrupa'nın ortasında "öteki" olmanın ne demek olduğunu bilen birisi olarak "dünyada Müslümanların lehine seçim sonucu değiştirecek tek bir insan bile yoktur ve hiç kimse de bunu yapmak istemez" dediğini aktarmıştır. Meclise sadece 12 parti girebildiği bu seçimde SDA, 740 koltuğun 99'unu kazanmış ve Bosna'da kurulan diğer 16 parti arasında SDA ilk sırayı almıştır. 19.11.1990 tarihinde Aliya İzzetbegoviç Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Aynı şekilde Cemalettin Latiç te, "Komünizmin çökeceğine inanmıyorduk. Bağımsız Bosna aklımıza gelmiyordu" diyerek siyaset yapabileceklerini hayal etmediklerini vurgular. Hapishanede geçen hatırından çıkmayan bir olayı aktarırken dahi şaşkınlığı devam eder;

Bir keresinde polis şefi hepimize adeta teker teker makam dağıttı. Siz bir İslam devleti kurmak istiyorsunuz ve Aliya da cumhurbaşkanı olmak istiyor, sen şu bakanı sen bu bakan olacaksın gibi... Biz buna gülüp geçtik. Hapisten çıktıktan 1.5-2 yıl sonra Aliya İzzetbegoviç cumhurbaşkanı olarak hapishanenin önündeki meydanda konuşma yapacaktı (Latiç, 2001: 192).

Latiç'in tavrı yıllar yılı yaşananlar karşısında baskılanan insanların öğrenilmiş/öğretilmiş çaresizliğine örnek teşkil etmektedir. Yıllarca süren komünizm baskısı, çileyle geçen yıllar, hiç gelmeyecek zannedilen bağımsızlık. Fakat İzzetbegoviç'in şahsında Boşnak Müslümanlar, varlıklarını devam ettirme iradelerini göstermiş ve SDA'yı iktidara taşımıştır. Bu irade 92-95 yılları arasında da ortaya çıkmıştır. Yüksek idealler ve gerçekçi hedeflerle siyaset sahnesinde artık tam anlamıyla var olan İzzetbegoviç'in, ''parlamentoda konuşmalarına besmeleyle başlaması komünistler için şaşkınlık, Müslümanlar için mutluluk kaynağı olmuştur. Ülkede Müslüman kimliği etrafında yeniden bir heyecan oluşturacak toplantılar yapmıştır. Foça'da ve Velika Kladusa'da yapılan toplantılara yüz binlerce Boşnak katılmıştır'' (Göktürk, 2019: 202).

Akif Emre, SDA'nın zaferini açıklarken bu sebeple geçmişlerine atıf yapar. Bu mühim tespite göre, "Bosna'da Aliya ve ekibinin Boşnakların önüne bir anda geçmesinin önemli bir nedeni vardır. Orada seküler Boşnaklar da var, eski komünist Boşnaklar da. (...) Sistemle iş birliği yapmamış; sürekli muhalif olmuş tek kadro var; Aliya ve arkadaşları" (Emre, 2019: 34). Sovyet sistemi dağılınca yerine kurulan cumhuriyetlerdeki yönetim kadrolarının ortak özelliği Sovyet yönetimle daha önce iç içe girmiş ilişkilere sahip olmaları ve hatta komünist dönemde yönetici olmalarıdır. Ama bu durum Boşnak halkı için kabul görmemiş bir durum olmuş, bunun neticesi SDA'nın zaferi olarak ortaya çıkmıştır. Belki de Batı devletlerinin onu içlerine sindirememelerinin sebeplerinden biri de budur.

Tahmin edilemeyen ve egemenler tarafından kabul edilemeyen bu demokratik zafer, savaşın ve hatta bir soykırımın da işaret fişeği sayılabilir. Gerek bürokratik gerekse askeri gücü elinde bulunduranlar, yapabilecekleri göz önüne alındığında hiç de azımsanmayacak işlere imza atabilirlerdi. Nitekim bunu yapmaktan da geri durmadılar. Rakamsal bazda bakıldığında, İzzetbegoviç halkından aldığı güçle cumhurbaşkanlığı makamına geçtiğinde "yönetimin yüzde 80'i Sırpların, yüzde 17'si Hırvatların, yüzde 3'ü de komünist Müslümanların elindeydi" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 154). Yugoslavya içinden çıkılamaz bir halde savaşa adım adım ilerlemekteydi. Saraybosna'da bulunan Sırp askerlerinin şehir dışına çıkarılması bile 9 aylık mücadele ile olabilmiştir. İzzetbegoviç burada liderlerin lakayt tutumuna atıf yaparak bu savaşı onların hazırladığı inancında idi;

Yugoslavya'nın kaderi ve çözülüşü, bir zorunluluk ya da kendiliğinden bir çözülme değildi; olaylar çok farklı gelişebilirdi. Olanlar Miloseviç ile Tudman'ın kişiliklerince belirlenmişti. Biz Bosnalıların talihsizliği, kritik bir zamanda, şansız bir kişilikler bileşiminin kilit pozisyonları ellerinde tutuyor oluşuydu: Bush, Major, Mitterand, Miloseviç, Tudman, Gali, Akashi, Janvier ve diğerleri (İzzetbegoviç, 2016: 103).

Tüm bu yaşananların zorluğu ve buna mukabil gelen başarılara rağmen İzzetbegoviç, siyasi yaşamının hayatındaki en önemli mesele olduğunu kabul etmemiştir. Her zaman düşünür ve yazar tarafının onun hayatındaki temel taşları oluşturduğunu siyaseti ise, bu eylemlerinin dışa vuruş şekli olarak nitelendirmiştir (Çengiç, 2016: 35).

3.8. Mladi Muslimani ve SDA Arasındaki Farklar

İzzetbegoviç Genç Müslümanlar Hareketi ile Demokratik Eylem Partisi'ni birbirinin devamı yapılar olarak dile getirmez ve her ne kadar aralarında bir süreklilik olmasa da Mladi Muslimani Hareketine destek vermiş nice insanın SDA'nın kuruluşunda, yönetiminde, teşkilatlarında yer aldığını da söylemektedir. Ancak şu ayrım önemlidir ki, birinci örgüt komünizm zamanında sisteme karşı adeta "yer altında" faaliyet göstermek zorunda kalmış, daha çok gençlik çalışması ve yardım faaliyetleri şeklinde faal olmuş, amaçları ise dini yozlaşmayı engellemek olan bir yapıdır. Yani "yasadışı bir organizasyon olarak tek istedikleri dinlerini ateist bir ortamda korumak ve Müslüman kimliklerini yaşatmak olmuştur" (Göktürk, 2019: 201). İkinci örgüt ise komünizm sonrasında birçok hareketin ortaya çıktığı demokratik bir kurum olarak devlet yönetimine talip olmuş ve barındırdığı kişilere bakıldığında Bosnalılık kimliği üzerinden fikrini beyan eden bir yapıdadır. Dindar olan da olmayan da burada yer almıştır. Aliya'nın ifadesiyle "partide sadece, dinsizler yoktur" (İzzetbegoviç, 2017a: 61). Çünkü hedef, "Müslüman halkı örgütlemek ve onu her şeyden önce İslami kimliğini korunması yolunda faaliyete geçirmektir" (İzzetbegoviç, 2017a: 70).

"Bu parti Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek topraklarından 1876[15] yılında ayrılmasından sonra başlatılan Müslüman Boşnakları kuşatma ve yalnızlaştırma politikaların artık sona erdiğinin ilk işareti olmuştur" (Toktaş, 2016: 10).

SDA bu anlamda büyük bir kazanım olmuş, yıllar yılı Mladi Muslimani adıyla gayret etmiş nice insanın gayretlerinin ve ödenmiş bedellerinin neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple de Aliya, SDA'nın komünist sistemde akla bile getirilemeyecek yeni bir olay olduğunu, hapiste kaldığı yıllarda sadece kafasında olan bir düşünce olduğunu söyler (İzzetbegoviç, 2017a: 60-61).

[15] Yazar bu tarihi neye göre verdi bilemiyoruz. Yazım hatası olma ihtimali yüksektir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan çekilişi 1878 Berlin Anlaşması olarak kabul edilmektedir. Detalı bilgi için bknz (Gencer, 1992). Nitekim İzzetbegoviç te ''Tarihimizde üç ayrı hazin 8 rakamı var. Bunlar; 1878, 1908 ve 1918. (İzzetbegoviç, 2001: 147) derken bu tarihi kasteder.

3.9. Bogomilizm ve Soykırım

İzzetbegoviç önderliğinde kurulan partiye verilmesi planlanan isim önerilerinden üzerinde ittifak edilen isim, sanatçı Saffet İsoviç Beyefendi'nin önerisi olan "Demokratik Eylem Partisi" (Stranka Demokratske Akcije-SDA) olmuştur (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 27). 26 Mayıs 1990'da yapılan Kurucular Kurulu toplantısı ise büyük ilgi görmüştür. İzzetbegoviç toplantıya besmele ile başlamıştır. Böylesi bir eylemin iki nedeni vardır: Biri gerçekten her şeye Kadir olan Allah'ı kendi yanlarında hissetmek, diğeri ise rejime itaatsizliğini açık etmektir (Altıntaş, 2018: 32). Aliya ve arkadaşları, SDA bayrağının desenini de Endülüs Müslümanlarının bayrağı olduğu söylenen bir fotoğraftan almışlardır. Halk bayrağı benimser. Şehit düşen askerlerin tabutuna da bu bayrak örtülmüştür (Ballı, 2018: 59). Müslüman kimliği Boşnaklara hem din hem de etnik kimlik aidiyeti vermekte İzzetbegoviç te bunun farkında olan birisi olarak bu vurguyu her daim yapmaktadır. Çünkü bu dönem Boşnakların hala ayrı bir etnik kimlik olarak kabul görmediği dönemdir.

Nitekim çatışmaları bir etnik ve hatta din savaşı olarak niteleyen Sırplar için bu, onların Ortodoksluk adına yaptıkları bir savaş olup, Müslümanları Balkanlardan silme harekâtıdır. Cami gibi İslâmi eserlerin yok edilmesi bunun kanıtıdır. Sırp önder Todor Dutina, "Camileri yıkıyoruz ki, Müslümanlar alışsın ve atalarının dinine çabuk dönsün" demiştir (Çavuşeviç, 1994b: 66). Çünkü Boşnaklar, Sırplara göre İslâm'ı seçen ve Türkleşen hain Slavlardı. Hırvat ırkçılarına göre de onlar Hırvat Çiçeği idi ve Katolikliğe geri dönmeliydiler (Çavuşeviç, 1994b: 66-67).

Aliya da, 1990'da Zagreb'de bu görüşü dillendirmeye cüret eden HDZ'nin lideri Hırvat Franjo Tudman'la olan diyaloğunu şu şekilde aktarır;

Tudman, görüşmede Aliya'ya şunları söyler*: Sayın İzzetbegoviç, bir Müslüman partisi kurmayın bu çok yanlış. Çünkü Bosna Hersek'teki Hırvatlarla Müslümanlar tek halktır. Müslümanlar Hırvat'tırlar ve kendilerini böyle hissederler. Aliya ise kendisine verdiği cevabı şu şekilde aktarır: "Ona kendisini kandırdığını, Müslümanların kendilerini Müslüman olarak hissettiklerini, Hırvatlardan çok hoşlandıklarını ve onlara çok saygı duyduklarını ama Hırvat olmadıklarını söyledim. Bunun üzerine kendi görüşünü destekleyen bazı tarihsel argümanlar ileri sürdü. Ben de tarih alanında doktorası olduğuna göre tarihi benden daha iyi bildiğini teslim ettiğimi, ancak benim de günümüz Bosna'sını ondan daha iyi bildiğimi söyledim. HDZ'nin*

Bosna Hersek'te tüm Hırvat ve Müslüman oyları alacağını ve bunun da oyların %70'i demek olacağını söyledi. HDZ oyların %70 ini değil %17 sini alacak diye karşılık verdim. Gerçekten de HDZ, 1990 Kasım seçimlerinde oyların %17 sini aldı ki, bunu önceden kestirmek pek zor değildi (İzzetbegoviç, 2016: 95-96).

Aslında bu iddianın tarihsel arka planında yatan sebep şu ki; Boşnakların, aslında Bosna Kilisesi mensubu olarak tahrif edilmemiş İncil'e iman eden ve bir Hristiyan mezhebi olan Bogomil inancına mensup oldukları, Osmanlı sonrası ise İslam inancını benimsemeleridir. "Tarihsel süreçte bakıldığında Katolik ve Ortodoks çatışmalarının arasında kalan Bosna Kilisesi, orta çağ boyunca Bogomil öğretisini benimsemiştir. Bu öğretinin kökleri Bulgaristan'daki Hıristiyan mezhebine dayanmaktadır. Misyonu, bölgenin Bizanslaştırılmasını ve Latinleştirilmesini önlemek olan Bogomillik, dünyayı ışık ve karanlık ilkeleri üzerine kurulu kabul etmekle birlikte teslis inancını reddetmiştir (Bora, 1993: 18-19). Hazreti İsa'yı sadece Allah'ın kulu ve peygamberi olarak kabul etmişlerdir. *Tanrının sevdiği, Tanrının hoşlandığı* anlamına gelen bogomil, inanç olarak İslam dinine yakındır (Alp, 2011: 11).

Haç'ı ibadet aracı olarak görmüyor ve çocuklarını vaftiz etmiyorlardı. Aynı zamanda şarabı, ekmeği insanın kanına batırma işlemine de karşı çıkıyorlardı. İdealleri diğer Hıristiyanlardan başkaydı. Onların eğitiminde İslam eğitimi ile benzerlik gösteren unsurlar da vardı. Onların inançlarında da Allah ile kul arasında başka hiç kimsenin bulunmadığı kabul ediliyor. Tıpkı İslam dininde olduğu gibi insanlar Allah'a dua ederken evlerinde ya da ibadet için yapılmış camilerde olduğu gibi hiç put, resim bulundurmuyor, günde beş kez ibadet ediyor, Allah'ın huzurunda diz çöküyorlardı. Cuma günleri de kutsaldır (Çauşeviç, 1994a: 2).

Bogomil hareketi, eski Türk dini inançları ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu yüzden Hun, Avar ve Peçenek kökenli olan Bosna-Hersek halkını kısa zamanda sarmıştır. Hıristiyanlıktan ayrılarak oluşan bu hareket, aynı zamanda Hıristiyanlıktan çok Müslümanlığa yakındır. Bu yüzden papalarla patriklerin emriyle Macarlar, Hırvatlar, Sırplar ve diğer Hıristiyanlar, Bosnalılara büyük zulümler yapmışlar, işkence ve soykırım uygulamışlar, mallarını gasp ederek memleketlerinden sürmüşlerdir. Boşnakların milli benliklerini zayıflatmak ve ana dilleri ile dini inançları yok edebilmek amacıyla ise eğitim öğretimi engellemişler, öğretmenlerin dillerini kesmişler, ders ve din kitaplarını yakmışlardır. Bu zulümden dolayı Bosna halkı, II.

Sultan Mehmet'i 1463'te kurtarıcı gibi karşılamış bir kitle halinde İslamiyet'e girmiştir (Alp, 2011: 12).

Bogomil inancını her ne kadar Hristiyan mezhebi olarak tanımladıysak da burada şu bilgiyi de aktarmak yerinde olacaktır. Dr. Aydın Budak Boşnaklar konusunda Peçenekler ile Boşnaklar arasında bir köken birliği olduğunu ve savaş konusunda aynı tepkilere sahip olduklarını ve Boşnak kelimesinin de bu belirgin savaşçılık özelliği sebebiyle baş+on+ok ifadesinden türediğini aktarır. Bu sebeple Boşnak değil Başnak ifadesini kullanır. Bu yakınlık ve hatta akrabalık sebebiyle de Boşnak-Başnakların Osmanlı döneminde değil 11. asırda yaşamış Endülüslü El-Bekri'ye dayandırdığı bilgi nazarında Peçenekler arasında yayıldığı dönemde İslamlaştıklarını söyler (Budak, 2015; Kahramanyol, 2018a: 15). Danış ise Bosna'da yaşayan halkın İslamiyet ile münasebetini, Arap akınları ve fetihleri ile Adriyatik kıyılarına ulaşan Müslüman tücccarlar sebebiyle 9. asra kadar götürmektedir (Danış, 2018: 33).

Burada üzerinde durulması gereken konu bu sebeple Bogomil inancının Hristiyan mezhebi olmaktan evvel İslam-Türk ve Hristiyan öğreti ve gelenekleri ile bezenmiş bir akide olup olmadığı hususudur ki araştırmaya değerdir. Bu değilse o halde Boşnaklar'ın önce İslam, sonra Bogomil, Osmanlı sonrası ise yeniden İslam ile buluşmuş olmaları da ayrıca bir hakikat olabilir. Bunun yanında ''İslam din ve ideolojisi, birbirleriyle devamlı bir savaş hali içerisinde bulunan Hristiyan veya yarı Hristiyan gruplara yapıcı bir teolojik alternatif sunmuştur'' (Kopanski, 2000: 38). Cemalettin Latiç (1996: 237) bu durumu izah ederken yaşanan katliamın bu tarihsel gerçekliğiyle olan bir bağ kurar;

Fatih Sultan Mehmet'in fethinden önce Hıristiyan Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Bosna topraklarını işgal etmek istedi. O zaman da yaşayan halk Bogomil mezhebindendi. Allaha, ahirete inanıyorlar, İncil'in tahrif edilmiş bölümlerini işaret ediyorlardı. Hıristiyan İmparatorluk, Bosna'daki Ehli Kitap anlayışını her ne kadar bozmak istediyse de etrafı yüksek dağlarla çevrili, korunmuş bir bölge olduğundan etkili olamadı. Osmanlı akıncıları ile İslam'ı tanıdıklarında "İşte bu beklediğimizdi" dediler. Biz bu yüzden soykırıma uğradık, zulme maruz kaldık.

Ve esasa dönük bir inanç sistemi olması sebebiyle de Katolik ve Ortodoks anlayış uygulamalarını kabul etmeyen bu sebeple zulüm gören Bogomiller, XV. yüzyılda kitleler halinde İslam inancını benimsemişlerdir.

3.10. Islah Edilmiş Yugoslavya

Yugoslavya, bünyesinde birçok millet ve inancı barındıran bir ülke konumunda yer almıştır. Kurulduğu 1918 yılından itibaren bu farklılık devletin uzun vadeli kalmayacağı görüşlerini de beraberinde getirmiştir. Bünyesinde federe devlet kurma hakkına sahip Boşnaklar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar ve Sırplar'ı barındıran Yugoslavya bunun yanında Türkler, Arnavutlar, Romenler, Bulgarlar, İtalyanlar, Avusturyalılar, Macarlar vd. milletleri de barındırmakta idi. Ve bu milletlerin Müslüman, Yahudi, Hristiyan dinlerine mensup olmaları itibariyle de kozmopolit yapı bir hayli derinlikliydi. Fakat tüm bu farklılıklar Yugoslav kimliğinde eritilmeye çalışılmış olsa da ulus devlet (özellikle Büyük Sırbistan ve Büyük Hırvatistan hayali) ve Soğuk Savaş sonrası ekonomik ve siyasi dengeler sebebiyle bu devlet nihayete ermiştir.

Aliya İzzetbegoviç çok defa Yugoslavya'nın bütünlüğünden bahsetmiş fakat Müslümanlara yönelik işkencelere ve yöneticilerin adil olmayan despot tutumlarına her seferinde itiraz etmiş ve devlet ile yöneticilerin tavırlarını birbirinden kesin çizgilerle ayırarak; "Ben halkımıza Milosevic'in yönettiği bir Yugoslavya'da kalmayı asla önermezdim. Buna karşılık reforme edilmiş bir Yugoslavya'da Müslümanlar da yaşayabilirdi. Bu mümkün olmadığında medeni bir biçimde ayrılmayı denedim" (İzzetbegoviç, 2017a: 75) demiştir. Bu birkaç günlük fikir değildir. En başından beri böyle düşünmektedir. 1983 yılında mahkemede yaptığı konuşmada da Müslüman kimliği ile vatan sevgisini yan yana getirmiştir.

Ben Müslüman'ım, Müslüman olarak yaşayacağım ve Müslüman olarak öleceğim. Bu dünyada insanın sevgisine layık, kendisi için yaşanan, uğurunda feda olunan ve onun için ölünen İslam'dan başka hiçbir şey görmüyorum. Yugoslavya'yı seviyorum; onun haritadaki resmini seviyorum, ismini seviyorum. Onun için sadece iyilik istiyorum; çünkü o benim vatanım. Ancak hükümete ve yöneticilere gelince onlara kalbimde sevgiye dair yer kalmadı (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 117) diyerek ''ıslah edilmiş Yugoslavya'' niyetini beyan etmiştir.

The Times ve The Ekonomist dergileri, Sırbistan ve Hırvatistan'ın birbirleriyle savaş halinde olmalarına rağmen, ülkenin tek Müslüman cumhuriyeti olan Bosna-Hersek'in aleyhine gizli bir anlaşma yaptıklarını açıklamışlardır. Slobodan Miloşeviç ve Franco Tudman, 1991 yılında yaptıkları Karacorcevo Anlaşmasıyla Bosna-Hersek'i aralarında paylaşmışlar, Müslümanlara Sırbistan ile Hırvatistan arasında küçük bir tampon bölge bırakmışlardır. Bu girişim üzerine Bosna-Hersek'in varlığı ve gelecekteki statüsü hakkında kaygılar oluşmuştur (Alp, 2011: 12-13). İzzetbegoviç, Yugoslavya'nın eşit halklar ve cumhuriyetler ölçeğinde restore edilmiş bir federasyon olmasına çabalarken Büyük Sırbistan ve Büyük Hırvatistan hayali kuran liderler, Yurgoslavya'nın parçalanmasına çabalamışlardır. "Sırp lider Slobodan Miloseviç ile Hırvat lideri Franjo Tudman Bosna-Hersek'i taksim etmek için gizli bir görüşme yaparken Aliya, Yugoslavya'yı kurtarma müzakerelerinde büyük bir çaba gösterir. Saraybosna'da altı cumhurbaşkanının katıldığı toplantıda Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov ile beraber 'Platform Beyannamesi'ni açıklamıştır" (Ballı, 2018: 64). Çünkü İzzetbegoviç parçalanmış Yugoslavya'nın müslümanlar için ayrılık getireceğini bilmekteydi;

Makedonya Cumhurbaşkanı Gligorov'la Yugoslavya'nın parçalanmaması için çözüm bulmaya çalıştım. Çünkü Yugoslavya'nın bütünlüğünün korunması bizim lehimize idi. Müslümanlar Ljubljana'dan Makedonya'ya kadar geniş bir alana yayılmışlardı. Her ne kadar Müslümanlar yoğun olarak Bosna'da bulunsalar da Makedonya'da Sancakta Hırvatistan'da Kosova'da yerleşik durumdaydılar. Varlıklarını sürdürebilmeleri, bir bütün içinde ilişkilerini, bağlantılarını sürdürmelerine bağlıydı. Yugoslavya'nın parçalanmaması, bütünlüğü bizim lehimize olduğu için onu korumaya çalıştık (İzzetbegoviç, 2001: 151-152).

Bu durum birkaç sene sonra bu kez parçalanmamış Bosna-Hersek mücadelesi olarak Dayton Anlaşmasında tezahür etmiştir. Dayton görüşmelerine katılan Dr. Selmo Cikotiç'in aktardığı olaya göre Richard Holbrooke "Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç için üzülüyorum. Kendisi bu görüşmelerle ilgili kozmik ölçekte düşünürken, muhatapları olan cumhurbaşkanları sınır çizgisinin nereden geçeceği ve kendileri için ne gibi sonuçlar doğuracağını önemsemektedirler" demiştir (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 339).

Bu sebeple İzzetbegoviç, milli bir devletten ziyade "halklar cumhuriyeti" savunuculuğu yapmış, Sırp ve Hırvatların da Müslümanlarla beraber ortak bir devlet

için mücadele vermeleri çağrısında bulunmuştur (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 73). Fakat İzzetbegoviç, asıl çıkış yolunun dağılmamış adil bir yönetime sahip Yugoslavya olduğunu söylesede, sonu kestirilemeyen yola girildiğinde bağımsız bir Bosna-Hersek talebini dile getirmekten de kaçınmamıştır.

Bilindiği üzere Yugoslavya'da ulus kimliklerinin korunarak Yugoslav üst kimliği ile temsil edildiği bir devlet gayreti kısmen de olsa başarılı olmuştur. Örneğin göreceli özgürlükle berarber Tito idaresindeki Yugoslavya'da, Makedonyadaki Türkler Türkçe olarak yayın yapan *Birlik* gazetesi, *Sesler* edebiyat dergisi, *Sevinç* ve *Tomurcuk* çocuk dergilerine sahiptiler. Tito sonrası ise bu yayınlar son bulmuştur (Demir, 2020: 205). Göreceli dedik çünkü, Tito dönemi Makedonyalı Türklerin durumu bu iken, Varşova Paktı şemsiyesi altındaki Bulgaristanda azınlık statüsünde olan Türkler, çeşitli işkencelere maruz kalmıştır (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 76-77). Josıp Broz, *Zayıf Sırbistan, Güçlü Yugoslavya* argümanı çerçevesinde yürütülen siyaset ile Sırpların "Büyük Sırbistan" hayallerine engel olmuştur. İzzetbegoviç de her ne kadar Tito'nun fikirlerini eleştirmek suçundan hüküm giyse de (Eliaçık, 2017: 61) şu tespitte bulunur; "Yugoslavya'nın temeline yerleştirilmiş olan Sırp hegemonyası, Yugoslavya'yı çürüten tohum olmuştur. Tito, bu hegemonyaya karşı gerçek bir savaş verdi ama maalesef bu savaşı kazanamadı, kaybetti" (İzzetbegoviç, 2016: 574).

Bu tarihi tecrübe ışığında İzzetbegoviç, "Biz yalnızca Bosna-Hersek'in bir birlik şekli altında kendi kimliğini muhafaza eder bir tarzda kaldığı bir konsepti kabul ediyoruz. Ne Sırbistan içinde Bosna Sırp Cumhuriyeti'ni ne de Hırvatistan içinde Hırvat Cumhuriyeti'ni kabul ediyoruz. Bosna-Hersek'in bütünlüğü şansını koruyan bir birliği kabul ediyoruz" (İzzetbegoviç, 2017a: 103) şeklinde bir çağrı yaparak bir anlamda Yugoslavya örneğinde olduğu gibi, tüm milletlerin kendi kimliği ile temsil edileceği bir teklif sunmuştur. Sırbistan ve Bosna Sırp Cumhuriyetinin sürdürülebilir olmadığı inancındadır. Hedefi yukarıda zikrettiğimiz kimliklerin korunabildiği bağımsız bir devlettir. Bu durumu siyasi metotla verdiği teklifle olgunlaştırmıştır.

"Biz artık savaşa devam etmeyip kavgaları durdurabilecektik, zira askeri hataların karşılığı savaşla verilmek zorunda değil. İşte böyle düşünülürse Bosna-Hersek'in bütünlüğü kurtarılabilir" (2017a: 101) demiş ve *kapitülasyona çağrı* dediği Owen-Stoltenberg Planını da bu sebeple kabul etmiştir. Müzakere çabalarında Başpiskoposla da görüşmüş ve Müslümanların Sırplara asla el kaldırmayacaklarını temin etmiştir. Ancak Sırpların girdikleri yol itibariyle Başpiskopos da buna ilişkin Karadzic'den

böyle bir cevap beklediğini ama asla alamadığını söylemiştir (İzzetbegoviç, 2016: 102). İzzetbegoviç'in çağrısı basit bir slogandan ibaret değildir.

"Belki ütopyacıyım, ama ülkenin büyük ölçüde yeniden yapılandırılmış olarak hayatta kalabileceğine inanıyorum" (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 92) diyen İzzetbegoviç, Yugoslavya'nın çok uluslu yapısı gereği korunması ve reforme edilmesine olan inancını vurgulamıştır.

Fakat federal yapı talebi sonuçsuz kalıp, saldırılar başlayınca bu duruma kayıtsız kalmamış, "Peki ne yapacaksınız?" diye sorulunca tereddüt etmeden "Savaşacağız!" diye cevap vermiştir. Bosna-Hersek'in çok uluslu ve dinli yapısına dikkat çeken İzzetbegoviç, savaş dönemi kurulan orduyu da Boşnaklardan ibaret oluşturmamıştır. İçerisinde Sırp ve Hırvatların da yer aldığı orduyu "O, anti-Sırp ordusu değildir. Bayrağında, kurukafa değil, altın zambaklar ışıldıyor" (İzzetbegoviç, 2005: 102) diyerek birlikteliğin çağrısı ve bu değerlerin savunucusu olarak hazırlamıştır. Bu göstermelik bir durum da değildir. Sırp ve Hırvatlar ordu kademelerinde yükselebilmişlerdir. Genelkurmay Başkan Yardımcısı Sırp kökenli bir general olmuştur (Altuğ, 2012: 21). Nitekim 1995 yılı itibarıyla, Bosna-Hersek Ordusu içerisinde 203.368 Boşnak, 2.283 Hırvat ve 1.087 Sırp asker olduğu kayıtlara geçmiştir (Kahramanyol, 2018b: 150).

Boşnak medyası bu sebeple bilhassa, kendilerine saldıran Sırplara 'Sırp' dememeye özen göstermiş; Karaciç'in teröristleri, Sırp faşistleri, Pale'nin saldırganları (mütecavizleri) gibi ifadeler kullanmışlardır (Karatay, 1997: 20). Çetnikler bu durumu bildikleri için Boşnak bölgelerinde yakaladıkları Sırplara *"Sadık bir Sırp mısın?"* sorusunu yöneltir, cevaba göre ona bir hayat bahşederdi! Bir Sırp olan Simo Çayiç, bu soruya "Sırbım kuşkusuz ama Bosna'da benim vatanım" cevabını vermesi sebebiyle kendi ırkdaşları tarafından katledilmiştir (Çoliç, 1996: 35).

3.11. Savaşa Dair

Bernard Henry Levy; Yoğun ve dramatik anlarda tarihin her zaman tek bir insanda somutlaştığını biliyorum. Paris'te De Gaulle, Çekoslovakya'da Dubçek, Pekin Baharı'nın ortasında bilinmeyen genç bir Çinli gibi. Dört yıl süren o sonsuz ve korkunç savaşı kapsayan Bosna dramında, tarih tek bir adamla somutlaşmıştır. Ve o adam İzzetbegoviç olmuştur (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 342).

Yukarıda birinci bölümde, Medeniyetler Çatışması tezi ekseninde Bosna topraklarında gerçekleşen savaşa dair bazı tezler ortaya koymaya çalıştık. Bosna'da yaşananlarda soğuk savaş sonrası yükselen ulus fikrine dayalı milliyetçi söylemler de etkili olmuş, bunun yanında iktisadi paradigma değişikliği olarakta görülmüş yahut ABD ve batılı devletlerin mevzi kazanması olaraktan da okunabilmiştir. Toparlayarak söylemek gerekirse çatışmanın nedenleri kapsamında, literatürde birçok değerlendirme yapılmıştır. Geniş kabul gören birinci açıklamaya göre; milliyetçi çatışmaların yeniden ortaya çıkması, büyük güçlerin Balkanlar'da nüfuz alanlarını yeniden kurma konusundaki ihtiraslarını yansıtmaktadır. Batı'da yaygın biçimde benimsenen ikinci açıklamada tarihsel düşmanlıkların yeniden nüksetmesi veya ezilmiş ulusların yeniden boy göstermesi vurgulanmaktadır. Üçüncü açıklama, savaşın nedenini kültürel ve dinsel fay hatlarında aramakta, çatışmayı bir uygarlıklar çarpışması olarak savunmaktadır. Savaşta kıvılcımı çakan husus ise "parçalanma halindeki Yugoslav Federasyonundan bazı siyasi liderlerin saldırgan milliyetçilikle ateşi körüklemesidir'' (Şafak, 2010: 93-94; Semercioğlu, 2017: 1342).

İzzetbegoviç'in Yugoslavya'nın dağılmasını engellemeye dönük çabaları sonuç vermemiş gelinen noktada Slovenya, Hırvatistan, Makedonya cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmiş, Bosna-Hersek Cumhuriyeti 28 Şubat-1 Mart 1992'de bağımsızlık referandumu düzenleyerek bağımsızlık ilan etmiştir.

Yugoslavya'nın içindeki cumhuriyetlerin bağımsızlık ve kendi kaderlerini tayin hakkı talepleriyle karşı karşıya kalınca, Miloseviç tek bir basit ilkeyi izlemiştir. Slovenya veya Makedonya gibi kayda değer sayıda Sırp azınlığın bulunmadığı yerleri kendi haline bırakmak, silahlandırılabilecek kadar Sırp azınlığın bulunduğu yerlerdeyse, Sırpları silahlandırıp onları savaşa yönlendirmiştir (Emgili, 2012: 58-59).

Bosna-Hersek'te gerçekleşen referandumun Sırplar üzerinde yarattığı infial neticesinde Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı, 20 Haziran 1992'de savaş hali ilanını yapmak zorunda kalmıştır. Çünkü "saldırı, Bosna-Hersek'in AGİT üyeliğine kabulü ile şiddetlenmiş ve Birleşmiş Milletler üyeliğine alındıktan sonra ise çok daha sert ve

acımasız olmuştur" (İzzetbegoviç, 2018: 72). Avrupa'nın dördüncü büyük ordusu[16] olan ve Sırpların kontrolündeki Yugoslav ordusuna karşı, 10 Haziran 1991'de SDA'nın organizasyonu ile zirve tertip edilmiş ve program sonunda Ulusal (Milli) Savunma Konseyi kurulmuştur. Konsey, Yurtsever Birliğinin çalışmalarını yönetmiş ve halkın savunma ve silahlandırılması hazırlıklarını yürütmüştür. İzzetbegoviç yapılan hazırlığın öneminde dikkat çekerek; "bu şekilde bir çalışma yapılmasaydı Bosna sessizce düşerdi" demiştir (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 160). Bu organizasyon düzenli ordu çalışmalarını beraberinde getirmiş ve başlarda tahmini 18.000 kişilik düzenli olmayan tahkimat gücü yerini, "Bosnalıların tarihlerinde ilk defa kendilerini savunabilecekleri 200.000[17] kişiden fazla mensubu bulunan orduya bırakmıştır" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 187).

Yalnız BM Güvenlik Konseyi'nin vereceği ve İzzetbegoviç'in *insani hayat şartlarında en pahalı olan şey* dediği silah ambargosu kararı Boşnaklar için hazin bir sona ilerleme anlamına gelse de 65 askeri fabrikada silah imal ederek ve büyük kısmı İslâm ülkelerinden olmak üzere dışarıdan silah temini yoluyla müdafaalarını yapmış oldular. ''O dönemde Bosna ordusu saflarında savaşan her beş askerden sadece birinin tüfeği varken, süreç içerisinde her üç askerden birinin tüfeği ve hafif makineli silahı olmuştur'' (Ballı, 2018: 72). Buna rağmen ''Londra'daki Uluslararası Stratejik İlişkiler Enstitüsü, Bosna Sırp Cumhuriyeti Ordusu'nun (BSO / VRS), Müslüman ordusundan 10 kat daha güçlü olduğunu tespit etmiştir'' (Ayhan, 2020: 159). İzzetbegoviç istenmeyen fakat kaçınılmaz olan bu durumu örneklendirerek şu şekilde anlatır; "Eşiniz ve çocuğunuzla sokakta yürürken holiganların saldırısına uğradığınızda onurlu bir insansanız daha zayıf olduğunuzu ve dayak yiyeceğinizi bilmenize rağmen ailenizi savunmaktan başka çareniz yoktur. Yaklaşık olarak bizim durumumuzda bundan ibarettir" (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 159). Bu dönemden

---

[16]Federal Orduya ait silahların %40'ının Slovenlerin, geriye kalanı ise Sırpların kontrolünde kalmıştır (Alkan, 1995: 34).

[17]Necmettin Alkan'ın verdiği rakamlara göre ise bu ordu 30.000 kişilik komando birliği, 30.000 kişilik gönüllüler birliği, 35.000 kişilik mahalli direniş birliklerinden müteşekkildir (Alkan, 1995: 61).

sonra hatırda kalan ise katliamlar, göçler, toplama kampları ve bolca bürokratik görüşmeler olmuştur.

İzzetbegoviç böyle bir dönemde reel-politiği ıskalamayan ve en kötü barışın en iyi savaştan iyi olduğunun farkında olan yetkin bir devlet adamı olarak, diplomasi kanallarını her daim açık tutmuş ve Avrupa'nın sahiplendiği insani değerlere atıf yaparak; "Bosna'da sadece Bosna savunuluyor değildir. Bosna'da Avrupa savunulmaktadır. Avrupa'nın yeminle bağlı olduğu Helsinki Bildirgesi, Paris Belgesi ve diğer belgeler savunulmaktadır. Eğer Bosna kurtarılamayacaksa o zaman bu belge ve bildirgelerin hiçbir manası olmaz" (İzzetbegoviç, 2018: 73) diyerek ABD ve Batılı ülkeleri yaşanmakta olan krizi çözmeye davet etmiştir. Mustafa Özel (2018: 54), İzzetbegoviç için "yüzyılın savaşçısı savaştan tiksiniyordu. İlkesi, mümkünse müzakere et, hiçbir çare yoksa savaş idi" demiştir. Yani büyük milletlerin büyük imtihanları olacağı bilinciyle yapılacak olan şey elbette savaşmak ve nihayetinde Sırplar ile Hırvatların masaya oturtulması için diplomasiyi diri tutmaktır. Bu düşünceyle mücadele veren İzzetbegoviç;

Bizim bütün gayretimiz savaştan kaçınmak içindi. (...) Hepimiz bir ağızdan dedik ki bizler asla saldıran taraf olmayacağız! Asla hiç kimsenin bize boyun eğdirmesine de müsamaha göstermeyeceğiz! Herkesin sevdiği gibi bizlerde hayatı seviyoruz. Savaş, zayıfların ezildiği sürekli bir mücadeledir. Ancak bizler zayıf değiliz ve savaşı kaybetmeyeceğiz. Aynı zamanda bütün gayretimizle diplomasiyi de zorlayacağız (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 139) diyerek çabasını ortaya koymuştur. Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da ilerlemiş yaşında bu gerginliğe tahammül edişidir. Çünkü hatırlanmalıdır ki İzzetbegoviç bunları söylediğinde yani savaş başladığında İzzetbegoviç 67 yaşında idi.

Diplomasiyi ne kadar zorlasa da aslında İzzetbegoviç farkındaydı ki Boşnak halkı yalnızlığa terk edilmişti. Huntıngton bu noktada Medeniyetler Çatışması tezinden hareketle yakın ya da akraba toplulukların haklı haksız ayrımı yapmadan birbirlerine sahip çıkacağını ve düşman olarak kabul edilen mevziiye topyekûn saldırıya geçeceğini düşünerek şu tespiti yapar; "Çatışan medeniyetlerin dünyası kaçınılmaz olarak bir çifte standartlar dünyasıdır: İnsanlar, kendi akraba ülkelerine bir standart, diğerlerine başka bir standart uygularlar" (Huntıngton, 2018: 37). Bir örnekle açıklamak gerekirse, ''BM askerlerinin koruduğu! Srebrenitsa'da soykırım uygulanırken aynı saatlerde BM Genel Sekreteri Butros Gali Atina'da, 'barışa yaptığı

katkılardan dolayı' Onasis Ödülü almıştır'' (Ünal, 2006: 169). Aynı BM askerleri Başbakan Hakkı Turayliç'i de koruyamamış; Turayliç ve beraberindeki Dışişleri Bakanı İrfan Lubiyaniç, Türkiye Devlet Bakanını karşılamak üzere gittikleri Saraybosna Havaalanı'nda BM zırhlı aracından indirilerek Sırp askerleri tarafından kurşuna dizilmişlerdir.

Avrupa, saldırıya uğrayan Müslümanları koruma isteksizliğini savaşın henüz üçüncü ayında göstermiştir. AT Temsilcisi Peter Carrington, İzzetbegoviç'e 3.7.1992'de, "Sakın böyle bir şeyi (Avrupa'nın Bosna'ya yardım edeceğini) hesaplayarak hareket etme, çünkü bu gerçekleşmeyecek. Sırplarla müzakere etmeye çalış; tek yol bu" demiştir (İzzetbegoviç, 2016: 274). Avrupalı diplomatlar, vahşetleri görmezden gelmiştir. Bu görmezden gelişle Batı, savaşın planlandığı şekilde ilerlemesine izin vermiştir.

İzzetbegoviç Londra Konferansı'nı milat kabul ederek, "Bu andan itibaren onlara artık inanmamaya başladım; yavaş yavaş kendime döndüm ve halkımı da bize kendimizden başkasının faydası olmayacağı, kendi kendimize bel bağlamamız gerektiği noktasında uyardım" (İzzetbegoviç, 2017a: 95) demiş ve artık tüm dikkatini Bosna topraklarındaki mevziilere vermiştir. Kendisinin söylediği;" bizim kaderimiz, inkâr etmediğim tüm bağımlılığımıza rağmen Amerika veya Rusya'da değil, Bosna'da çözüme ulaşacaktır" (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 155) cümlesi bağımsızılığın içerideki mücadeleden geçtiğine olan inancının sonucudur.

Bunun yanında savaş sadece Sırplara ve Hırvatlara dönük verilmemiştir. Yeni bir devlet ve yeni bir ordu Bosna'yı siyaseten ve askeri anlamda zaman zaman zafiyete uğratmıştır. Çünkü Çetnikler sadece silahlı mücadelede bulunmamış aynı zamanda İzzetbegoviç'in elini zayıflatmak adına çeşitli çabalar içerisine de girmişlerdir. Keyfi davranışlar sergileyen ve mukavemet gösteren 9 ve 10. Tugay Komutanlarına dönük operasyon yapmak durumunda kalındığı gibi Batı Bosna Özerk Bölgesi ilan eden siyasetçi Fikret Abdiç ile de mücadele edilmek durumunda kalınmıştır. Bunlar elbette bireysel çabalar olarak okunmamalıdır. İzzetbegoviç bu duruma Sırp Haber Ajansı SRNA'da dinlediği bir komutanı örnek vermek suretiyle şu şekilde dikkat çeker;

Bir generalin şöyle dediğini duydum: Bizim üç stratejik hedefimiz vardı ve üçünü de gerçekleştirdik. İlki kendi devletimizi kurmak, onu başardık. İkincisi Hırvat ve Müslümanların aralarını bozmak, onu da başardık. Üçüncüsü Müslüman ve

Müslümanların arasını bozmak, onu da başardık. İşte Krayina da Müslümanlar birbirleriyle savaşıyorlar. Onların bu üç hedefini siz şimdi değerlendirin. Onların bağımsız devletinden bir şey çıkmaz. Rusya hatta Miloseviç bile böyle bir devleti tanımıyor. Biz ve Hırvatlar'ı kavgaya tutuşturdular. Bakınız biz barıştık. Nihayet Müslümanlar içinde de ayrılık gerçekleştiremediler. Çünkü bu iş bitmiştir. Abdiç'in otonomisi daha doğrusu isyanı yenilgiye uğratılmıştır. Ancak bu generalin konuşmasından anlıyorsunuz ki bunlar Çetniklerin mutfağından çıkmıştır (İzzetbegoviç, 2018: 189).

Savaşın taraflarından Hırvatlara gelince bir dönem Sırplarla, bir dönem Boşnaklarla iş birliği içerisinde olmuşlardır. Bu destek zamanına dair, Rasim Deliç "Hırvat desteği devam etse ve bizi bombalama ile tehdit etmeselerdi Sırpları yenerdik" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 219) demiştir. İzzetbegoviç ise "Hırvat toplumunun bir kısmı Büyük Hırvatistan fikriyle tahrik edilmiştir. Bu sebeple uzun zamandan beri bir Büyük Hırvatistan hayaliyle yatıp kalkmaktadırlar" (İzzetbegoviç, 2017a: 103-104) diyerek onların motivasyonunu anlaşılır kılmaya çabalamıştır.

Yani bu çatışmayı üç dönemde incelemek mümkündür: Birincisi Boşnak-Hırvat Koalisyonu'nun 1992–1993 yılları arasında Sırp güçlerine karsı savaşı. İkinci dönem 1993-1994 yılları arasında Boşnak-Hırvat ve bazı bölgelerdeki Boşnak-Boşnak savaşı. Üçüncü ve Bosna'da savaşı sona erdiren dönem Boşnak-Hırvat saldırılarını takip eden NATO-Boşnak-Hırvat güçlerinin Mart-Ekim 1995 yılındaki Sırplara karşı yaptığı savaştır (Latif, 2006: 129; Dalar, 2008: 96).

The Economist dergisine göre 1991'de Bosna Hersek nüfusu 4.523.000'dir. Bu nüfusun oran olarak ise %49'unu Boşnaklar Müslümanlar, %32'sini Sırplar, %19'unu Hırvatlar oluşturmaktaydı. Ancak savaştan önce bu etnik gruplar, Bosna-Hersek'in tamamına yayılmış ve karışık bir şekilde yaşamaktaydı. Bu haliyle Bosna-Hersek'in nüfusu, tam bir milletler mozaiğini teşkil etmekteydi (Alp, 2011: 10).

İzzetbegoviç'in gayreti bu mozaiği korumak olsa da gerçekleşen bu savaşta yapı korunamamış, Bosna-Hersek nüfusunun %32'sini oluşturan Sırplar ülkenin %70'ini işgal etmiş, Boşnak halkı soykırıma uğramış, Batı dünyası ise bu soykırımı üç yıl boyunca görmezlikten gelmiştir. Batı dünyasının bu tavrını İzzetbegoviç iki şekilde izah etmiştir; "İlk olarak Avrupa Müslümanları yok etmek istiyordu ikinci olarak bunu görmemezlikten gelmek işlerine geliyordu; çünkü ortada bir savaş ve soykırım var ise

yardım etmek zorunda olacaklardı, böylece onu görmemezlikten gelmek işlerine geliyordu" (İzzetbegoviç, 2018: 142).

Bosnanın Devlet Sağlık Koruma Bürosu'nun 26 Mart 1996'da yaptığı açıklamaya göre, çoğunluğu sivil 278.000 Bosnalı (toplam nüfusun %6,37'si) öldürülmüş veya kaybolmuş, 175.000'i yaralanmış ve 700.000 kişi yurtdışında olmak üzere 1.370.000 kişi (toplam nüfusun %31,39'u) göç etmek zorunda kalmıştır. Evlerin %40'ı, Saraybosna'daki sanayi tesislerinin %90'ı, diğer yerlerdeki sanayi tesislerinin %40'ı, telekomünikasyon ve radyo-TV tesislerinin tamamı tahrip edilmiştir. Ekonomi çökmüş, toplam üretim savaş öncesi ile karşılaştırıldığında %8,2'ye düşmüş, nüfusun %80'i insani yardıma muhtaç kalmıştır (Alp, 2011: 26). Bosna-Hersek'in savaş sırasındaki mali kaybı bir kaynakta en az 35 milyar dolar olarak ifade edilmekle beraber (Latiç, 2006: 40) dönemin Başbakanı Hasan Muratoviç'e dayandırılan başka bir bilgide ise 80 milyar dolardan fazla şeklinde olduğu bildirilmiştir (Karatay, 1997: 86). Elbette ki savaşın maliyeti karşılıklı olmuştur. "Bosna'da ölen Sırp yetişkin erkek sayısı, 97 bin, mülteci durumuna düşen Sırplı sayısı ise 600 bin civarındadır" (Latiç, 2006: 124). Toplamda ise, (Uluslararası Kızılhaç Örgütü verilerine göre) 312.000 kişi hayatını kaybetmiş, 2 milyon kadar insan da mülteci statüsünde yerini yurdunu terk etmek zorunda kalmıştır (Emgili, 2012: 59). Bu mültecilerin önemli bir kısmını çocuklar oluşturmuştur. "Savaşta 50.000 çocuk öldrülmüş ya da kaybolmuştur" (Çavuşeviç, 1994b: 79). Binlerce çocuk ise ailesini kaybetmiş, sakat kalmış, ruhsal problemler eşliğinde hiç bilmedikleri yerlerde yaşamak zorunda kalmıştır. Onbinlerce çocuk, dünyanın çeşitli yerlerinde muhtelif ailelerin yanına yerleştirilmiştir. Fakat burada amaç ya hristiyanlaştırma ya da ticari bir beklenti olarak açığa çıkmaktadır. "Kimi çocuklar 20.000 Mark karşılığında organ pazarlaması yapan şebekelere satılmıştır" (Alkan, 1995: 124). Bir anlamda Bosnalılar Avrupalı Filistinliler haline dönüştürülmüştür.

Yaşanılanların ağırlığı yanında verilen mücadele sonucunda bağımsız bir devlet kurulmuş, İzzetbegoviç ise tüm imkânsızlıklara rağmen ortaya çıkan başarıyı insanların özgürlük için ahlaki zeminden ve ideallerinden taviz olmaksızın vermiş oldukları direnişe bağlamıştır;

Onlar iyi insanlardır ve özellikle cesurdurlar. Garip şeyler oluyor. Derler ki 'Başkanım ne yiyeceğimiz ne de içeceğimiz var.' Ve ben onlardan şunu söylemelerini bekliyorum: 'Çalış ve bize yardım et.' Ancak onlar şöyle söylüyorlar: 'N'olur pes

etmeyin, bizler yeterince güçlüyüz sonuna kadar savaşacağız' Bu inanılmaz bir şey! Bazen çok şaşırdım, nasıl tepki vereceğimi bilemedim ve onlar hemen her durumda benzer biçimde davrandılar (İzzetbegoviç, 2005: 11-12).

Yine onun Bosna Direniş Mucizesi diye aktardığı mücadelede, hastane ziyaretlerinde yaralanan, sakat kalan vb. durumlardaki halkının onu bitakım sözlerle motive ettiğini aktarır;

Yatalak kalmış veya ayağını kaybetmiş genç bir adama ne diyebilirim? Söylemek istediğim her şey ugunsuz ve aptalca görünüyor. Ben demir adam değilim, ben sıradan oldukça duygusal biriyim ve yaptığım işte bu özelliklerim bazen beni rahatsız edebiliyor. Ancak, bu tür görüşmelerde ben sussam da yaralılar konuşuyor. Size inanılmaz gelebilir ama ne hissettiğimi ve kafamda nelerin döndüğünü biliyorlarmış gibime geliyor; 'Bunlar geçecek Cumhurbaşkanım, ben yine savunma hattında yer alacağım' ya da 'kötünün de kötüsü var' gibi şeyler söylüyorlar (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 214).

Mecbur bırakıldığı bu savaşta hem insan kaybı hem de şehirlerin yıkımı ile ağır bir bedel ödemiş olmanın da zorluğu yanında tüm bu yaşananlar ve ilerlemiş yaşı İzzetbegoviç'i yormuş olacak ki; "Bireyler ölür, halklar yaşar. Mücadele bana bağlı değil. Önemli olan da bu sancağı binlerce insan taşıyor" (İzzetbegoviç, 2005: 206) diyerek ekilen özgürlük tohumunun bir gün yeşereceği inancında olduğunu beyan etmiştir. Bir yazarın tasviriyle söyleyecek olursak; "Bosna, Hristiyan Avrupa'da bir islam gölü gibidir. Kaybolamayacak kadar büyük ve ayakta zor duracak kadar küçük" (Kurtoviç, 2006: 93).

"Onlar isteseler de istemeseler de biz kendi inanç ve kültür değerlerimizle bu topraklarda tarih boyu var olageldik, bundan sonra da var olmaya devam edeceğiz" (Koçak, 2008: 222-223) diyen İzzetbegoviç ve onun önderliğinde devlet kuran Boşnaklar, Avrupa'nın ortasında İslam sancağı gibi dalgalanmaktadır. Kurulan devlet ahlak, özgürlük, insan onuru mücadelesinin meyvesi olmuştur. Sezai Karakoç'un dediği gibi, bir Müslüman bir yere girdiği zaman bir sancak girmiş hissi oluşturmalıdır. Her Müslüman, sancak gibi başlı başına kendi davasının sembolüdür. Müslüman'ı sancağa çeviren mucize, vahyin mucizesi Kuran'dır. Her Müslüman, yüreğinde arştan inmiş bir sancak taşır. Her Müslüman bir sancaktır (Karakoç, 2005: 13-14). Elbette bu

görevi ile "Sivil bir cumhuriyet olan Bosna-Hersek, Müslüman halkın mihrabıdır" (Isakovıc, 2005: 42).

Kısacası soykırım olarak nitelendirilebilecek bir savaş yaşandı. İzzetbegoviç, Bosna-Hersek meselesinin bir insanlık sınavı olduğunu belirtmiş ve şöyle demişti: "Bosna bir ahlak meselesidir, böylece de evrenseldir ve her insanı ilgilendirmektedir" (İzzetbegoviç, 2017a: 8). Onun çağrısı doğulu batılı her insana dönük bir çağrıydı. Fakat bu savaş başta ABD ve Batılı ülkeler olmak üzere tüm dünya devletlerinin gözü önünde ve Avrupa'nın ortasında, 20. asırda yaşandı. Davutoğlu (2018: 519), "Bosna'da Batılı ülkelerin gözetim ve denetiminde gerçekleştirilen soykırım hem Batı medeniyetinin yaşadığı değer krizini hem de uluslararası sistemin çarpıklıklarını bütün açıklığıyla ortaya koydu" diyerek başta batı ve sonra uluslararası kamuoyunun tamamının içerisinde yer aldığı ahlaksız düzene ve değerler krizine dikkat çekmiştir. Her ne kadar İzzetbegoviç'in yoğun diplomasi çabalarıyla İslam Konferansı Örgütü BM Barış Gücü bünyesinde 18.000 asker vermeyi teklif etmişse de bu ancak 1994 sonu itibariyle gelinen noktadır. Fouad Ajamı, (2018: 63) Davutoğlu ile aynı pencereden bakarak "Hiçbir Müslüman süvari, at sırtında (Bosna'yı) kurtarmaya gitmeyecek. İranlılar kutsal savaş hakkında söylenmiş olabilirler, fakat Sırp çeteleri işlerine devam ettiler" diyerek Müslüman dünyanın ciddi bir yaptırımı olmadığına işaret etmiştir. Aynı şekilde "Hiçbir kimse Srebrenica için ölmek istemedi. Avrupalılar, alışkanlıkları olduğu üzere bakışlarını başka tarafa çevirdiler" diyerek batı dünyasına da bu eleştiriyi getirir.

Bosna Savaşı, özellikle Srebrenica Soykırımı Avrupa'nın Hristiyanlığının pekiştirilmesi adına elbirliğiyle gerçekleştirdiği bir imece çalışmasıdır. Bu imecede Almanya fitili tutuşturuculuğu, Sırplar tetikçiliği, SOK (Sırp Ortodoks Kilisesi) ve Vatikan kutsamayı, Fransa ve Rusya siyasi koruyuculuğu, Rusya askerî yardımı, Yunanistan engelleyiciliği (hava sahasını Türkiye'ye kapatarak) ve nihayet UAD (Uluslararası Adalet Divanı), EYUCM (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi) ve diğer mahkemeler ibra ediciliği üstlenmiştir. Suçu yükledikleri birkaç günah keçisini (Karaciç ve Mladiç gibi) yardan atarak (cezalandırarak) sayfayı kapatmışlardır. NATO'nun ve Avrupalı devletlerin kendisiyle gizli görüşmelerini ve vaatlerini ifşa etmekle tehdit eden Miloseviç, 2006'da öldü(rüldü). Böylece dava düştü ve tüm sırlar gömülerek, Batı (yok etmek suretiyle) kendini akladı. Soykırımın özeti budur (Ayhan, 2020: 176).

Peki bu savaş önlenebilir miydi?

Neticeleri az çok tahmin eden ve bu sebeple *ıslah edilmiş bir Yugoslavya* idealini tüm taraflara kabul ettirmeye çalışsa da başarısız olan İzzetbegoviç için bu savaş, "Slovenya ve Hırvatistan ayrılıncaya kadar önlenebilirdi ama sonrasında önlenemezdi. (…) Çünkü bu devletlerin ayrılmasıyla birlikte barış, Boşnaklar açısından Büyük Sırbistan hayalinin bir parçası haline gelmek ve Kradzic ile Milosevic'in mutlak ve değiştirilemez otoritesini kabul etmek anlamına gelmekteydi. Bu ise köleliği kabul etmekti ki bu durum savaştan bile daha kötüydü" (İzzetbegoviç, 2016: 138-139). Onun için yukarıda da belirtildiği gibi "Peki ne yapacaksınız?" diye sorulunca tereddüt etmeden "Savaşacağız!" diye cevap vermiştir.

Bu noktada yok edilmek istenen bir halk olan Boşnakların hissesine de savaşmak ve ölüm kalmıştır. Çünkü dünya devletleri olan biteni izlemekle ve sadaka politikası gütmekle Boşnak toplumunu kendi başına bırakmıştır. Bu duruma "Her şey merhamet meselesine indirgendi. Bosna-Hersek'in haklarını savunmak yerine, uluslararası topluluk bize merhamet etmeye ve sadaka yollamaya girişti" (İzzetbegoviç, 2005: 51) diyerek tepki veren İzzetbegoviç, bu neticeden dolayı savaşa dair mücadelesinde mutlak kazanmanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. "Eğer bu savaş kaybedilirse artık bir Bosna halkı kalmayacak. Bu yeniden başlayabileceğimiz bir savaş değil, bu asla tekrar edilemeyecek bir savaş. Bu savaş kazanılmak zorunda. Ya da sonsuza dek kaybedilmiş olacak" (İzzetbegoviç, 2017a: 106) demesinin sebebi yıllar yılı yok sayılan bir halkın bu sefer yok edileceğini görmesidir.

Boşnakların yok edilmesi ise Avrupa'dan Osmanlı ve İslam izlerinin ebediyen silinmesi demektir. Onun için motivasyonu; var olmak için özgürlük ve adalet olmuştur. Emre, İzzetbegoviç'in bu motivasyonunu gençliğinden bu yana süregelen bir tavır olarak görür; "Saraybosna'nın ortasından geçen Milyeçka Nehri'nin kenarına oturup saatlerce İslam Medeniyetinin yeniden yükselişinin düşünü kuran genç Aliya ile kuşatma altındaki Saraybosna'da çılgınca bir cesaret ve bitmeyen bir umutla özgürlüğü için direnen Aliya arasında fark yoktur" (Emre, 2019: 88) diyerek en başından itibaren akamete uğramadan devam eden, bedeli bir hayat mücadelesi olsa da sonucu bir devlet olan mücadeleyi bu cümle ile özetler. Ki zaten İzzetbegoviç'e göre ''İslam'ın altıncı şartı mücadeledir'' (İzzetbegoviç, 2017b: 18).

Bu mücadele sonuç vermiş ve Bosna ordusu savaşta üstün mücadele ortaya koymaya başlamıştır. Fakat bu durum elbette ABD ve Avrupalı devletlerin hoşuna gitmemiştir. Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Rasim Deliç bu durumu şu şekilde izah eder;

1994 yılından itibaren temas grubu bir Bosna-Hersek planı hazırlamıştı. Bu plan Bosna'nın %51-49 esasına göre bölünmesini öngörüyordu. 1995 yılında açıkça görüldü ki Bosna Savaşı'nın bir galibi olmadan durdurulması isteniyordu. Artık Bosna-Hersek ordusunun Hırvat güçleri ile birlikte Sırpları yeneceği açıkça belli olmuştu. Ekim 1995'te Boşnak ordusunun ilerleyişini durdurmam için bana baskı yapıldı. Hatta Zagreb'te Holbrooke Amerika Büyükelçiliği'nde yaptığımız toplantıda ilerlememizin boşuna olduğunu, elimizden gelen her şeyi yapsak bile %51-49 sınırına dönmek, aldığımız topraklardan geri çekilmek zorunda kalacağımızı açıkça söyledi (Deliç, 2001: 219).

Bu paylaşımın diretilmesinde ABD açısından durumun üç veçhesi bulunmaktadır; Müslümanlar, Ortodokslar ve Katolikler. Saldırgan tarafları cesaretlendirmek adına 1992 senesinde, ABD Başkanı George Bush "çatışmanın olduğu her yere asker göndermemiz beklenmesin'' açıklamasında bulunurken 1995 senesinde müzakereleri bu veçheler sebebiyle arttırmıştır. Bu anlamda Soğuk Savaş sonrası mevzi kazanan ABD, durumdan daha fazla uzak kalmak istememiştir. Bu hem ABD'nin kendi adına isteği hem de dünya ülkelerinin ABD'den beklentisi şeklinde de okunabilir. Çünkü sadece Müslüman Boşnaklar engellenmemiş, diğer milletler de kendilerine izin verildiği kadarını yapabilmiş, tüm imkânlarına rağmen kaybetmeye başladıkları anda duruma el konulmuştur.

Hristiyan halkları açısından Amerika'nın Balkan stratejisi, "Avusturya-Hırvat-Katolik hattı üzerinden nüfuz alanı oluşturmaya çalışan Alman yayılmasına karşı bölgede denge kurmaya dayanmaktadır" (Emre, 2001).

Müslüman dünya açısından ise ABD başta olmak üzere, *Sırplar, Hırvatlar ve Batılılar "Doğu Meselesi" çerçevesinde, Balkanlar'ın merkezinde Türkiye ile tarihi ve sosyo-kültürel bağları bulunan bir İslam devletinin varlığından rahatsızlık duymaktadırlar. Bu yüzden Balkanların ortasına doğru bir "el" gibi uzanan Bosna'yı öncelikle Sancak'tan ve Türklerle diğer Müslümanların yaşadığı güney bölgelerinden ayırmayı, sonra da bu devleti ortadan kaldırmayı ve Müslüman Boşnakları asimilasyona tabi tutmayı Hristiyanlık açısından kendine göre saymaktadırlar* (Alp, 2011: 33).

Yani Ortodoks Sırpların Rusya'ya, Katolik Hırvatların Almanya'ya olan yakınlığı göz önüne alındığında ABD'nin sadece Müslümanların kazanımlarını değil, mezhepsel ve siyasal farklılığa sahip Hristiyan halkların da kazanımlarını dengelemeye çabaladığı düşünülmelidir. Özellikle Ajamı (2018: 63), "Sırpların insafsız ütopyasına mukabele edilecek idiyse düzen ve merhamet işi, Birleşik Devletler tarafından yerine getirilmek zorundaydı" diyerek düzeni getirecek olanın dönemin jandarması olarak kabul edilen ABD olduğunu ifade eder.

Nitekim gelinen noktada 18 Mart 1994 tarihinde Washington'da Beyaz Saray'da düzenlenen törenle, ABD başkanı Bill Clinton'ın gözetiminde önce Bosna-Hersek topraklarında Boşnak-Hırvat Federasyonu'nun kurulmasına ilişkin ve ileride kurulabilecek bir konfederasyonun ilkeleri hakkında ön anlaşma, 10 Kasım 1995 tarihinde ise Federasyonu güçlendirmek için yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Sonra da 1 Kasım 1995 tarihinde Dayton'da savaşın tüm tarafları Bosna-Hersek Cumhuriyeti adına Aliya İzzetbegoviç, Hırvatistan Cumhuriyeti adına Franco Tudman Yugoslavya Federal cumhuriyeti (Republika Sırpska) adına Slobodan Miloseviç müzakerelere katılmışlardır.

İlk etapta 20 günün sonunda, 21 Kasım 1995 tarihinde ''Bosna-Hersek'te Barış İçin Genel Çerçeve Anlaşması'' metni ilgili devlet temsilcileri ve gözlemciler tarafından parafe edilerek Dayton Barış Anlaşmasının önü açılmıştır. Bu itibarla Bosna-Hersek Devletinin, Bosna-Hersek Federasyonu (anlaşmaya kadar Boşnak-Hırvat Federasyonu) ve Republika Sırpska'dan (Sırp Cumhuriyeti) meydana gelmesi öngörülmüştür. Ve Dayton Barış Antlaşması ise 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te 30'dan fazla ülke temsilcisinin huzurunda resmen kabul edilmiştir. Barışın müjdesini Başkan Clinton; "Dört yıldan, iki yüz elli bin kişi öldükten, iki milyon mülteciden ve dünyayı korkutan terörden sonra, Bosna halkı nihayet savaş korkusundan kurtulma ve barışa kavuşma şansını elde etti" (İzzetbegoviç, 2016: 354) diyerek Beyaz Saray'da gazetecilerin önünde vermiştir. Bu anlaşma ile ''Boşnaklar toprak ve otorite seçiminde, otoriteyi paylaşmayı seçmiş oldu'' (Ünal, 2016: 123).

''Kurulan Bosna-Hersek Devleti, 10 kantondan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak iki entiteye ve Brcko adında küçük bir özerk bölgeye ayrılmıştır. Bu entiteler hukuksal olarak gerçek bir sınır niteliği taşımayan ve uluslararası güç (Implementation ForceIFOR/ Stabilization Force-SFOR) tarafından denetlenen yaklaşık 1400 km. uzunluğundaki bir sınır ve ayrım hattı ile

ayrılmışlardır'' (Dalar, 2008: 98-99). Anlaşmayla soykırımı uygulayanlara hesap sorulmamıştır. "Öyle ki; Eski Yugoslavya Devletince yapılan resmi nüfus sayımlarına göre, Bosna'da %44 Müslüman, %31 Sırp, %17 Hırvat, %8 diğerleri (yani ekseriyetle Yugoslav kaydedilen Müslümanlar) olduğu belirtilmesine rağmen, Müslümanlara %33 oranında, Sırplara %49 civarında toprak verilmiştir'' (Alp, 2011: 32). Boşnaklar ve Hırvatların bir federasyon çatısı altında birleşmeleri uygun görülmüşken, savaşı başlatan halk olarak kabul edilen Sırpların etnik temizlik politikalarıyla belirlenen sınırlarının antlaşma ile bir cumhuriyet olarak onaylanmış olması antlaşmanın en zayıf yönlerinden birini oluşturmaktadır (Dalar, 2008: 107).

Elbette ki bu müzakereler haklı ile haksızı bir araya getirse de adaleti tesis etmesi o kadar da mümkün değildir. Dayton Anlaşması da çözümsüzlüğün çözüm olarak dayatıldığı ve sorunu hiçbir şekilde tam olarak çözmemiş bir anlaşma olmasının yanında yapay bir barış ikame etmesi bakımından değerlidir. İzzetbegoviç bu konuda Müslüman olmanın gereği olarak aklıselimi elden bırakmamış, derin bir sabır ile sonuca ulaşma çabasında olmuştur. Onun için diplomasiyi güce dayalı taviz olarak görür;

Müzakerelerde daha güçlü hasmına karşı taviz vermen gerekiyor. Diplomasi ve güç çelişki üzerinde kuruludur. Bu demektir ki güçlü tarafın diplomasiye ihtiyacı yoktur. Zayıf taraf ise çok şiddetli şekilde diplomasiye ihtiyaç duyar. Biz ise zayıf taraftayız. Bu sebeple çok büyük bir sabra ve dakik bir akla ihtiyacımız var. Biz Müslümanız ve İslam'a âşığız (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 136).

Fakat durum ne olursa olsun barış her daim savaştan daha hayırlıdır. İzzetbegoviç'in elde ettiğimiz en büyük başarımız dediği *"*bütün tahammül sınırlarını aşan katliamlarla Bosna'da erkek, kadın ve çocukların yok edilmesini durdurmuş olmak*"* elbette bir kazanımdır. Ayrıca Boşnakların, her ne kadar federasyon bünyesinde karmaşık yapılı bir devlet olsa da üç millet arasında silahlanma dengesi sağlamak suretiyle Müslüman Boşnakları bir bayrak altında bir araya getirmesi bakımından güzel bir netice doğurmuştur. Bunun yanında bu anlaşma ile Büyük Sırbistan hayaline de engel olunmuştur. İzzetbegoviç'te durumun istenilen düzeyde olmadığının farkında olsa da başta ABD olmak üzere Avrupalı devletlerin baskıları neticesinde, güçsüz düşmüş Boşnak halkı ile harap olmuş Balkan şehirlerini ve bu kazanımları göz önünde tutarak Dayton anlaşmasını imzalamak durumunda kalmıştır. Kendisi de bu durumu halkına *zalim bir barış zalim bir savaştan daha hayırlıdır* diyerek izah etmiştir;

Bu, temenni ettiğimiz gibi adil bir barış olmadı. Ancak savaşın devam etmesinden iyidir. Böyle bir durumda kimsenin daha iyi bir barışa ulaşmak için parmağını bile kıpırdatmadığı bir dünyada daha iyisi elde edilemezdi. Allah şahidimizdir ki biz bütün imkanlarımızı ve gücümüzü ülkemizin ve halkımızın üzerinde cereyan eden zulmün ve haksızlığın azaltılması için seferber ettik. Zalim bir barış zalim bir savaştan daha hayırlıdır (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 137).

‘’Dayton Barış Antlaşması’nın mimarı Richard Holbrooke, antlaşmanın onuncu yıl dönümünde, Dayton’un mükemmel olmadığını ve geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir’’ (Tekin, 2011: 29). Bu anlamıyla bir benzeri olmayan, *sui generis (şahsına münhasır)* bir devlet yapısını öngören, bu sebeple Hasaneyn’in de *tıpkı saatli bir bomba gibi* dediği yeni federatif yapıya göre;

Bosna Hersek Devleti, Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki ayrı yapıdan meydana gelmektedir. Devletin başında her üç etnik grup tarafından (Boşnak, Hırvat ve Sırp) ayrı ayrı seçilen üç kişilik bir Başkanlık Konseyi bulunmaktadır. Bu konseyin yanı sıra var olan Bosna Hersek Halk Meclisi 15 üye (10 Bosna Hersek Federasyonu, 5 Sırp Cumhuriyeti), Temsilciler Meclisinde ise 42 üye bulunmaktadır (Dalar, 2008: 99; Semercioğlu, 2017: 1351).

Dayton, Bosna-Hersek devletinin barışa dönük sivil ve idari yanını düzenlemekle beraber daha çok askeri ve güvenlik yönünü öne çıkaran bunun yanında toplumun iktisadi ve sosyal durumunu göz ardı eden bir anlaşmadır. Bu neticede göstermektedir ki, ilk hedefi savaşı bitirmek olan bir anlaşma adına olumlu bir durum gibi gözükse de esas amacı Boşnak, Sırp ve Hırvatlar başta olmak üzere barındırdığı farklı etnisiteler arasındaki kaos ve gerilimin giderilmesi için kalıcı bir barış ve herkesin asgari düzeyde memnun kaldığı bir netice doğurmaması sebebiyle daha çok bir ateşkes gibi görünmektedir. “Her ne kadar Dayton’un öngördüğü anayasa tek devleti önerse de iki entite ve bir özerk bölge getirdiğinden aslında tek devlete değil, bölünebilen devlet yapısına yol açmıştır” (Dalar, 2008: 100).

Cemalettin Latiç, İzzetbegoviç’in savaş dönemine dair zihinsel yorgunluğunu izah ederken Dayton Antlaşmasını imzalama sebebini şu şekilde açıklar;

Her taarruzun sonunda birçok gencin hayatını kaybedeceğini biliyordu. Bu ona çok zor geliyordu. Bu yüzden bir an evvel savaşın bitmesini istiyordu. Aynı nedenden dolayı hiç de adil olmayan Dayton Antlaşması’nı imzalamak zorunda kaldı. Fakat bu

şartlarda daha iyi barış yapmanın imkânı da yoktu. Kaderin onu bu göreve zorlamış olmasından hiç de mutlu değildi. Bu zor zamanlarda mümkün olsa unutmak isterdi. İyiler daha önce öldüler biz şanssızlar bu işkenceyi çekmek zorunda kalıyoruz diyordu (Latiç, 2001: 193). Nitekim İzzetbegoviç görüşmelerden üç ay sonra geçirdiği kalp krizini bu yorucu döneme bağlamıştır (İzzetbegoviç, 2016: 336).

3.12. Tarihsel Cinayet

20. asırda ve Avrupa'nın ortasında bir halkın katledilmesi daha da kötüsü buna ses çıkarılmaması hususu, sonuçları ve olguları itibariyle incelenmesi gereken bir konudur. Boşnak halkının maruz bırakıldığı soykırım, insan hakları adına her ne kadar rahatsız edici bir konu olsa da bazı sebepler dairesi içerisinde gerçekleşmiş olması eşyanın tabiatı gereğidir.

Savaşlar bir anlamda evini, işini kaybetmeyi; aileni, çocuklarını yitirmeyi beraberinde getirir. İzzetbegoviç'in dediği gibi temiz savaş ve kabahatsiz ordu yoktur. Ancak düşman sadece öldürmeyi amaç edinip toprakları işgal etmeyi hedeflemez. Kimi savaşlar vardır ki, orada tarihsel ve dini hesaplaşmalar göz ardı edilmemelidir. İşte Bosna'da yaşanan trajedi bunlardan biriydi. Gerçekleşen soykırım, Boşnakların üzerine oturdukları miras ve sahip oldukları bazı olgularla açıklanmaya çalışılmalıdır.

Sırplar 1389 yılında Kosova'da, Osmanlıya karşı almış oldukları ağır yenilgiyi hiçbir zaman unutmamış olacaklar ki 28 Haziran 1989 tarihinde Slobodan Milosevic Türklere yenilişlerinin 600. Yıldönümü kutlamaları esnasında bütün Yugoslavyayı Müslümanlardan temizlemek ve Kosova'nın intikamını almak için halka yemin ettirmiştir (Çauşeviç, 1994a: 56). Savaşın yapıldığı ovada intikam yemini ettirdiği 1 milyon insana hitaben yaptığı konuşmasında, programın amacını zaten ilan etmiştir;

"Bugüne kadar liderleri, politikacıları ve uyruk anlayışı sayesinde Sırplar kendilerinin ve başkalarının önünde kendilerini suçlu gördüler. Bu durum onlarca yıl sürdü, yıllarca yıl sürdü, işte şimdi Kosova ovasında artık bunun böyle olmayacağını söylemek için toplandık" (Dal, 2015: 12-13).

Milosevic gibi Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Radovan Karaciç de (Radovan Karadzic) askerlerini motive ederken tarihsel düşmanlıklar imal etmiştir. Siyaset öncesinde şiirle ilgilenen -savaş şairi olan- Karaciç, cephe hattını ziyaret ettiğinde antik destanların kan damlayan, ölüm kokan bölümlerini sıklıkla okumuştur.

Okuduğu klasiklerin başında, 19'uncu yüzyılda Karadağ'ın psikopos prensi Nyegos tarafından kaleme alınan, Dağ Çelengi şiiri yer almıştır. Şiirde geçen şu dizeler dikkat çekicidir; "Ah güzel Türk kızı / Rahibelerimiz sizi vaftiz edecek / Saraybosna, vadide / Sırplar sizi çevreliyor".

Şiirin devamında geçen "Gelinlerin tohumunu yok et!" ifadesini, Sırp saldırganlar direktif olarak kabul etmişler, nitekim Slobodan Milosevic'te Lahey'de aynı şiiri seslendirmiştir (Demir, 2020: 196).

İnsanlara ve kültüre karşı güdülen savaş, aynı zamanda tarihe karşı güdülen savaş oluvermiştir. Hırvat çoğunluğun yaşadığı Ocak, Karaciç'in ordusu tarafından yerle bir edilmiş ve ''şehri vaftiz etmiş olmanın sevinci sonrası şehrin girişine kiril alfabesi ile Kosova savaşında yenilen Sırp Çarı Lazar'a ithafen Lazarova levhası asılmıştır'' (Çoliç, 1996: 61).

Emre bu konuya dikkat çekerek İzzetbegoviç ile Osmanlı arasında kurulan ilişkiye dikkat çekerek bir hesaplaşmadan bahis açar.

Aliya'nın temsil ettiği önderlik ve entelektüel birikim, Osmanlı geçmişi ile ilişkilendirilmeden anlaşılamaz. Aynı şekilde, Boşnaklara reva görülen saldırıları ve onların maruz kaldıkları uluslararası haksızlığın, Avrupa'nın Osmanlı ile olan hesabının dikkate alınmadan anlaşılamaz olduğu gibi. (...) Aliya'nın mücadelesi Osmanlı'nın tasfiyesini tamamladığını düşünen dünya sistemi için Balkanlar'da yeniden Osmanlıyla karşılaşmanın somut ifadesi olmuştur (Emre, 2019: 98).

Bu sebeple Sırp lider Radovan Karaciç de Bosna savaşında "Biz Balkanlardaki tüm Türk izlerini silmek için savaşıyoruz"demiştir (2019: 238). İzzetbegoviç de hiçbir zaman Balkanların yaşadığı Osmanlı tecrübesini reddetmemiş aksine Türklerin fiili olarak Bosna'dan çekilip Avusturya işgalinin başladığı, 1878, Türk Sultanının Bosna üzerindeki hükümranlığı kesin olarak son bulduğu 1908 ve bu toprakların Sırp krallığının parçası haline geldiği 1918 (Birinci Dünya Savaşı) senesini Boşnakların üç hazin 8 rakamı olarak anar (İzzetbegoviç, 2001: 147). Öyle ki Boşnak halkı, 1878 Berlin Anlaşması gereği Bosna topraklarının Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bırakılması kararına kızmışlar, mahalli idarecilere yanaşıp; "Halifeye söyleyin, İstanbul'u versin! Biz kâfirlerin bayrağı altında yaşamayı asla kabul etmeyiz!" demişlerdir (Albayrak, 2006: 145). Aynı şekilde Çeliç Belediye Başkanı da "Sırplar bizi Türk olarak biliyorlar, onun için saldırıyorlar, buralardan gitmemeli ya da

giderken bizi de götürmeliydiniz. Biz kaybedersek siz de kaybedersiniz" demiştir (Başoğlu, 2012: 62).

Mehmet Koçak bu ayrılış hikayesini İzzetbegoviç'in hissiyatından şu şekilde aktarır;

İki aylığına kuşatma altındaki Saraybosna'dan ayrılmıştım. Tekrar döndüğümde rahmetli Aliya'ya beraberimde üç hediye getirmiştim: Türk bayrağı, Kur'an-ı Kerim ve Türkiye haritası işlenmiş bir duvar halısı. Rahmetli Aliya, bayrağı öptü; "Önümde olsun, o hilal uğruna feda edilenler hatıra bana." diyerek, "Duvara asın" talimatı verdi. Kuran'ı öptü ve makam masasının üzerine kendi eliyle koydu. Türkiye haritası işlenmiş halıyı da duvarına astı ve karşısına geçip bir süre baktıktan sonra başını olumsuzluğu ifade eder bir şekilde sallayarak "Biz asırlarca birlikte yaşadık, benim de babaannem Üsküdarlıdır. Din, tarih ve kültür bağlarımızın yanında aynı ruhu taşıyan ve kan bağımız olan kardeş iki milletiz. Bu haritanın içinde biz yokuz. Bizi kendinizden ayıramazsınız. Senden, bizi de içine alan haritayı bekliyorum" dedi ve devam etti: "Sizi anlayamıyorum. Bu harita Batılıların size çizdiği haritadır. Siz tarihî misyonunuzu unutmamalısınız ve Osmanlı kültür ve tarih mirasına sahip çıkmalısınız. Bakın, Balkanlar başta olmak üzere Osmanlı kültürü tüm dünyada ayaktadır. Biz dünya insanlığına hizmetleriyle bilinen Osmanlı'nın kültür mirasına sahip çıktığımız için bedel ödüyoruz. Sizler de bize sahip çıkmaktan çekinmeyin. Bize sahip çıkmanız Osmanlı'yı sahiplenmeniz anlamına gelir. Bakışınızı ve düşüncenizi Batı emperyalizminin çizdiği sınırlar içine hapsetmeyin. Geçmişte aynı din, kültür ve tarihi paylaştığınız kardeş milletlerle yeniden kaynaşın ve hazırlayacağınız haritalarda onlara da bize de yer verin (Koçak, 2008: 225).

İzzetbegoviç kopan bu tarihsel bağı güçlendiren isim olarak Türkçeyi ikinci resmi dil yapmıştır (Eryıldız, 2012: 83). 2003 yılında vefat ettiğinde vasiyeti üzerine Kovaçi şehitliğine, arkadaşlarının arasına defnedildiğinde kabir toprağının bir kısmı da İstanbul'dan, Fatih Sultan Mehmet Han'ın türbesinden getirilmiştir (www.bosnahersek.ba, 2021). Çünkü Aliya'nın temsil ettiği sembolizm, yaşayan bir dinamizm olarak Osmanlı medeniyetidir. Balkanlardaki Osmanlı bakiyesi İslam varlığı, bölgenin geleceğini belirleme açısından dinamik bir unsur olduğunu Aliya'nın şahsında Boşnaklarca ortaya konmuştur (İLEM, 2007: 7; Göktürk, 2019: 203).

Katliamın failleri tarafından en temel sebep olarak devlet kurma girişimi dile getirilmiş, Sırp ve Hırvat olmak üzere birçok devletin Boşnakların karşısında yer

almasını ve ses çıkarmamasını beraberinde getirmiştir. Ancak şu nokta önemlidir; sebebi her ne kadar toprak bölüşümü ile ilgili görünse de Boşnak halkının sahip olduğu Osmanlı mirası ve diğer milletlerin aksine Müslüman nüfusu oluşturmasıdır.

İzzetbegoviç'e göre Boşnaklar, bu gelenek bağını koparıp inancını bir kenara bırakarak asimile olmayı kabul etselerdi kurtulabilirlerdi. Ancak, aksine "ne isek, o olmayı istediğimizi söylemekten gurur duyuyoruz" diyerek asimile olmayı reddetmişlerdir (İzzetbegoviç, 2005: 25).

Muhammed Arkoun da (2018: 381), "Batı'nın Bosnalılar ve Sırplar arasındaki savaşa müdahaleleri, Sırpların Sarajevo'da uyguladıkları zulümlerin benzerini Bosnalılar Belgrad'da uygulasalardı bugünkü gibi mi olurdu?" diyerek Batının, zulüm işleyenin dini inancı dolayısıyla zulmüne ses çıkarmadığına işaret etmiştir. Çünkü göz ardı edilmeden muhakkak vurgulanması gerekenlerden biri saldırının başladığı gündür. Saldırının bir dini bayram günü (1992 Ramazan Bayramı) başlamış olması olayın islamofobia ölçeğinde inanç nazarında dikkatle ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Zaten Halilbegoviç'e (2016: 72) göre "Hırvatlar noel akşamı; Sırplar ise ya noel ya da dini bayralarda yapmışlardır yapacaklarını".

3.13. Entelektüel Cinayet

Birinci bölümde izah etmeye çabaladığımız tarihsel hesaplaşmanın yanında yine altı çizilmesi gereken bir diğer konu Sırp ve Hırvat halkını harekete geçiren motivasyon sağlayıcının kim ya da kimler olduğudur. İzzetbegoviç'e göre hiç şüphesiz aydın sınıf ve yöneticilerdir. Soğuk Savaş sonrası entelektüel çalışmaların başta ABD ve Batı ülkelerine mevzi hazırlama çabası olduğu ve süregelen anti-İslami dil ile de seçilen yeni düşmanın İslam ve azınlıklar olduğunu bize göstermektedir. Nitekim bu yayınlar Müslüman dünyanın geri çekilmesi Batılı ülkelerin ise topyekûn saldırıya geçmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle "Hırvat lider Tudman'ın Bosna'nın bir parçasına sahip olma isteğinin onda bir saplantı haline gelmesi Huntıngton okumalarından kaynaklanmaktadır. Aliya'ya göre Huntıngton'ın Medeniyetler Çatışması tezi onun Bosna'ya dair tezlerinin temelini oluşturur" (Ballı, 2018: 98).

Bunun için İzzetbegoviç yaşanan soykırımı nitelerken *entelektüel bir cinayettir* der ve bir aydın olarak savaşın Sırp aydınların zihninde oluşup, sahneye konulduğunu şu sözlerle anlatır; "Bu, entelektüeller tarafından tasarlanan bir planla önceden

tasarlanmış, sistematik ve vahşi bir soykırımdır. Bu savaşın, ünlü Sırp entelektüelleri tarafından düşünülüp sahneye konulduğu gerçeğinin altını çizmek istiyorum" (İzzetbegoviç, 2017a: 86).

Elbette savaşı tasarlayıp sahneye koyanlar halkı da iknada rol oynayacaktır. Üç millet, esasında farklı inançlara sahip olsa da yıllarca beraber yaşamasını bilmiştir. Fakat zihinlere ekilen ayrılık tohumları zamanı gelince meyvesini vermiş ve komşuları Boşnak halkına karşı soykırım uygulamıştır.

Aynı zamanda yönetici sınıf da halkı savaşa iknada önemli katkı sunmuşlardır. Almanların, Yahudileri kurgulanmış basit bir teori ile sistematik bir şekilde öldürmelerinde, onları bu yola sevk edenin yöneticiler olduğu gibi aynı şekilde Sırp halkının da bir şekilde ikna edilerek bu katliamları yaptığı görüşüne sahiptir. Burada üzerine kurgulanan teori son derece önemlidir. Çünkü kitlesel bir karaktere evrilmiş suçların muhakkak teorik altyapısı olduğunu söyler. Rosenberg Teorisine göre en kötü cinayetler, basit bir teori üzerine oturtulmuştur. Ona göre bu teorik altyapı bir anlamda insanda bulunan kötülük potansiyeli üzerine inşa edilmektedir. ''İnsan doğuştan kötülüğe meyyaldir hâlbuki hoşgörü, sulanması gereken bir fidandır" der (İzzetbegoviç, 2005: 48-49). Esasında İzzetbegoviç'in yaptığı şey, Avrupa'nın ortasında soykırıma maruz kalan bir halkın ferdi olarak bu yapılanların neden yapıldığını anlamaya ve anlamlandırmaya, bir zemin üzerine oturtmaya dönük zihni bir çabadır. Bunun için sonuç ne kadar hazin olursa olsun Aliya İzzetbegoviç, yaşanan katliamda halk ve yönetici ayrımına gitmektedir. Ancak bir şeye parantez açar; unutmamak kaydıyla…

Çünkü Boşnak toplumu aydınların tespitiyle kollektif şuurdan, bilhassa tarih şuurundan uzaktır. Tarih profesörü İbrahim Tepiç, Boşnaklar için "Tarihteki kahramanlarını ön plana çıkartarak yeni yeni bunu oluşturmaya çalışıyorlar ama maalesef sabun köpüğüne benziyor bu gayretler" demiştir. Bu anektodu paylaşan Osman Karatay (1997: 15-16) kendisi de birçok Boşnakla bu konuyu konuşup tartıştığını aktarır;

Çok kimselerle konuştum, tartıştım: Evet, biz Sırpları dört asır yönettik ama onlara hiçbir kötülük yapmadık. Hiçbir soykırım yaptığımızı iddia edemiyorlar. Buna rağmen zihinlerine korkunç bir Türk düşmanlığı kazınmış. Somut sebebi olmadan, ideolojiye dayanarak. Ama Sırplar sizin üzerinizde tarih boyunca büyük katliamlar yaptıkları

halde siz hemen unutuyor ve onlarla hemdem oluyorsunuz. Bu savaşı bile şimdiden unuttunuz. Tek cevapları ''Müslümanski Merhamet!'' oluyor.

Yabancı bir muhabirin Mostar'daki eski köprüyü Hırvatların yıktığı şeklindeki ifadesini İzzetbegoviç reddederek, "Köprüyü Hırvatlar yıkmadı, HVO'dan bazı insanlar yıktı" şeklinde düzeltmiştir (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 275). Aynı hassasiyeti Sırp toplumu için de göstererek; "İdarecilerin yanlışlıkları yüzünden Sırp toplumu bu suçların ağırlığını üzerlerinde taşımaktadırlar. (Fakat) Bu suçlar affedilse bile, asla unutulmayacaktır" (İzzetbegoviç, 2017a: 105) der. Affedilecektir, kin güdülmeyecektir ama bu sefer yaşanılanlar unutulmayacaktır çünkü birlikte yaşama ideali artık mümkün olmayacaktır. Pierre Sane de (2018: 329), "Günümüzde, tüm insanların belli temel hakların çiğnenemeyeceğinden emin oldukları bir dünya hayali artık tehlikededir" diyerek yeni dünyanın adaletsiz zemini ve bireylerin insan olmaktan kaynaklı temel haklarının artık güvende olmayacağını konu edinmiştir. Bunun neticesinde ise insanlar artık haklı olmak değil güçlü olmak gibi bir çaba içerisinde olacaktır. Nitekim Doğu ve Batı arasındaki ilişki güç ve üstünlük ilişkisine dönmüştür. Adaleti yok sayan güç ise yeni düşmanlıklar ve yeni zulümler doğuracaktır. O sebeple hafızalarda diri kalacak olan bu savaş, kuru bir düşmanlık üretmemiş, dünyanın tabii dengesini ve toplumların bir arada yaşama idealini zedeleyen bir adım olmuştur. İzzetbegoviç'te (2017a: 86) böyle düşünüyor olacak ki; "Bozulan şeyler yerine konulabilir. Buna karşın ortak bir hayatın yeniden mümkün olabileceğinden ise, tekrar söylüyorum, o kadar da emin değilim'' demek zorunda kalmıştır.

İzzetbegoviç Batılı aydınları nasıl ki bu savaşı hazırladıkları ve halkı ikna ettikleri iddiasıyla eleştirmişse aynı tavrı Bosna-Hersek'te yaşayan ama tarafsız olduğunu söyleyerek susan Boşnak entelektüllere de göstermiştir. Faziletli bir halkın verdiği savaşa ve mücadeleye dair bilinçsiz olarak nitelediği entelektüellerden birisinin, "*Ben tüm bu yaşananların dışındayım, ben tarafsızım"* demesine kızan İzzetbegoviç, (2005: 118) ona şöyle hitap söylediğini söyler; "Biliyor musun ben düşmanı lanetlerim, ama sıra tarafsıza gelince onlar tükürülmeye layıktır" der. Çünkü ona göre halkın yanında olmamak ihanettir.

O hem zihinlerinde savaşı doğuran Batılı entelektüelleri, hem de tarafsız olduğunu düşünen akdemisyenleri savaş suçluları olarak görür. Çünkü ona göre aslında tüm savaşlar kirlidir. Ancak sözkonusu akademisyenler, bu savaşın tarihteki en kirli

savaşlardan biri olmasına özen göstermiştirler (İzzetbegoviç, 2005: 84). Bu sebeple vicdanlarının rahat olduğunu söyleyenleri asla affetmeyeceğiz demektedir.

3.14. Genosit

Yaşananların ağırlığı onu aklıselim olmaktan uzaklaştırmada başarılı olamasa da hafızalarda her daim diri kalacağını vurgulamasının sebebi yaşanan olayın savaş ötesinde hem etnik hem tarihsel soykırıma dönüşmüş olmasıdır. Bu savaş soykırım ve etnik temizlik kavramlarını iki dünya savaşı sonrasında yeniden insanların gündemine sokmuştur. Fakat yaşanılanlar, soykırım yaşatmaktan daha acımasız olunabileceğini göstermiştir. Çünkü sadece insanlar değil bütün bir ülke tarihiyle silinmeye çalışılmıştır.

Üç yıl süren savaşta, özellikle Sırpların ve bir ölçüde de Hırvatların en yaygın savaş stratejilerinden birisi "etnik temizlik" olmuştur. Etnik temizlik kapsamında şunlar gerçekleştirilmiştir:

- *Bir bölgede yaşayan halkın katledilmesi,*
- *Halkın zorla göç ettirilmesi,*
- *Gözdağı verme,*
- *Evlerin yakılması; camilerin, mezarlıkların, arşivlerin, tarihi binaların, kültürel abidelerin imha edilmesi,*
- *Kurbanların işkenceye maruz bırakılması,*
- *Kadınlara tecavüz edilmesi; kimi zaman kurbanların boğazlarının kesilerek öldürülmesi, şeklinde sıralanabilir* (Emgili, 2012: 64-65).

BM Güvenlik Konseyi de Bosna halkına karşı işlenen insanlık suçlarını "etnik temizlik" olarak nitelemiştir. Fakat bu kavram konseyi, Soykırım Sözleşmesi uyarınca harekete geçmek zorunda bırakmayan bir tanım olmuştur. Çünkü "soykırım" terimi kullanılmış olsaydı Konsey bu sözleşmeye göre tepki göstermek zorunda kalacaktı (Dalar, 2008: 97-98). Etnik temizlik ya da etnik arındırma (ethnic cleansing) negatif/olumsuz bir işaret sunmasına rağmen, önerdiği şey göründüğü üzere uygulayan ülke için olumlu bir sonuç, getirmektedir; Bir diğer deyimle, etnik arındırmanın amacı bir şehrin herhangi bir kesiminde, bir bölgede veya bir ülkede homojen bir topluluk yaratmaktır. Bosna-Hersek'te Sırplar tarafından yapılmak istenen de budur (Bağcı, 1992: 266).

İzzetbegoviç bu noktada da aydın kimliği ile bir ayrıma gider;

Araştırmacıların tespitine göre iki yüz bin Bosnalı şehit olmuş, bir milyon iki yüz bin Bosnalı evlerinden barklarından sürülmüştür. Buna etnik temizlik deniyor, fakat bu ifade fenomenin kendisini hafifletiyor: Söz konusu olan tamı tamına klasik anlamda bir genosittir. Üstüne üstlük bir ürbisittir (şehir katliamı) der (İzzetbegoviç, 2017a: 87).

O, bunu söylerken haklıdır. Tarihsel önemi olan camiler, kütüphaneler ile eğitim alanı olan okullar ve üniversitelerin askeri üs olmamalarına rağmen hedef haline gelmeleri, kadınların sistematik şekilde tecavüze uğramaları vb. göstermiştir ki bir şehrin ve milletin tarihi yok edilmek ve insan onuru yok sayılmak suretiyle kimliksizleştirilmesi hedeflenmiştir. Sadece yıkılan Şarkiyat Enstitüsünde, Osmanlı dönemine ait "30.000 kitap, 5.300 el yazması, 7000 varike, 30.000 buyruk, tapu, ferman; 30.000 sicil yanmış ve tahrip olmuştur" (Ataseven, 2012: 51).

Sırplar camileri temellerine kadar yıkarken, Boşnak aslerlerin eline geçmiş Sırp kentlerinde sokak lambalarına kadar her şey sağlam kalmıştır. Çünkü buralar Boşnaklar için kendi vatanları, bu yüzden tahrip etmiyorlar. Sırplar içinse, her şey içinde bulundukları andan ibaret. Yani o an elinde bulunan yer onundur. Diğer yerler ise yakılıp yıkılmaya mahkûmdur (Karatay, 1997: 51).

Eşref Çampara da bu hususa dikkat çekerek; "Sırplar bizi öldürmekle tatmin olmuyorlar, işkence etmekten zevk alıyorlardı" (Çampara, 2001: 175) diyerek yaşananın sıradan bir işgal değil, sebepleri olan bir katliam olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Nitekim Aliya'nın savaşta gördüğü onlarca sıkıntıya rağmen, *aldığım en berbat haber* dediği tecavüzlerin, arka planında bir halkın bilinçli şekilde aşağılanmasının yattığını söylemek hata olmaz. Hatta bu durum *Müslümanların insan toplumundan aforoz edilmesine yardımcı olma çabasıdır*.[18]

[18]Sophıa R. Arjana'nın (2019: 16) bir akademisyenden yaptığı alıntıda ABD'nin Irak işgali sonrası Ebu Gureyb Hapishanesinde benzer şekilde yapılan aşağılamaları kastederek ''cinsel işkence, Arapları insan toplumundan ve ortak insanlıktan tahliye etmektir'' şeklinde izahta bulunur. Irak'tan 10 yıl önce Bosna'da yapılanın zihinsel arka planı da bu olduğu için bu benzetme uygun görülmüştür.

Bedensel ve ruhsal zararlar bırakacak olan bu aşağılama yöntemi etnik temizliğin bir parçası olmuştur. Pek çok kadın çok kötü şartların hüküm sürdüğü belli merkezlerde tutulmuş, sıklıkla ve yaygın bir şekilde uygulanan tecavüz dâhil, her türden işkenceye ve kötü muameleye maruz bırakılmışlardır. ‘’Bu merkezlerde tecavüze uğrayan Boşnakların sayısı en iyimser rakamla 30 bindir. Sadece beş gün içinde Drina nehri çevresinde, Sırp polis ve askerlerince öldürülen erkek ve çocuk sayısı 8 bin civarında olduğu belirtilmektedir’’ (Emgili, 2012: 61-62).

Rakamlarla konuşacak olursak; Brçko şehrinde üç bin kişinin boğazlanıp ardından nehre atılması (İzzetbegoviç, 2017a: 88) toplamda otuz bin Müslüman kadına tecavüz edilişi (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 14), Saraybosna’da su kuyruğunda bekleyen üç yüz kişiye top mermisi atılması, Markale’de pazar yerine saldırı vd. (Ballı, 2018: 78) bir milletten, devlet kurma isteğinin dışında başka bir şeylerin hesabının sorulmasıdır.

Bununla birlikte “şehirler, kasabalar, köyler tahrip edilmiştir. Saraybosna 44 ay boyunca kuşatma altında tutulmuştur. Bu kuşatma modern savaş tarihindeki en uzun kuşatma olarak nitelendirilmiştir. Şehirlerin kuşatmaları sırasında özellikle Türk-İslam eserleri yerle bir edilmiştir. Öyle ki, Osmanlı döneminden kalan ve asırların hatırasını taşıyan Gazi Hüsrev Bey Camii (Saraybosna), Padişah Camii (Foça), Esme Sultan Camii (Yayçe), Karagöz Bey Camii (Mostar) başta olmak üzere 490 camii ve Mostar köprüsü gibi çok kıymetli tarihi eserler tahrip edilmiştir. Bosna’da, Sırplarla Hırvatlar, 20. yüzyılın son yıllarında medeni dünyanın gözü önünde bir soykırım uygulamışlardır (Yıldız, 1993: 169-201; Alp, 2011: 16).

Bosna Milli Şairi Cemalettin Latiç, savaş döneminde Sırp ve Hırvatların muhtelif bölgelerde kurdukları 695 toplama ve işkence kamplarından 200.000 mahkûmun geçtiğini, 30.000 kişinin bu kamplarda hayatını kaybettiğini aktarır. 1995 Temmuz’unda birkaç gün içinde 8372 insan BM tarafından Güvenli Bölge (Save Heaven-Güvenli Cennet- Saraybosna, Tuzla, Zepa, Goradze, Bihaç, Srebrenitsa) ilan edilen Srebrenitsa’da katledilmiştir. Bu aynı zamanda İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan en büyük kitlesel katliamdır. ‘’Saraybosna’da 1300’ü çocuk 10 binden fazla insan öldürülmüş ve ölüleri gömecek mezarlık kalmadığı için parklar mezarlığa çevrilmek durumunda kalmıştır’’ (İzzetbegoviç, 2017a: 121). Nüfusun üçte biri göçe zorlanmış, yaş, cinsiyet, sivil-asker ayrımı yapılmaksızın uygulanan soykırımda sadece ‘’Višegrad’da henüz yeni doğan ve adı konulmamış kız bebeğinden başlayıp, yaşı 101’i bulmuş olan binlerce insanın yakılarak öldürülmüş olması’’ (Hasaneyn M.

Şerif, 2018: 14) ve hem insan onuruna dönük şiddet hem tarihi mirasa dönük şiddet, İzzetbegoviç'in *etnik temizlik* kavramına karşı çıkıp *genosit* kavramını tercih etmesinin sebeplerindendir.

3.15. Millet Olma Yolunda Bir Kurtuluş Savaşı

Soykırımın, inanç ve tarihsel arka planı dışında bu denli şiddetli gerçekleşmiş olmasının bir diğer sebebi ise mücadelenin başkomutanı Aliya İzzetbegoviç'tir. Yani hem geçmişi hem de o günün şartlarındaki çıkışları göz önüne alındığında eğer İzzetbegoviç değil de daha "uyumlu" bir görüntü çizen başka biri olsaydı sonuç aynı kalır mıydı? Akif Emre bu noktayı şöyle vurgular;

Aliya gibi bir adamın Boşnakların öncülüğünü yapmasından dolayı Batı son derece rahatsızdı. Aslında Aliya gibi bir liderleri olduğu için Boşnaklar 3-4 yıl cezalandırıldı, bu bile söylenebilir. Daha seküler, daha modern anlaşabilecekleri bir lider olsaydı, çok daha rahat pazarlık yapıp bu işi çabucak bitirebilirlerdi. Boşnaklar da Aliya'ya sahip çıkarak bu anlamda bir bedel ödedi (Emre, 2019: 37).

Çünkü İzzetbegoviç cephede mücadele ettiği gibi aslında yaşamı boyunca Batılı ideolojiler ve ideologlarla da fikri mücadelesini sürdürmüştür. Bu noktada bir şeyi itiraf eder; "Batı beni, 'İslam Deklarasyonu' kitabım dolayısıyla, hiçbir zaman affetmedi. Çünkü 1960'ların sonunda, 'İslam Deklarasyonu' yani bütün Müslüman ülkelere bir manifestoyla/bir çağrıyla, İslam dışında bizim gidebilecek bir yolumuz yok, diğer yollar denenmiştir kabilinde bir çağrıda bulundum ve Batı bunu hiçbir zaman affetmedi" (Akın, 2016: 2).

Onun seküler-milliyetçi lider tiplerinden ayrışarak Osmanlı bakiyesi üzerine bina ettiği liderlik anlayışı, mücadelesinin rotasını belirlemiş, taviz vermeyen tavrı savaşın tarafları adına elbette rahatsızlık verici bir pozisyona gelmiştir. Nitekim 2 Mayıs 1992 tarihinde kaçırılmıştır. Kaçıranların amacı onu rehin alıp kendi politik çözümlerini dayatmak ve onun yerine geçecek biriyle savaş olmadan Bosna-Hersek'in Sırbistan'a bağlanmasını sağlamaktı. Bu şekilde İzzetbegoviç Bosna siyaset sahnesinden silinmek istenmiştir.

Tüm bu durumları göz ardı eden Boşnak lider İzzetbegoviç, zaman ve mekân sebebiyle "soykırımı öngörmüyorduk" (İzzetbegoviç, 2017a: 79) diyerek savaşın bir soykırıma dönüşeceğini hesap etmemişti. Belki de yanılgısını hayrete çeviren şey üç hususu.

Öncelikle Avrupa'nın derin hoşgörü sahibi olduğunu düşünmesi ve ikinci olarak olayların vuku bulduğu zaman diliminin 20 yy. oluşuydu. Öngörüsünü arz ederken bu iki hususa şöyle dikkat çeker; "Muhtemel bir savaşa karşı halkımı uyarsam da Sırpların Müslümanlara karşı bir katliama başvuracaklarını hiç beklemiyordum. İçinde yaşadığımız zaman ve mekândan dolayı bunu beklemiyordum. Yaşadığımız mekân Avrupa, yaşadığımız zaman XX. yüzyıl sonuydu" (İzzetbegoviç, 2017a: 119). İzzetbegoviç, savaşı öngörmüş fakat soykırımı aklından dahi geçirmemişti. Çünkü soykırımın ebedi olarak bittiğini düşünüyordu (İzzetbegoviç, 2017a: 84). Ayrıca Avrupalı bir halkın Avrupa tarafından cezalandırılacağını düşünmüyordu. Nitekim yaşananlar sonrasında "Avrupa hiçbir şey yapmamayı tercih etti. Avrupalı ve Müslüman olarak -daha isabetli bir ifadeyle Avrupalı bir Müslüman olarak- şahsen ihanete uğramış gibi hissediyorum" (İzzetbegoviç, 2017a: 103) diyerek Avrupa'nın çifte standardına işaret etmiştir. Kishore Mahbubanı Batılı ülkelerin yaşanan soykırım karşısındaki çifte standardı için "Eğer Müslüman silahının mermileri Sarajevo ve Srebrenica'daki Hıristiyan kavimlerin üstünden aşağı yağıyor olmuş olsaydı Batı'nın aynı ölçüde pasif kalmış olacağına çok az insan inanabilirdi" diyerek kimi zaman açıktan ve kimi zaman susarak gerçekleşen üstü örtülü desteklerine işaret etmiştir.

Böyle bir felaketin yaşanmayacağını düşünme sebeplerinden üçüncüsü de saldırının mağduru olan Bosna-Hersek Devleti'nin BM'ye üye bir devlet olmasıdır. Aliya bunu şu şekilde ifade eder; "biz artık (BM üyeliği sonrası) Bosna-Hersek'in kurtulduğunu ve her türlü saldırıya karşı korunacağını düşünmüştük. Bildiğiniz gibi bu böyle olmadı. Bize düşen tek şey kendimizi savunmak oldu" (İzzetbegoviç, 2017a: 80). Esasen referandum düzenlenmesi de Bosna'nın uluslararası alanda tanınabilmesi için Avrupa Topluluğu tarafından oluşturulan Hakemlik Komisyonu'nun bir şartıydı (Dalar, 2008: 95). Ve Şubat 1992'de bağımsızlık referandumu yapılmış ve nüfusun üçte ikisi bağımsızlığı onaylamıştır. Bu sebeple de Şubat 1992'de Türkiye'nin, Nisan 1992'de sırasıyla ABD ve Avrupa Topluluğu'nun Bosna Hersek'in bağımsızlığını tanımasının ardından, Mayıs 1992'de Bosna-Hersek bağımsız bir devlet olarak BM'ye kabul edilmiştir (Semercioğlu, 2017: 1342). Ancak BM 51. maddesinde yer alan tüm üye devletlerin kolektif savunma prensibi ilkesine de sahip olunmasına rağmen Bosna Hersek halkı BM tarafından korunmamıştır. Aksine güçlüden ve haksız olandan yana tavır almaktan da çekinmemişlerdir. Bilahari Kausıkan (2018: 283) Batı ülkelerinin

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini imzalamak suretiyle düşünce dünyasını insan eksenli bir paradigma ile beslediğini düşünmenin hata olduğu kanısında olacak ki;

Kırk beş yıl önce Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi kabul edildiğine her şeyin yerine oturmuş olduğunu varsaymak yanlıştır. (...) (Viyana'daki Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konferansında) Batı, Bosna'daki Müslümanlara yönelik insan hakları ihlallerine son vermek konusundaki eylem çağrısını desteklememekle, çifte standartlarını ortaya koymuş oldu demektedir.

Boşnak halkının direnci ve Boşnak Ordusunun mevzi kazanması bu ülkeleri rahatsız etmiştir. Bu ahlaksız tavır öyle bir seviyede seyretmiştir ki İzzetbegoviç, "Bu acımasız katliamlar bittiği zaman devletler yüz kızartıcı uygulamalarından dolayı utancında boğulacaklar" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 135) demek durumunda kalmıştır. Hatta 1994'ün sonlarında Bosna Ordusunun ağır bir savaştan sonra Velika Kladusa'dan çekilmek zorunda kaldığı dönemde ABD Savunma Sekreteri William Perry'nin "Bosna'daki savaşın Sırpların zaferiyle bittiği ve dünyanın bunu kabul etmesi gerektiği" yönündeki beyanatı bunun somut örneğidir. Aliya, bunu aceleci ve sorumsuz bir beyanat olarak kabul eder. 5 Aralık 1994'te AGİT Zirvesinde Perry'ye cevap verirken aslında bu zihniyetteki herkese de cevap verir;

Kurtuluş savaşlarında analizlere direnen bazı tutulamayan büyüklükler vardır. Bu sebeple Batı'daki bazı askeri ve siyasi analistler tahminlerde sürekli yanılıyorlar. Halkımız özgürlük için hatta ondan da fazlası hayatta kalmak için savaşıyor. Böyle bir savaş zor yürütülür; ancak aynı zamanda zor kaybedilir de. Son 50 sene içinde hiçbir kurtuluş savaşı kaybedilmiş değildir. Bizimki neden kaybedilmiş olsun ki? (İzzetbegoviç, 2018: 203)

İzzetbegoviç'in dünya kamuoyu önünde Kurtuluş Savaşı vurgusu değerlidir. Çünkü saldıran taraf değil de saldırıya uğrayan taraf olmanın getirdiği netice, meşru müdafaa hakkıdır. O, sıklıkla savaş yerine müzakere istemiş ve çok milletli devlet ya da ıslah edilmiş devlet talebini her şart altında yinelemiştir. Tüm bunlar öncelikle savaşa mâni olmak ancak bir savaş başlarsa eğer, haksız duruma düşmemek için yapılmış çabalar olarak okunabilir. 1994 senesinde II. Boşnak Kongresinde yaptığı konuşmada da bu minvalde şunları söylemiştir; "Biz savaşmak zorunda kaldık; bu savaş bizim için meşrudur, kurtuluş savaşıdır." (İzzetbegoviç, 2005: 95) Aynı şekilde İzzetbegoviç

acılarla dolu bir Kurtuluş Savaşı sebebiyle kendi halkına da bir direniş çağrısında bulunmuştur;

Bizim halkımız bu acılarla ya olgunlaşacak ya da yok olacak. Yarı yolda istesen de duramazsın… Biz nihayet millet oluyoruz ve kendi devletimizi kuruyoruz. Tüm milletler bunu kanla gerçekleştirdi, tarih hiçbir şeyi hediye etmiyor ve tabakta sunmuyor. Bizim halkımız bir istisnaya tabi tutulamaz (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 152).

3.16. İzzetbegoviç'in Devlet Başkanlığını Bırakma Sebepleri

Dayton Barış Antlaşması'nın üzerinden bir yıl geçtikten sonra Aliya İzzetbegoviç 2000 yılı Ekim ayında Cumhurbaşkanlığı görevini sağlık problemleri nedeniyle bırakmıştır. Ancak durum bu kadar da basit görünmemektedir. Yukarıda İzzetbegoviç gibi bir lideri olduğu için Boşnaklar'ın cezalandırıldığını söylemiştik. Elbette bu durum savaşla sınırlı kalmamıştır.

Mücadeleci kimliği ile hayatında bedeller ödemiş münevver bir devlet adamının hapis, savaş, iddialarını dayattığı bir anlaşma ile bağımsız bir devlet kurması ve ardından Cumhurbaşkanı seçilmesi Batı'lı devletlerin dikkatlerini Bosna'dan alamamasını beraberinde getirmiştir. İzzetbegoviç için bütün bunlar elbette nihai birer hedef değildir. Fakat soykırıma uğrayan Boşnak halkı için elbette birer kazanımdır.

Akif Emre'ye (2019: 45) göre, Aliya İzzetbegoviç hayatıyla şu iki hususu ortaya koymuştur; Birincisi İslam medeniyeti idealinin her an ve her yerde gerçekleştirilebilir bir irade olduğunu ispat etmiştir. İkincisi de batı medeniyetinin temsil etmiş olduğu ideolojinin sınırlarını göstererek her an bu sınırların yok edilebileceğini ve iddialarını çöpe atabileceklerini göstermiştir. Elbette ki bu durum yenilmiş Batı medeniyetinin çökmüş tez ve iddialarının muhatabı olanları cezalandırmasını da beraberinde getirmiştir. Bosna'da yaşanan savaş ile görülecek hesap kapatılmamıştır. Fakat bunun İzzetbegoviç gibi savaş kazanmış, devlet kurmuş halkı nezdinde karizmatik bir liderin olmaması gerekmektedir. Nitekim İzzetbegoviç Cumhurbaşkanlığı görevi sırasında, sadece savaştan bitap düşmüş şehrini imar etme çabasında olmamıştır. Aynı zamanda birçok suçlamalar neticesinde ABD ve Batılı devletlerin çeşitli ambargoları ile de karşılaşmıştır.

Dünya Bankasınca hazırlanan rapora göre, barış sonrası Bosna-Hersek'in yeniden yapılanması amacıyla, uluslararası kuruluşlar ve çeşitli ülkeler tarafından 4-5 yıllık bir süre için toplam 5,1 milyar ABD dolarlık yardım ve kredi taahhüt edilmiştir (Türkeş & vd., 2012: 22; Semercioğlu, 2017: 1349). Ancak "Amerika ve Avrupa, Aliya İzzetbegoviç cumhurbaşkanlığından çekilmediği sürece Bosna Hersek'i imar faaliyetlerine katılmamıştır" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 21). Kendi nezdinde bir halkın cezalandırılması onun açısından elbette kabul edilebilir bir durum değildir. Özellikle İslam köktendinciliği ile suçlanması, Batılı devletler ve ABD'nin iktisadi alana dair verdikleri sözleri tutmaması tek bir şeyle açıklanabilirdi. Aliya İzzetbegoviç seçilmiş, savaşmış, barışı getirmiş bir devlet adamı olarak halkı üzerinde etkili ve birçok konuda söz sahibi olması onları belki de rahatsız etmişti. O yüzden çeşitli bahaneler ile onu uzaklaştırmanın yolunu aramışlardır.

C. Latiç, İzzetbegoviç'in görevi bırakmasına yaklaşık altı ay varken Şubat 2001'de Akif Emre'ye verdiği mülakatta konuyu çok açmasa da Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç'e yönelik "değişik amaçlarla baskı uygulandığını" ve baskı yapanlar arasında da "Holbrooke ile sağcı Batı Avrupalı yöneticiler" olduğunu söyler. Zaten ''Dayton Antlaşması sonrası Amerika'nın ilk taleplerinden, koyduğu şartlardan biri: Hasan Çengiç (savaş döneminin Savunma Bakanı) kabineden çıkarılırsa silah yardımı yaparım, olmuştur'' (Emre, 2019: 260).

Hasaneyn'e göre daha da ileriye giden Amerika ve Avrupa, *Aliya'nın yönetimde kaldığı müddetçe Bosna Hersek Devleti'ne ve hükümetine yapılan yardımları ve ülkenin yapılandırılmasında verilen destekleri keseceğini ilan ettikten sonra Aliya yönetimi bırakmıştı. Zira ülkesinin ve vatandaşlarının maslahatını yönetim hakkına ve halkın kendisine verdiği tüm yetkileri tercih etmişti. (...)Kendisi lehine gösteri yapmaları için de halkı meydanlara dökmedi. Şöhretinin ve gücünün zirvesindeyken yönetimi, kendisinden sonra gelenlere yol açmak adına terk ettiğini ilan etti* (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 18).

2 Haziran 2000'de ana haber bülteninde şu beyanatı verir; "Ayrılmamın çeşitli nedenleri var, ama en önemlileri yaşım ve sağlığım. İçinde bulunduğumuz şartlarda Devlet Başkanlığı üyesinin işleri, artık sahip olmadığım fiziksel ve psikolojik bir kapasiteyi gerektiriyor. Tarihimizin en zor on yılında beni destekleyen herkese teşekkür ederim". Spiker ona en büyük başarısını sorduğunda ise; "Bosna-Hersek'in bağımsızlığı!" cevabını verir (Altıntaş, 2018: 58).

İzzetbegoviç yönetiminde savaştan çıkmış Bosna-Hersek devleti her geçen gün ekonomiye dair gelişmeler göstermiş olsa da İzzetbegoviç, 12 Ekim 2000 tarihinde görevini bıraktığını ilan etti. Kısaca bakacak olursak;

T.C. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre; Savaşın bitiminde %90'larda seyreden işsizlik oranı, 1996 yılında %60'lara, 2013 yılında %44'e düşmüştür. Savaş sonrasında %100'lerin üzerinde seyreden enflasyon oranı 1996 yılında %2,9'a kadar düşmüş, 1997 yılında ise %12,5 oranında gerçekleşmiş, 2013 yılında ise %0,2 olmuştur (Semercioğlu, 2017: 1349).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. İzzetbegoviç'in Felsefi Dünyası

Aliya İzzetbegoviç Yugoslavya gibi ülkede çalkantılı dönemlerde yaşamış ve Bosna Hersek devletinin kuruluşunda etkin rol oynamamış olsaydı bugün biz yine belki de İzzetbegoviç ismini duymuş, okumuş irdelemiş olacaktık. Yukarıda sıklıkla vurguladığımız üzere çocukluğu, hapis yaşamı, zorlu geçen yıllarda tecrit edilen bir milletin mensubu olması onu aynı zamanda uzunca bir düşünce iklimine yöneltmiş birçok alanda yapmış olduğu entelektüel yolculuk onu bilge bir şahsiyet, münevver bir insan kılmıştır. Yukarıdaki sayfalarda atıf yaptığımız Hırvatistan eski Cumhurbaşkanı Stepan Mesiç'in ifadesini burada da zikretmek yerinde olacaktır. Mesiç şöyle demiştir; "Onunla oturduğum zamanlarda, kendimi eski bir Doğu düşünürü ile konuşuyormuşum gibi hissediyorum".

Elbette bu denli övgü onun Batı'nın kalbinden uzak coğrafyalara kadar özellikle İslam dünyasına dair cümle kurmuş olmasından kaynaklanır. Bu bölümde kısmen de olsa İzzetbegoviç'in Müslümanların sorunlarına dair önerileri ile özellikle Doğu Batı Arasında İslam kitabında aktarma gayretinde olduğu ve bir düşünce ziyafetine dönüşen Üçüncü Yol tezi üzerine değinilmiştir.

4.2. Allah ve İnsan Bağlamında Siyaset, Özgürlük, Ahlak Kavramlarına Bakışı

İzzetbegoviç'in Bosna direnişinde üstlendiği önderlik misyonu, onu bu coğrafyada yaşanan trajedinin yerelliğine mahkûm etmedi. Her tavrıyla sadece Bosna'nın değil, bütün İslam medeniyetinin, bütün insanlığın savunucusu olmanın bilincini yansıttı (Özel, 2018: 54). Eserlerinde, ahlâk ve özgürlük konularını hem müstakil bölümler hem de muhtelif başlıklar altında incelemesi, siyaset alanına dair bolca ahlaki ilkeler ortaya koymuş olması İzzetbegoviç'in bu kavramları düşünce dünyasının merkezinde olduğu kadar pratik hayatın da merkezinde konumlandırdığını göstermektedir. Özgürlük ve ahlâk ilkelerini savunurken bunu dini değerlerinden bağımsız yapmaz. Çünkü yukarıda da zikretmeye çalıştığımız gibi İslam, özgürlüklerin teminatı olarak devleti görmüş, azınlığın özgürlüğünün teminatı olarak ise bir adım daha ileriye götürerek çoğunluğu oluşturan toplumu görmüştür. Çünkü "toplum ve devlet, bağımsızlığını elde edemediyse veya elde edilen bağımsızlık gerçek olmak yerine

sadece resmi bir bağımısızlık ise, bu gibi durumlarda, insanlar kendilerine ait olan özgürlüklerine sahip çıkamayacaktır" (Muslımoviç & Çikotiç, 2017: 48). Bu sebeple inancının yükümlülüğü gereği "her yönüyle vatanında paryalaştırılmaya karşı özgür düşünebilme, özgür olabilme ve özgür yaşamanın mücadelesini vermiştir" (Orçan, 2016: 9).

Doğu Batı Arasında İslam kitabında da vurguladığı üzere, onun düşüncesinde insan hürriyeti (özgürlük) mefhumu ahlâk fikrinden ayrılmaz. Yani fizik için mekân veya miktar ne ise, ahlâk için de hürriyet odur. İzzetbegoviç (2011a: 168-169) burada Hegel'e atıf yaparak, *maddenin özü nasıl ki ağırlık ise ruhun özü de hürriyettir* der. Aslında burada bir denklem kurmuş olur. Fiziğin varlığını, özünde ağırlık olan maddeye; ahlâkın varlığını ise özünde hürriyet olan ruha bağlar. Yani ona göre ahlâk, aklın mahsulü değildir. Ayrıca ahlâklı bir kişi bedenden uzaklaşmak, maneviliğe yakın olmak ister. ''Onun için bedeni yöneten ruh, bu dünyada asla gayesine ulaşamaz. Bu sebeple de ahlâklı bir kişi için ölüm korkulacak bir şey değildir'' (İzzetbegoviç, 2011a: 179). İnsanın iç dünyasına ve ahlâkına müdahale edilemezliği düşüncesinden de insanın iç dünyasında özgür olduğu fikrine ulaşır. Bu bağlamda özgürlük ön şartı olmadan ahlâk da olmaz (İzzetbegoviç, 2011b: 61; Karaarslan, 2010: 64).

Aliya İzzetbegoviç'in özgürlük tutkusu sadece kendisi ya da kendi milletine yönelik bir tutku değildir. Ona göre özgürlük her insanın hakkıdır. Bu yönüyle İzzetbegoviç özgürlük anlayışını ahlâki bir temel üzerine konumlandırır ve bu ahlâkilik beraberinde adalet ilkesini getirir (Karaarslan, 2010: 90). İzzetbegoviç, adil yönetim ve ahlâklı siyaset için zorunlu kabul ettiği özgürlük ile ilgili olarak 'Bosna Mucizesi-Konuşmalar' isimli eserinde şunları söylemiştir:

Bizim kendi amacımız -bundan sonra ne olacağına bakmaksızın- Bosna'nın kendi içinde kimsenin dini inancı, milliyeti ve siyasi düşüncesi yüzünden sürülmediği bir ülke olmasıdır. (...) Bu formül pratikte en yüksek düzenin ilkesine, özgürlük ilkesine bağlılığımızın ifadesidir. Özgürlük ise hayatımıza anlam veren şeydir. Özgürlük, bu hayatı kolaylaştırıyor. Özgürlük, bu zor ve çetin mücadelemizi parlak ışığı ile bizleri aydınlatıyor (İzzetbegoviç, 2003: 188; Saygılı & Çetindaş, 2020: 9).

Savaşın en korkunç anlarında; ülkesinin en iyi oğullarını her gün kaybetmeye devam ettiği, bütün ülkenin kan ve külle kaplı olduğu bir dönemde dahi, İzzetbegoviç dininden, ailesinden ve halkından aldığı etik prensiplerini bırakmamıştır. Hiçbir millet

hakkında asla çirkin bir söz söylememiştir. Hiçbir zaman intikam almaya veya adaletsiz davranmaya çağırmamıştır. İyiliğin kötülüğe galip geleceği inancını hiçbir zaman bırakmamıştır. Hiçbir zaman kibirlenmemiştir. Her başarıyı Tanrı'dan, hataları ise kendinden bilmiştir (Latiç, 2008: 68). Ayrıca inancının gereği aldatmayı kabullenemeyen, biri olarak, ahlâki ilkelere olan bağlılığını defaatle kanıtlamıştır. Koçak'ın (2008: 221) tanık olduğu olaya bakarsak, partisi SDA'da yakın çevresiyle seçim hazırlığı yaparken, kendisine siyasi rakiplerine karşı bazı seçim hileleri önermeleri sonrası İzzetbegoviç, onları sonuna kadar sabırla dinlemiş ve sonunda yanındakilere bakınarak ve hafifçe gülümseyerek;

Arkadaşlar en güzel hile hilesizliktir. Bunlar bize yakışmaz. Biz azim, gayret ve büyük bir samimiyetle ülkemiz ve milletimiz için üzerimize düşeni yapmalıyız. Biz bunu yaparsak, Allah hizmetlerimizi bereketlendirecek ve bizlere hak ettiğimiz başarıyı nasip edecektir. Çünkü Allah ülkesi ve milleti için samimiyet, hulus-i kalp ve azimle çalışanların mahcup olmayacağını bildiriyor. Önce buna inanmalı ve bu inancın gereğini yerine getirmeliyiz. Doğruluk ve dürüstlükten asla ayrılmayalım şeklinde uyarmıştır.

Çünkü Tahsin Görgün'ün (2008: 59) düşüncesinde de ortaya konulduğu üzere Aliya İzzetbegoviç'in düşüncesi, "siyasetle bağlantılı ahlâki meselelerin tartışıldığı bir düşünce değil, insanın varlığı ile ilgili meseleleri ele alan hakiki bir düşünme tarzı, düşünme şeklidir". Bu hakiki olan ahlâki düşünüşte birey, insan olduğu için değerlidir. Doğu Batı Arasında İslam kitabında insan vurgusu değerlidir. Bireyin ürettikleri ile değil şahsiyetiyle insan olacağını vurgular. Bu sebeple de "öteki", "düşman" gibi kavramsallaştırmalara gerek yoktur.

Bu sebeple İzzetbegoviç, savaşın hiçbir anında intikam duygusuyla hareket etmemiş, akl-ı selimi elden bırakmamış, böyle eğilimlere de şiddetle karşı çıkmıştır. Fakat ahlâki nosyondan muaf düşünce tarzında ise bunun yapılma sebebi (düşman kavramsallaştırması), birinci bölümde de aktarmaya çabaladığımız soğuk savaş sonrası ABD örneğinde olduğu gibi, kendini var etme, üst bir yere konumlandırma ihtiyacındandır. Bu tavır ise Görgün'e göre Hegel'den beri olagelen bir durumdur. Hatta 20. yy.ın siyaset felsefecilerinden olan Harşimids, dost ve düşman ayrımı üzerine kurguladığı siyasetin, ahlâki kaygıları, estetik duyguları ve sorumluluk hissiyatını yok ettiği düşüncesindedir. Çünkü bu siyasi tavırda karşınızda düşman (öteki) vardır ve siz, o düşmanı yok etmek için bütün vasıtaları kullanırsınız (Görgün,

2008: 74). Öyle ki savaşta birçok Müslüman mabedi yıkılmasına karşın Katolik ve Ortodoks mabedlerine dokunulmamış, intikama yer bırakılmamıştır. Hırvat keskin nişancıları kilise kulesinden atış yaptığında dahi Bosna-Hersek Ordusu askerleri kiliseyi yıkabileceği endişesiyle topun namlusunu kilise üzerine çevirmemiş, günlerce mücadeleden sonra hedefi bertaraf etmişlerdir (Çavuşeviç, 1994b: 50).

Uzmanların tespitine göre Bosna savaşında bir şehirde hangi inancın ibadethanesi sağlamsa bölge onların konrolünde demekteydi. Ancak bir şehirde tüm mabedler ayakta kalmış ise o şehir savaşın başından itibaren Bosna-Hersek ordusunun kontrolünde olduğunun deliliydi. İzzetbegoviç'in en ağır şartta *insan olmak ve insan kalmak* dediği husus tam da *öteki* olana karşı bakışı ve münasebetinde ortaya çıkmaktadır. Yani savaş sürerken Bosna-Hersek ordusunun kontrolünde olan yerlerde katedrallerden ve kiliselerden yükselen çan sesleri duyulurken Boşnaklarla birlikte Sırplar ve Hırvatlar yaşarken, öte tarafta sadece Sırplar ve Hırvatlar yaşamıştır (İzzetbegoviç, 2005: 75).

Zaten İzzetbegoviç'e göre Boşnaklar iki hususta dünyayı şaşırtmışlardır. Birincisi direniş, ikincisi ise hoşgörüyü elden bırakmamaları olmuştur. 13 Aralık 1994 tarihinde İslam Konferansı Örgütü'nde (İKÖ) yaptığı konuşmada bu duruma vurgu yapmıştır;

Önyargıları doğrultusunda dünya, bize karşı işlenen korkunç suçların intikamını almamızı bekledi. Ancak biz tam tersini yaptık. Bizler dinsel ve ulusal hoşgörüye dayanan demokratik bir toplumu savunduk. Bazı Avrupalı oryantalistlerin ve Batı medyasının bizi göstermeye çalıştığı gibi ne aşırılık ne de fanatizm yanlısı olmayı denedik. İslami kimliğimizi koruduk ve Doğu'da ve Batı'da iyi olan ne varsa ona açık olduk (İzzetbegoviç, 2005: 222).

Nitekim bugüne kadar Boşnakların gömüldüğü yüzlerce toplu mezar bulunmasına rağmen Boşnaklar tarafından yapılmış bir katliama, bir toplu mezara rastlanılmamıştır.

İzzetbegoviç, ahlâkın insanı hayvandan farklılaştıran ve insana şahsiyet kazandıran önemli bir değer olduğunu düşünmüştür. Ona göre, insan ile hayvan arasındaki en önemli ayrımsal fark, ahlâk ve ahlâki irade sahibi olmaktan gelmektedir. Ahlâk için özgürlüğün ön şart olduğunu düşünen İzzetbegoviç, totaliter yönetimlerin insanı değersizleştirdiğini belirtmiştir (Saygılı & Çetindaş, 2020: 4). Felsefesini insan gerçekliğini izah üzerinden bir sistematiği/temeli vardır. Bunun temelinde de özgürlük ve ahlâk ve bunlara bağlı olarak insanla Allah arasında bir sözleşmeyi mümkün kılan

bir anlayış söz konusudur. Yani özgürlük ve ahlâk, insanla Allah arasındaki sözleşmeyi var etmiştir (Akın, 2016: 13).

İzzetbegoviç'in yukarıda açıklanmaya çalışılan hürriyet bağlamındaki düşünceleri sadece mantıki önermeler silsilesi üzerine kurulmamıştır. Onun ahlâk ve özgürlüğe dair düşüncelerinin tatbikini hayat hikayesinden okumamız da mümkündür. ''İzzetbegoviç'in kaleme aldığı Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar adlı eserini düşünsel anlamda ve iç dünyasında özgürlüğe kaçışına ithaf etmesi bu durumun en açık göstergesidir'' (Karaarslan, 2010: 64-65).

İzzetbegoviç özgürlüğe dair düşüncelerini daha çok komünist idare döneminde zikretmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde de komünist sistemde toplumdan esirgenen özgürlüğü Müslüman halkalara da teşmil ederek şu tespiti yapar; "Müslüman aydınların iki mühim sorunundan birincisi, fikir özgürlüğü olmayan ortamda fikir üretmeye çabalamaları, ikincisi ise buna bağlı olarak bilimsel ve kültürel çalışma yapan kurumlara finansal desteğin yeteri kadar yapılmamasıdır". Ona göre, iftira ve saldırı dışında kalan her düşünce özgürlük kapsamında ele alınmalıdır. Çünkü İslam ülkelerinde yeteri kadar özgürlük yoktur. "Özgürlük olmayınca aydınlar kendilerini denizden mahrum edilmiş balık gibi hissediyorlar. Balık suya nasıl ihtiyaç duyuyorsa aydın da öyle ihtiyaç duyuyor özgürlüğe'' demiştir. Bu konudaki sahip olduğu kararlı düşünceye Kur'an'ı Kerim'i referans göstermektedir;

Özgürlükle ilgili olarak, size Kur'an'ın ikinci suresinde yer alan 256. Ayeti hatırlatmak isterim; Dinde zorlama yoktur. Bazı kimseler, bu ayetin kitabımızdaki en çarpıcı ifade olduğunu kabul eder. Bu kısa ve apaçık ayetle Kur'an, bence inanç ve kanaat konusunda özgürlük ilkesini tüm zamanlar için tesis etmiştir. Sonuç olarak, eğer Kur'an bana din konusunda özgürlük tanıyorsa, o zaman kabul etmeliyiz ki, manevi sıranın görece daha önemsiz katmanında yer alan bu özgürlüğü de bana tanıyor (İzzetbegoviç, 2017a: 20-21).

Onun özgürlük kavramına bakışı yukarıda da belirtilmeye çalışıldığı gibi ilkeseldir. Yani bana uyan-uymayan ayrımı yapmaz. Kendisiyle yapılan bir mülakatta Müslüman toplumların batılı medya karşısında maruz bırakıldıkları kültürel, sosyal dayatma neticesinde ortaya çıkan dönüşümün farkında olduğunu fakat '' Biz, örneğin batılı filmleri, gazeteleri, yazarları, kitapları vb. yasaklayabiliriz. Peki, ama bunu yapmalı mıyız? Sanırım hayır!'' diyerek çözümün idari yasaklamalar olmadığını düşünen bir

entelektüeldir. Bu ilkesel tavrı da hem insan özgürlüğü ilkesine hem de diğer bir pratik sebebe aykırı olduğu gerekçesiyle şu şekilde izah eder;

Şöyle ki; bu ve benzeri önlemler kesinlikle etkisiz ve amaca uygun olmayan şeylerdir. Fikirleri engellemede gücün pek yardımı olmaz. Bunu kendi kişisel tecrübemden biliyorum.

İslami fikirleri propaganda etmekten dolayı Yugoslavya'da iki kez mahkemede yargılandım. Yaklaşık dokuz yılım hapiste geçti. Yine de öteden beri inanmakta olduğum şeye inanıyorum hala. Benim ve arkadaşlarımın çoğu için durum bu. Bir kitaba karşı ancak daha iyi bir kitap etkili olabilir; bir fikre karşı da ancak daha iyi bir fikir daha insani, daha cazip, daha doğru, tek kelimeyle daha değerli bir fikir… Tabii ki böyle bir fikre sahipseniz… Eğer değilseniz, daha iyi bir fikir galip gelecektir, er ya da geç (İzzetbegoviç, 2017a: 19-20).

4.3. Ahlak Din İlişkisi

İzzetbegoviç, siyasetin merkezine menfaati, ahlâkın merkezine de vazifeyi koymuştur. Onun, A. Perret'e dayandırarak verdiği örnek ile konuyu açmamız gerekmektedir; "Eğer hayatımı tehlikeye atmak suretiyle, komşumun çocuğunu kurtarmak üzere yanan eve girip, kucağımda ölmüş çocukla dönsem, neticesiz kalan hareketimin kıymetsiz olduğu söylenebilir mi? Faydasız bu fedakarlığa, neticesiz bu teşebbüse kıymet veren şey işte ahlâktır" (İzzetbegoviç, 2011a: 159). Yani ahlâk, yararlılık ölçülerine tabi tutulamaz. Ahlâklı davranış bazen faydalı da olur, fakat bir hareket veya davranışın ahlâka uygun olarak gösterilmesi, insan tatbikatının herhangi bir devresinde faydalı görülmüş olmasıyla asla açıklanamaz. Aralarında ancak nadiren ve tesadüfen uyum olur (İzzetbegoviç, 2011a: 184).

Bu düşünceye sahip olan ve İzzetbegoviç'in *fazilet kanununa göre hareket eden insanlar* dediği bireylerin yaşamında ahlâk dürtüsünü vazife kılan ya da harekete geçiren unsuru sorgulamak gerekmektedir. Çünkü pek tabiidir ki adalet ve fazilet uğrunda hayatını veren bir kahramanın hareket tarzı; hiçbir dünyevi, tabii, mantıki, ilmi ve umumi olarak akli sebeplerle açıklanamaz ve doğruluğu iddia edilemez. Bu noktada İzzetbegoviç'in (2011a: 160-161) izahatı şudur; "Kahramanca bir hareketin büyüklüğü, onun ne faydalı olmasında ne de makul olmasındadır. (Nitekim çoğunlukla faydasız ve makul olmaktan uzaktır) İnsanın başından geçen ve geçirilen dram, bu

dünyada ilahi olanın en parlak işaretidir ve onun bütün insanlar için kalıcı evrensel olan kıymet ve manası buradadır". Dünyada ilahi olanın en parlak işareti olarak gördüğü ahlak kavramını, dini vazife ile ilişkilendirmiştir. Aksi takdirde peşin hükümler yığını olarak değerlendirmek ve atmak gerekmektedir. "Ahlâk fenomeninin, insan hayatının bir gerçeği olduğu halde, akli yönden izah edilemeyişinde, din için birinci ve belki de tek pratik delil bulunmaktadır. Çünkü ahlâka uygun davranış ya manasızlıktır yahut Allah var olduğundan, manası vardır. Üçüncü şık yoktur. Ya ahlâkı bir peşin hükümler yığını olarak atmamız ya da ebediyetin işareti olarak vasıflandırabileceğimiz bir sembol denkleme sokmamız gerekiyor". Daha da açacak olursak ebediyetin (daha üstün başka bir dünya) işareti olan bu tavra göre ahlâk fenomeni iki dünyalı bir hayattan yani din algısından bağımsız düşünülemez. Onun için, ateizmin varacağı nokta ahlâkın inkarıdır. İzzetbegoviç bu sebeple ahlâk tanımı yaparken "insanın, Allah'ın varlığı gerçeğine uygun bir şekilde diğer insanlara karşı tavrıdır" der (İzzetbegoviç, 2011a: 176). Yani kişinin güçlük ve tehlikelere rağmen vazifesini yapma isteği varsa bu ancak, bu dünyayı ve bu hayatı tek dünya ve tek hayat görmemesindendir.

4.4. Dindışı Ahlak

İzzetbegoviç kavramsal tanım farklılığı sebebiyle fikrini umuma teşmil etmekten kaçınarak bir parantez açar; "buna göre samimi bir dindar, fakat ahlâksız bir kişiyi ve tersine, samimi bir ahlâk sahibi, fakat dinsiz birisini düşünmek de mümkündür". Çünkü din ve ahlâk kavramsal olarak aynı şey değildir. ''Din, bilgi ve tasdik; ahlâk ise bu bilgi ile ahenk içinde bulunan tatbikat demektir'' (İzzetbegoviç, 2011a: 181-182). Yani prensip olarak din olmadan ahlâk olmaz, pratikte ise yani bilgi ve tatbikat arasında ise sadece ayrılık ve tutarsızlık olabilir. Yukarıda aktardığımız üzere ateizmin varacağı nokta ahlâkın inkarıdır fakat ateist insanlarda ahlâka uygun hal ve hareketler görülebilir. Çünkü inançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm yoktur. Bu bakımdan İzzetbegoviç'in, "en aydın ve en dürüstlerin bile aklını karıştıran garip insani komedi" dediği duruma göre;

O kadar çok kişi vardır ki, kendilerini tam manasıyla dindar telakki ettikleri ve hatta dini öğrettikleri halde, davranışlarına bakılırsa, ahlâk bakımından katılaşmış birer materyalisttirler. Ve tersine, doktrin bakımından materyalist bazı kişiler de tatbikatta her türlü fedakârlığa katılmaya ve başka insanlar uğrunda çalışmaya hazırdırlar.

Bunun sebebi ise ortaya çıkan ahlâki davranışlarımız, şuurlu bir tercihin sonucu değil; çocukluktaki terbiyenin ve kabul edilmiş anlayışların bir neticesidir. Onun bu ahlâkı dindir; kendi dini değilse bile ona aktarılmış olan dindir (İzzetbegoviç, 2011a: 191).

İzzetbegoviç dindışı ahlâk meselesinde materyalistlerin ise Allah yerine insanı ikame ederek ahlâki davranış sergilediklerini fakat bunun tutarsızlık olduğunu söyler; ‘’Dinin, Allah adına insandan istediği şey, insan adına talep edilip edilmediği şeklinde de ortaya konulabilir. Materyalistler ahlakı tesis etmeğe çalıştıkları zaman, isteyerek bu formüle başvururlar. Fakat bunu yapmakla esas itibarıyla tutarsızlık veya unutkanlığın apaçık bir örneğini göstermiş olurlar’’. Marksistler de tatbikatla ilgili bazı problemler karşısında tutarsızlığa düşmüşlerdir. Bunun için İzzetbegoviç, Marks’ın fikirleri doğrultusunda bir toplum meydana getirme çabasının, Marks’ın çalışma masasından “ahlâk diye bir şey yoktur” demesi kadar kolay olmadığını söyler. Çünkü bu tavır neticesinde bir toplum meydana getirmek ve daha ziyade onu muhafaza etmek; insanlardan, herhangi bir peygamberin, din adına istediğinden çok daha büyük bir idealizim ve fedakârlık gerektirmektedir (İzzetbegoviç, 2011a: 195-198). Yani bir materyalistin, marksistin vs. ahlâk demesi ve müdafaa etmesinin mümkün olup olmaması tartışma konusu değildir. Esas olan bu savunuyu kendi ideolojisi sınırları çerçevesinde kalarak yapıp yapamayacağı konusudur.

Ve bu kavramın muhteviyatını irdeleyen İzzetbegoviç ahlâk ve din ilişkisine dair şu örnekleri vererek tezini güçlendirir;

Ahlâk tarihinde hemen hemen hiçbir ciddi ahlâk bilgisi yoktur ki dinle ilgili tutumunu, ya ahlâk prensibinin tesisinde dinin vazgeçilmez olduğunu ikna edici bir şekilde ispat etmekle yahut aynı gayretle bunun tam tersini göstermekle ortaya koymuş olmasın. Ahlâk tarihi, tümüyle dini ve ahlâki düşüncelerin sıkı bir şekilde iç içe geçişinin hikayesidir. Mevzubahis olan meselede istatistiği bir delil olarak telakki etmediğimiz halde, dindar ahlâk bilimcilerinin apaçık ağır bastıkları, dinsizlerin ise hemen hemen tamamen bir istisna teşkil ettikleri kolayca tespit edilebilir demiştir.

Ayrıca Fransa, İngiltere, Amerika, Almanya ve İtalya’da 19 ve 20. yüzyıllarda laik denilen ve ahlâkın dinden bağımsız olduğu fikrini vurgulayan ahlâki hareketlerin ahlâk sahasında her tefekkür veya faaliyetinin tabi olarak dine dönüşmeye veya dine yaklaşmaya meylettiğini söylemektedir. Mesela Fransa’da din dersleri yerine, sözde

ahlâk dersleri konulan devlet okullarında ders kitapları, Hristiyan okullarında kullanılan ilmihallerin şemasına göre düzenlendiği tespitini yapar.

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'de sık sık tekrarlanan "iman edin ve iyi amellerde bulunun" talebi, insanların tatbikatta birbirinden ayırmak istedikleri şeylerin beraber olması lüzumunu belirtiyor;

Bu ayet, din ile ahlâk arasında tefrik yapmakta ve aynı zamanda bunların beraber olmasını istemektedir. Yani Kur'an-ı Kerim ters taraftan da bir bağ kurarak dinin ahlâkta kuvvetli teşvik bulabileceğini işaret ediyor; Sevdiğiniz şeylerden infak etmeden iman etmiş olmazsınız. Yani imana gel ki insan olasın denmiyor. Tam tersine iyi insan ol ki iman etmiş olasın deniyor (İzzetbegoviç, 2011a: 180-181).

Belada (2016: 778-779) bu noktada ilkesel tezini ortaya koyan ya da kendi ifadesiyle fazilet kanununa göre hareket eden İzzetbegoviç'in, savaşa rağmen Cuma namazında kalabalık olan Gazi Hüsrev Bey Camii'ne hoca hutbede iken; oğlu ve iki korumasıyla içeri girdiğinde yaşananları aktarır. Tıklım tıklım olan camide cemaat ona yer ayırarak ileri geçmesini söylemiş ve bu arada hoca da hutbeyi durdurmuş. Bu durum karşısında Aliya; "Burası Allah'ın evidir. Burada farklılık olmaz. Allah katında en üstün olan, takva sahibi olandır. Herkes bulduğu yere oturur. Ben burada oturacağım. Bilmiyoruz, belki hepimiz çiğnenecek, öleceğiz; amma, İslam'ı inşallah çiğnetmeyeceğiz. Hocam lütfen hutbeyi tamamlayın" diyerek şahsi ahlâk tavrından ödün vermemiştir.

4.5. Sahte Ahlak

Bunun yanında profan aklın ürünü olmayan ahlâk mefhumu, kimi zaman fiilde ahlâkiymiş gibi görünse de aslında menfaatin ürünü durumlar olabilir. İzzetbegoviç'in *sahte ahlâk* dediği bu durum "bilgelerle kahramanlar tarafından samimiyetle ve hakikat adına, siyasilerle demagoglar tarafından riyakarlıkla ve menfaat adına kullanılmıştır" (İzzetbegoviç, 2011a: 161). Sahte ahlâk, hakiki ahlâkın kıymetinden bahseder; tıpkı sahte paranın, muvakkatta olsa, değerini hakiki paranın mevcudiyetine borçlu olduğu gibi. Bu anlamıyla birtakım hususiyetler vardır ki bunlarda fiile değil niyete bakmak gerekmektedir.

Bu zaviyeden gerçek ahlâk, fiilin kendisinde olmayıp, her şeyden evvel insanın doğru dürüst yaşamak istemesinde, iradesinde, iradesinin çabasında, kendi kurutuluşu için mücadelesindedir. Kâmil, günahsız olmak insani değildir. Bilakis günah işlemek ve

tövbe etmek insana daha yakındır, daha insanidir. İzzetbegoviç burada kalp ve tabiat ayrımına gider. Ona göre "bir niyet hiçbir zaman tahakkuk etmezse bile kalp dünyasında vuku bulmuştur ve o tam hakikattir. Aynı şekilde kasıtsız bir fiilimiz tamamıyla tabiat dünyasında cereyan etse bile, denilebilir ki, iç dünyamızla hiçbir alakası yoktur". Ahlâk, sanat ve din sahasında da olan bu karşılıklı zıt durum göstermektedir ki; *insan yaptığı değil, her şeyden önce istediği, meylettiği şeydir.* Bunun için edebi bir eser ile vakayiname arasındaki fark, yazarın dikkatini sadece fiillere değil aynı zamanda kahramanın ruhunun derinliklerine gizlenmiş saiklere inmesidir.

İzzetbegoviç bu tezini, *ahlâka uygunluk doğru harekette değil, ancak ve ancak doğru niyettedir* diyerek ahlâk içinde niyetin ehemmiyetini ortaya koyan Hollandalı ahlak bilimcisi Arnold Geulincx ile *bir hareketin yalnız başına ahlâki değeri yoktur bunun için kişinin içine bakmamız gerekir* diyen David Hume'ye atıf yaparak temellendirmiştir (İzzetbegoviç, 2011a: 163-164).

Yani bu görüşe göre savaşı tahlil edecek olursak İzzetbegoviç özelinde yine tutarlılık göreceğiz. Çünkü savaşta Boşnaklar da silah kullanmıştı Sırp ve Hırvatlar da. Ancak bir grubun yaptıkları bugün soykırım olarak nitelendirilirken diğer grubun mücadelesi ise bağımsızlık ile ilişkilendirilmektedir. Aynı fiil ama farklı yargıların sebebi ortaya çıkan durumun ahlâkiliğinde tezahür etmiş, ahlâkilik ise niyetlerde belirmiştir. Nitekim "savaşın bitiminde bir gazetecinin 'savaşı kim kazandı?' sorusuna İzzetbegoviç, 'Askeri olarak kazanan yok, herkes hem kazandı hem kaybetti. Ancak ahlâki olarak kazanan biziz' cevabını vermiştir" (İslam, 2016: 163).

Özetle "hakiki ahlâk, neticelerle hiç ilgilenmez bu tutum çok defa davranışın harici bir ifadesi olan fiilin kendisinin inkârına kadar gider. Hakiki ahlâk, eninde sonunda yalnız niyetleri, maksatları sorar. İnsandan istenen sadece gayret ve çabadır ve olayın ahlâki yönü burada biter. Netice ise Allah'ın elindedir" (İzzetbegoviç, 2011a: 190).

Bu değerlendirmeler neticesinde ise İzzetbegoviç iki noktaya varır birincisi; din olmadan, prensip ve fikir olarak ahlâk olamaz; tatbikatta ise ahlâklılık mümkündür. İkincisi ise; ateizm esası üzerine herhangi bir ahlâk düzeni kurulamaz; fakat ateizm, ahlâklılığı ve bilhassa onun daha basit bir şekli olan sosyal disiplini doğrudan doğruya da bertaraf etmez (İzzetbegoviç, 2011a: 199).

4.6. Üçüncü Yol ve İslam'ın Yeri

İzzetbegoviç'in düşünce dünyasını şekillendiren yapılar ve kişiler onun sadece vahye ve dine bakışını belirlemekle kalmamış aynı zamanda bu iki kutuplu dünyada İslam'ın ve Müslümanların yerinin de ne olduğunu sorgulatmıştır. İzzetbegoviç'in Doğu Batı Arasında İslam kitabının başlangıcında ifade ettiği amacı yani "Çağdaş dünya, uzun zamandır süregelen ve sonu kestirilemeyen kesin bir ideolojik çatışma içinde bulunmaktadır. Hepimiz aktif veya pasif olarak bu çatışmanın içine itilmiş bulunuyoruz. Bu dev karşılaşmada acaba İslam'ın yeri neresidir? Bugünkü dünyanın şekillenmesinde acaba İslam'ın herhangi bir rolü var mıdır?" soruları güncel olma vasfını bugün de korumaktadır (İzzetbegoviç, 2011a: 11).

O, bu sorudan önce ise *din* ve *materyalizmin* sahiplendiği kavramları, ardından da *İslam'ı* ve inşa ettiği kavramları açıklamaktadır. Ve her alanda yaratılmış olan ikilikler dışında İslam'ın üçüncü bir tavır olarak yeni bir şey söylediğini tespite çalışır. Ardından ise ''yaşadığı coğrafyadaki insanların modernlikle birlikte ortaya çıkan seküler çağın bilhassa komünizm ve sosyalizmden kaynaklanan inançsızlık gibi akımların etkisinde profan bir hayata doğru yöneldiği bir zamanda Aliya, insanlığı üçüncü yol / İslami düzen güzergâhında Müslümanca yaşamaya davet eder'' (Baykan, 2018: 20). Dünyanın aslında zihinsel olarak sahip olduğu ve her kesimin bir şekilde taraf olduğu iki kutuplu dünya ayrımında, fiziksel ayrımın sadece bir neden olarak ortaya çıktığı bir zamanda *Üçüncü Yol* çıkışı bu sebeple anlamlı ve değerlidir. Çünkü ona göre iki kutuplu dünya, Müslümanların tam da yerkürede coğrafi varlığı gibi arada kalmış ve bu sebeple temsil edilmediği bir dünyadır. Dolayısıyla Müslümanların yapması gereken değerli olanı yani üçüncü yolu izlemeleridir. Bu sebeple tezini aktardığı kitabına *Doğu Batı Arasında İslam* ismini vermiştir. Kitabın içeriği aşağıda detaylandırmadan önce özetle şu şekildedir;

Her şeyin çift yaratıldığı gibi insan da yaratılmış bir canlıdır, insanın da bir ruhu ve vücudu vardır. Vücut ruhun evidir. Bu ev bir evrim geçirmiştir ve kendi geçmişi vardır, ancak ruh değişmemiştir. Tanrı ona kendi dokunuşuyla can vermiştir. 'Ev' yani vücut bilimin işidir; ancak ruh dinin, sanatın ve ahlakın kapsamındadır. Bu yüzden Izzetbegoviç için insanın iki yönü ve iki gerçeği vardır. Batı dünyasında bunları Darwin ve Michelangelo temsil eder. Onların gerçekleri birbirinden farklıdır, ancak birbirini dışlamaz. Yazar bu duruşunu, bu 'gerçeklerin' kendilerini medeniyet ve kültürün bir tezadı olarak gösterdiğini ve kendisine göre bilim ve tekniğin medeniyete,

din ve sanatın ise kültüre ait olduğu tezini geliştirerek doğrulamaya çalışır. İlki insanın varoluşsal ihtiyaçlarının (nasıl yaşıyorum) diğeri ise varoluş amacının (neden yaşıyorum) bir ifadesidir. Medeniyet 'yerin hâkimiyeti', din ise 'göklerin hâkimiyeti' içindir (Isakovıc, 2005: 16).

Fakat "çağın entelektüelleri sağ-sol, maneviyatçı-materyalist, Hıristiyanlık-Yahudilik vb. düşünce çizgilerinden birinde yer almışlar ve bulundukları kutup itibari ile insan ve âlem tasavvurlarını eksik bırakmışlardır" (Karaarslan, 2010: 95). Entelektüel olarak gördüğümüz İzzetbegoviç ise bu kutuplaşmadan berî olmuş, müstakil bir eser olarak kaleme aldığı ve Müslümanların yeniden İslamlaşmasına dair yazdığı, ana teması üçüncü yol şeklinde tanımlanan İslam Deklarasyonu kitabında da alternatif bir çağrı olarak, Müslümanları bu ayrımda İslami düzenin inşasına davet etmiştir.

Aliya İzzetbegoviç'in Müslüman aydın olarak en özgün yaklaşımı hem bir din hem de bir medeniyet olarak İslâm'ı iki aşırı ucun ortası olan 'üçüncü yol' olarak sunmasıdır. Bu kuram, -doğru anlaşılması kaydıyla İslâm'ın, Müslümanlar için olduğu kadar bütün insanlığın karşılaştığı sorunları çözebilecek bir kapasiteye sahip olduğu şeklinde özetlenebilir (Toktaş, 2016: 16). O, Doğu ve Batı bloğu şeklinde keskin ayrımların olduğu bir dönemde, Doğu bloğu olarak adlandırabileceğimiz Sosyalist sistemin içinde bir Müslüman olarak yaşamıştır. Bu tarihsel koşullar esas itibariyle onun sınırlarını oluşturmaktadır. Hiç kimsenin kendi tarihsel koşullarını aşamayacağı gibi İzzetbegoviç'in de bu sınırları aşma imkânı yoktur. Fakat kendi döneminde, üçüncü bir şıkkın akla gelmediği bir kutuplaşma halinde, üçüncü yol fikrini ortaya atması onun düşünce adamı olarak ezber bozucu olduğunun ve kendi tarihsel koşulların ötesinde bir şey söylemeye çalıştığının göstergesidir (Karaarslan, 2010: 95-96).

Bu noktada açmak gerekirse o, dünya görüşlerini *dini* (maneviyat), *materyalist* (ateizm) ve *İslami* olmak üzere üç kümede toplar. Birinci görüşe göre yegâne varlık ruh, ikincisine göre madde, üçüncü görüşe göre ise ruh ve maddenin birliğidir, işte bu İslam'dır. Bunlar şuur, tabiat ve insan olarak adlandırmaya alışmış olduğumuz üç esas mümkünâta tekabül eder ve bunların projeksiyonlarıdır. En eski zamanlardan bugüne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri, bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır.

Felsefi düşünce sistemleri yaşayış ve duyuş bakımından düalist olmalarına rağmen tabiatları gereği ikiciliğe tahammülleri olmadığı için monistiktirler (teklik). Bu ise

tutarsız bir tavırdır. İslam bu noktada ruh ve madde birliği prensibini savunmaktadır. Çünkü insan yaşadığı müddetçe iki hayat yaşar. Bunun delili ise insanın hakikat, adalet ve iyilik için yaptığı mücadeledir. Bu mücadele göstermektedir ki insan, hayatın sınırlı ve nihai olduğuna inanmamaktadır. Ayrıca maneviyatçılık ve materyalizm, teşrihi mümkün olmayan ve birbirine irca edilemeyen iki temel dünya görüşü olarak "birbirine galip gelemeyen iki deniz…" (Kur'an 55/19-20) gibidir. Halbuki hiçbir din yoktur ki bir bakıma bilimden müteessir olmasın ve tersine hiçbir ilim yoktur ki dinin muayyen (hikmet) ümitlerini muhafaza etmesin. İzzetbegoviç üçüncü bir tavır olan İslam'ın tutarlılığına vurgu yaparken, müvazi (paralel) ve simültan (eşzamanlı) olan ve herhangi bir gelişme göstermeyen dini ve materyalist görüşlerin, tutarsızlıklarına rağmen ilgi görmelerini ise insanların bunların gerçek manalarını anlamamalarına bağlamaktadır.

Ve bu insan, teori bakımından ister materyalist olsun ister maneviyatçı olsun, tatbikatta her hâlükârda doktrininden birçok şeyi kapı dışında bırakmak zorunda kalıyor. Çünkü kimi zaman teoride şiddetli husumet olsa da hayattaki pratikte karşılıklı fikir teatisi (geçirgenliği, etkileşimi) yaşanabiliyor. Çünkü bu teoriler tek başına kadük kalmaktadırlar. Örneğin Çin, Kore ve Vietnam'da materyalist öğretiyi kabullenmiş çağdaş ütopyalar, dini öğretilerin en tanınmış normaları olan *kanaatkarlık* ve *büyüklere saygı* tutumunu tabanda yeni münasebetlerin yansıması şeklinde bir izahat ile devralabilmişlerdir. Bu anlamıyla da gerçek hayatta tutarlı bir materyalist ya da tutarlı bir Hristiyan olunamıyor (İzzetbegoviç, 2011a: 11-18).

Bunun yanında nasıl ki materyalistler İslam'ı her zaman sadece din ve mistisizm, Hristiyanlar ise sosyal ve siyasi bir hareket olarak bir kalıba hapsetmişlerse aynı şekilde İslam'ı hakkıyla anlamamış olan *tasavvuf ehli* (muhafazakârlar) ve *akılcılar da* (modernistler), İslam'ı kuşatıcı kavrayıştan uzak olarak kendi zaviyelerinden ve noksan şekilde yorumlamış ve İslami yenilenme fikrine (İslami düzenin inşası) karşı çıkmışlardır. Sûfi, sembolik forma indirgediği İslam'ı saf dine irca etmekte; akılcı ise insanları bir araya getirmeye mâtuf siyasi bir parola olarak gördüğü İslam'ı, diğer milliyetçiliklere benzer yeni bir milliyetçilik olarak yorumlamaktadır. Bu şekliyle de Müslüman olmak bir yandan köleliğe evet demek, diğer yandan ise vazife veya mükellefiyetten muaf olma ve sadece manevi yönü ihmal edilmiş bir topluluğa mensubiyet anlamına gelmektedir (İzzetbegoviç, 2011a: 22). Bu anlamıyla her ikisi de

Avrupalıların anladığı manada İslam'ı sadece din(religion) olarak görmüşlerdir (İzzetbegoviç, 2013: 21).

Hâlbuki "İslamiyet'te din ve dünya ayrımına dair bir ayrışma ve çatışma yaşanmaz. İslami düzen insanın sosyal gerçekliğiyle tam uyum içinde olan bir sistemdir. (…) İslam yeryüzünde var olan diğer tüm din, ideoloji ve doktrinlerden farklı, özel bir şeydir. Bu bağlamda İslam'ı özel kılan temel nedenlerden biri İslami paradigmanın kendisinde mündemiçtir. Bu dünya görüşünü orijinal kılan şey, hayatı ayrıştırmamasıdır. (…) Aliya'nın ortaya koymaya çalıştığı felsefede kutsal ve profan şeklinde ayrışmaya yer yoktur" (Baykan, 2018: 31).

Örneğin namaz ibadetinde var olan ibadete hazırlık aşaması olan temizlik ve ardından yapılan ibadette ortaya çıkan ikili durum, bunun yanında hem temizliğin hem ibadetin akla ve ruha dönük hedefleri, İzzetbegoviç'e göre İslam'ın iki kutuplu birliğinin en mükemmel ifadesidir (İzzetbegoviç, 2011a: 265-266). Bu hedefler namazın cemaatle kılınması tavsiyesinde ortaya çıkmaktadır ki, hem manevi vazife yerine getirlimiş olacak hem de dünyevi olana dönük sosyal bir boyut kazandıracaktır. İzetbegoviç'in, *şehre mahsus siyasi bir namaz* dediği Cuma namazının ibadi yönü dışında oluşan içtimai eğilimi camiyi de birlik, beraberlik ve eşitlik okulu haline getirmektedir. Cami bu anlamıyla hiçbir zaman sırf mabet olarak değerlendirilememiştir.

İzzetbegoviç eserinde *dinin İslam'a dönüşmesi* diye kavramsallaştırdığı, ibadetlerin sosyal hayata dönük örneklerine zekât müessesini anlatarak devam eder. Bu ibadete müessese diyoruz çünkü bilindiği üzere yoksulluk, sefalet, gelir dağılımı adaletsizliği tüm toplumların ortadan kaldırmaya çabaladığı iktisadi ve insani bir problemdir. Toplumsallaşmanın sorunlarını çözme iddiasında olan İslam dini de ilk zamanlarında kaynaşma vesilesi olarak ve belli bir kademeye geçişin adımı olarak gönüllülük esasıyla yardımlaşmayı teşvik etmiş sonraki dönemlerde ise kanuni bir mükellefiyet haline getirmiştir. İzzetbegoviç bu sebeple J. Risler'in *La Civilisation Arabe* eserinde bu duruma atıf yaptığını ve "mecburi sadaka" ifadesini kullandığına vurgu yapar. Kendisi de bu ibadetin namaz ibadetinde olduğu gibi hem kurumsallaşması hem de uhrevi yönü sebebiyle "ibadeti namaz yapan aynı mantık şimdi, sadakayı zekât veya nihai neticede dini, İslam yapmıştır" der (İzzetbegoviç, 2011a: 268). İzzetbegoviç oruç ve Hac ibadetlerini anlatırken de bu iki yönlülüğe vurgu yapar. Bu iki yönlülük İslam'ın temel iki kaynağı dediğimiz kutsal kitabı olan *Kur'an* ve İslam Peygamberi'nin tatbiki olan *Sünnet'te (Hadis)* de kendini göstermektedir.

Yani *Üçüncü Yol* olan İslam, diğer iki doktrin arasında merkez nokta, sentez ya da onların bir ortalaması da değildir. Bu aşamada İslam, kendi kavramları ve kurumları olmasının yanında, hazır bir çözümden ziyade bir metottur. Zekât vergiden, halife hükümdardan, cemaat toplumdan başka bir şeydir. Her ne kadar anlaşılmaz ya da mütenakız (çelişki) görünse de sevgi ile kuvvet, ulvi ile tabii, ilahi ile insani hususların birliği İslam Peygamberinin hayatında tam manasıyla açığa çıkmaktadır. Bu sebeple de İzzetbegoviç'in düşüncesinde İslam'ın formülünün, hayatın formülüyle tam mutabakat içinde olduğu görülmektedir (İzzetbegoviç, 2011a: 20-21).

Bu bakış açısı yazıldığı dönemi itibariyle fikri, hissi ve siyasi olarak iki kutba ayrılmış dünyada daha da değerli hale gelmektedir. Faşizm ve komünizmin totaliter yönünü iyi bilen İzzetbegoviç siyaseten de demokratik ideallerden yana tavır koymuştur. "Öyle anlaşılıyor ki İzzetbegoviç, hemen her konuyu ikisi aşırı –ve bundan dolayı hatalı- ve biri orta -ve bundan dolayı doğru- olmak üzere üçe ayırmak suretiyle ele alıp değerlendirmektedir" (Toktaş, 2016: 16). İzzetbegoviç'e göre bu durum, üçüncü yolun varlığını tespit edemeyen ülkelerin Batı ile karşılaşmasında ortaya çıkmaktadır. Birinci olarak siyaseten bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, Varşova Paktı ile NATO Paktı ya da ABD ve SSCB noktalarında bütünleşen dünyada Müslüman milletler kendilerini alakadar eden bir durum olmaması sebebiyle aktif olarak bu çekişmenin tarafı olmamakta ve ilgisiz kalmaktadırlar. İzzetbegoviç'in fikren ve siyaseten bağımsızlaşma olarak adlandırdığı bu duruma göre İslam'ı özel kılan durum, zıt kutupların reddi veya imhası yerine onların hakikat paylarını teslim etmesindedir. Çünkü bu duruma göre onların doğruluk paylarının ilanı aynı zamanda hakikatlerinin noksanlığının ilanı demektir. Bu tavır neticesinde de (iki kutuplu dünya dışında) üçüncü bir dünyanın kurulması İslam eliyle tesis edilecektir; "İslam, bugün bu dramatik çıkmaz ve alternatifler zamanında, parçalanmış dünyada, aracılık rolünü tekrar devralmalıdır. Üçüncü yani İslami yolun manası budur" (İzzetbegoviç, 2011a: 24). İkinci olarak ise siyasi tavır gibi olmamış daha çok manevi durumda ortaya çıkmış ve bu karşılaşmada *tamamen ret tavrı mı yoksa sorgulamaksızın ve seçmeksizin kabul etmek mi?* sorusuna milletlerin verdiği cevap ve izledikleri yol onların zaferi ya da trajedisi olmuştur. Bu noktada o, Japonya ve Türkiye örneğini vermektedir. İmparatorluk mirası, kendilerine ait yapı ve kurumları, gelişmişlik düzeyleri vb. hususlarda XIX. asrın sonu XX. asrın başı itibariyle aynı düzeyde bulunan iki ülke, yaptıkları birtakım reformlar neticesinde iki farklı noktaya ulaşmıştır. Harf devrimi

örneğinde olduğu gibi, Japonya ilerlemeyi gelenekle sürdürürken, Türkiye modernistleri tam tersi bir yol seçmişlerdir. Bu reformlar ile Türkiye hafızasını kaybetmiş, Japonya ise milletlerin zirvesine çıkmıştır (İzzetbegoviç, 2013: 24-26).

4.7. Ütopya ve Şahsiyet

İzzetbegoviç'e göre dünyada cennet rüyası veya hayali olan ütopya, insanı bir anlamda 'şey' seviyesine; dış, mekanik, şuursuz güçlerin icracısı durumuna indirgemektedir. İnsanı ruhsuzlaştırır, hürriyetini toplum adına elinden alabilir, ölümü olabildiğince kolaylaştırır. Suni bir varlık noktasına getirilen insanın şahsiyeti de yoktur. Bu zaviyeden de her ne kadar mükemmel görünse de gayri insanidir. İzzetbegoviç, ütopyanın karşısına ise dinin devamı gördüğü dramı yerleştirmektedir.

Dram, ahlâkidir fakat ütopya yapısı gereği bundan beridir. Çünkü ahlâk insanın şahsiyeti ile paralelir. İnsanın vazife şuuruna bağlıdır. Ütopyanın kurguladığı insan ise "asıl" manasında insan değildir. Çünkü kurgulanan hayatta ahlâka yer yoktur. Ahlâkın olmadığı yer insanın da olmadığı yerdir. Örneğin karınca yuvasında, karıncanın görevini mükemmel bir tarzda yerine getirmesinin, ya da arıların hasta, kuvvetsiz arıyı kovandan atmasının ahlâkla/ahlâksızlıkla ilgisi yoktur. Aynı şekilde ütopyanın 'asıl' manasından uzak insan olarak kurguladığı varlığın işlevi, sosyal mekanizmanın işlemesinden ibaret bir durumdur. Yani şahsiyet, irade ve ahlâk yoktur. Bu durum "gerçek" insanın fıtratına aykırı bir durumdur. Çünkü o hayvdan farklı olarak kendi menfaatini toplumun menfaatinin önüne koyma çabasındadır. Ancak şahsi menfaatin toplumun menfaatine tabi kılınması, her zaman için iç mücadelenin bir neticesidir ve dolayısıyla ahlâki bir mahiyeti vardır. Bu ahlâki mahiyeti yani iç çekişmeyi ortadan kaldıran ütopyanın kurguladığı insan, seçme imkânı olsa yaşamayı ölmeye tercih eder (İzzetbegoviç, 2011a: 219-228).

4.8. İslam Tarihi ve İslam Peygamberinin Yeri

İzzetbegoviç çok farklı bir İslam Tarihi yorumu yaparak; tarihi, Yahudilik ve Hristiyanlığı içine alan Hz. Muhammed öncesi dönem ve İslam Peygamberi sonrasını (asıl İslam tarihi) ihtiva eden kısım olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre, Yahudilik ve Hristiyanlığın tarihte yer alan başarı ya da başarızılıkları insanlığın İslami tecrübesine de şekil vermiş, bu sebeple Musa, İsa ve Muhammed peygamberler, insani olana dair

teşekkül eden ezeli üç meylin tecessüm etmiş hali olmuşlardır (İzzetbegoviç, 2011a: 249).

Yahudiler her zaman maddi ilerlemenin tayışıcıları olmuşlar, Hristiyanlar ise manevi ilerlemenin (İzzetbegoviç, 2011a: 252). Çünkü Yahudilik İzzetbegoviç'in "sol temayül" dediği ölümsüzlükle ilgili öğretilerin yok sayıldığı, insanın şuurunu dünyaya yönelten *dünyevi cennet perspektifini* prensip edinirken; Hristiyan öğreti, dış (saf din) dünyayı düzenleme iddiasından ziyade insanın ruhunu kendine, emelini ise ölüm sonrasına yöneltmekte; züht ve kötülüğe tahammül etme anlayışını prensip edinmektedir.

İzzetbegoviç iki inancın birbirine zıt düşüncelerine birçok örnek vererek dikkat çekmiştir; Yahudiler Mesih'i ızdırap çeken bir peygamber yerine, seçkin milletin iktidarını kuracak milli kahraman ve dünyevi kral olarak kurgularken, Ahdi Cedid "Hiç kimse iki efendiye hizmet edemez. Ya birisinden nefret edip ötekini sevecek, ya da birisine bağlanarak öbürünü ihmal edecek" tebliğini yapmaktadır (İzzetbegoviç, 2011a: 251-253). Bu kadar keskin ve zıt fikirlerin doğruluk paylarının yanında aşırılıkları ve ötekini reddeden tavrı karşısında İzzetbegoviç, "Ahdi Kadimin *aşırı gerçekliğinin* hakkından Ahdi Cedidin aynı şekilde *aşırı idealizmi* ile gelinebilmiştir. Bu iki şeyin birleştirilmesini İslam, Hazreti Muhammed ile gerçekleştirecektir" (İzzetbegoviç, 2011a: 252) demektedir.

Yukarıda da birkaç kez zikrettiğimiz ve İzzetbegoviç'in mücadelesini üzerine inşa ettiği *İslam inancının sosyal hayata dokunan tarafı* göstremiştir ki İslam yüzünü dünyaya çevirmiş ve uhrevi olanı da ihmal etmeyen, yukarıda saydığımız öğretilerin dışında bir dindir. Yani İslam inancının religion olmanın ötesinde ed-din oluşu onun kendine olan güveni ile açıklanabilir. İzzetbegoviç bu noktayı tespitinde "Dünyayı kabul etmek din için, kendine hâkim olmak, kendini aşmak demektir" (İzzetbegoviç, 2011a: 283) şeklinde izah eder. Yani dinin yeryüzünde tesiri onun *dünyevi* tarafıyla, *siyasi* olgusuyla mümkündür. Örneğin "Hazreti İsa Kudüs'ten çekiniyordu çünkü her şehir gibi Kudüs'te inanmayanların, münafıkların şehriydi. Fakat Hazreti Muhammed Hira mağarasına çekilse de her defasında vazifesine devam etmek üzere putperest Mekke'ye geri dönmüştür" (İzzetbegoviç, 2011a: 256). Bu gerçek insanın ne ilim adına dini ne de din adına daha iyi bir hayat için mücadeleyi terk etmeye mecbur olmadığı anlayışını vurgular.

Farklılık dünyaya bakışın yanında, Allah akidesinde de ortaya çıkmaktadır. "Hristiyanlık Tanrı'yı ancak ferdi âlemin Rabbi olarak telakki ederken maddi dünya üzerinde ise şeytan hüküm sürmektedir. İslam'ın Allah'a inancı ise dış hürriyet talebini de içine almaktadır. İslam'ın iki temel akidesi olan 'Allahuekber' ve 'Lâ ilahe illallah' aynı zamanda İslam'ın en inkılâpçı birer parolasıdır" (İzzetbegoviç, 2011a: 258).

İncil, kırlarda zambaklar gibi yaşayınız derken Kur'an "Allah nafakanızı ve onun nimetlerini aramak üzere dağılmanız için sizlere gündüzü verdi" diye insanlara hitap etmektedir (İzzetbegoviç, 2011a: 261). Bu ve benzeri sebeplerden dolayı *İslam'ı Yahudiliğin doğrudan doğruya bir devamı* olarak olarak gören Hegel ya da "Eyüp Kitabı"nı İslami olarak niteleyen Spengler gibi düşünürler İslam'ın dünyevi yönünü Yahudilikle ilişkilendirmiş, bir kısım düşünürler ise uyuşmayan zıt yönlerini ortaya koymuştur (İzzetbegoviç, 2011a: 256).

4.9. Müslümanların Geri Kalmışlığı ve Aliya İzzetbegoviç'in Müslümanlara Gösterdiği Üç Hedef

Bir toplumun neye göre, hangi kıstaslar ile geri kalmış olduğunu iddia etmek zor bir durumdur. Ayrıca neden geri kaldı sorusuna net bir cevap vermekte tam anlamıyla mümkün değildir. Fakat İzzetbegoviç teşhis ve tedavi yöntemlerini iyi sunabilen, hedefe her daim odaklanabilen bir mütefekkir olarak Müslümanların tarih sahnesinden ne zaman çekildiklerini tartışmaktadır. Ona göre değişen bir dünya var ve bu dünyada Müslümanların konumu sorgulanmalıdır. Çünkü "Müslüman olmayan ülkelerde yaşayan Müslümanların durumu her zaman, dünya İslam toplumunun gücü ve itibarına bağlı olacaktır" (İzzetbegoviç, 2013: 66). Yani toplumsal güç, siyasal güç ile orantılıdır.

Fakat İslam toplumları tarihin devinim yönünü anlamaktan uzak şekilde tarihi değiştirme yeteneğini (siyasal etkinlik) yitirdiğinden bu yana, onur kırıcı aşağılama tavrına maruz kalmaktadır. Bu sebeple Avrupa'nın ortasında bir avuç Müslüman'ın dışlandığı ve kendi dindaşları tarafından da sahip çıkılmadığı hissiyatı ile kayıtsızlıklarından dem vurur. Müslüman halkların her türlü ve yıllardır devam eden kayıtsızlığının bu geri kalmışlığı hazırladığını düşünür. Sadece Avrupa Müslümanlarına bakarak bu yargıyı vermez. Aksine dünyada yer alan Müslüman toplumların tamamında bir kargaşa ve endişe olduğu düşüncesindedir.

Değişen dünyada özellikle bulunduğu coğrafyalar itibariyle doğal kaynaklara ulaşımı, sahip olduğu demografik gücü, üzerine oturduğu siyasi ve kültürel mirası sebebiyle *uzun zaman boyunca kiracı kalamaz* diyerek Müslümanların kayıtsız kalmasını ve tarihin nesnesi olmalarını kabul edilemez bulur. Kayıtsızlığı ortadan kaldırmanın yolunu ise Müslüman kitleleri harekete geçirecek bir anlayış geliştirmekte görür.

İzzetbegoviç'e göre, İslam dünyası belli hususlardan ötürü belli düzeyde de olsa değişime ayak uyduramamaktadır. İslam dünyası esir durumdadır, eğitimsizdir, fakirdir ve bölünmüştür (İzzetbegoviç, 2017a: 30-31). Bu noktada can alıcı iki soru ile konuyu açmaktadır;

Dünya üzerindeki Müslümanların vaziyetini düşündüğümde ilk sorum hep şu olur: Acaba hak ettiğimiz kaderi mi yaşıyoruz, acaba vaziyetimiz ve mağlubiyetlerimiz konusunda daima başkaları mı suçlu? Eğer biz suçluysak -ki ben öyle olduğu kanaatindeyim- yapmamız gereken neyi yapmadık yahut yapmamamız gereken neyi yaptık? Bana göre bunlar, bizim imrenilmeyecek vaziyetimizde ilgili iki kaçınılmaz sorudur (İzzetbegoviç, 2011b; Yavuzyılmaz, 2019: 66).

Bu sorulardan anlaşılacağı üzere olayı edilgen bir yapı üzerine bina etmekten çok Müslümanların kendi yaptıkları ya da yapmadıkları üzerine sorgulama da bulunur.

4.10. İkili Saçma

"Batı ile Doğu kültürünün karşılaşma şeklini her türlü trajedi ile yaşayan bir halkın temsilcisi, lideri olan Aliya İzzetbegoviç'in tespitiyle, özellikle İslam dünyasının reformcuları, yeni, değişmiş şartlarda ve yeniden eski ideal ve değerleri gerçekleştirmeyi bilen, akıllı ve bilge halk temsilcileri olamadılar. Onlar değerlerin bizzat kendilerine karşı ayaklandılar ve sık sık soğuk alayla ve şok edici basiretsizlikle halkın kutsallarını çiğneyip yerine sahtesini yerleştirebilmek için hakiki hayatı yok ettiler" (İzzetbegoviç, 2017b; Göktürk, 2019: 204).

Batı için ilerleme ve hukukun üstünlüğü olarak ifade edilen fakat İslam dünyasında hiçbir yapıcı değişiklik üretemeyen, İzzetbegoviç'in "*ikili saçma"* diye adlandırdığı laiklik ve milliyetçilik üzerine kurgulanmış devrimler, adeta kural olarak din karşıtı zeminde olmuştur (İzzetbegoviç, 2013: 37). Tunus örneği vererek şu tespiti yapar;

Habib Burgiba Avrupa elbisesi giyer, evinde Fransızca konuşur, Tunus'u sadece İslam dünyasından değil Arap dünyasından da izole etmekte, din eğitimini sınırlandırmakta,

Ramazan orucunun terk edilmesi için çağrı yapmakta 'zira oruç çalışmanın üretimini azaltmaktadır' ve kendisi kamu önünde bunu örneklendirmek maksadıyla portakal suyu içmekte ve hemen sonrasında da Tunus halk kitlelerini bu gibi 'bilimsel' reformlara karşı olan eylemsizliği ve yeterli olmayan desteğine şaşırmaktadır (İzzetbegoviç, 2013: 38).

Daha gençliğinden itibaren bunun sebepleri üzerine kafa yormuş ve çözümler bulmaya çabalamıştır. Nitekim o ve hareket içerisindeki arkadaşları henüz "lise döneminde Saraybosna'da nehrin kenarında, İslam dünyasının durumunu, İslam medeniyetinin yeniden dirilişini konuşur ve Endülüs'te, Osmanlı eliyle Avrupa içlerinde yükselen İslam'ın yeniden dirilişinin düşünü kuran gençlerdir" (Emre, 2019: 70). Ona göre Müslümanlar gerilemiş ve bu gerileme belli sebepler dairesinde zuhur etmiştir. Dış sebep diye nitelediği ve gerilemenin başlangıcı olarak gördüğü XII. asırda meydana gelen Moğol istilasıdır. Bunun yanında iç sebeplerde sıralamaktadır. Baykan'ın (2018: 27-28) tespitine göre İzzetbegoviç'in özellikle İslam Deklarasyonunda dile getirdiği iç sebepler ise şu şekildedir; ''Biri, siyasal anlamda özgür olmamaktır. İkinci neden yoksulluktur. Üçüncü neden bölünmüşlüktür. Dördüncü ve belki en önemlisi Kur'an okumalarının bilimselleştirilmesidir. (…) Beşinci neden ise eğitim ve ahlak/terbiye sistemidir''. Göründüğü üzere İzzetbegoviç Müslüman dünyanın durumunu ve süregelen karışıklık içerisindeki dünyanın yeni değişimlere gebe olduğunu Avrupa'dan gayet iyi analiz etmektedir.

İslam dünyasının içerisinde yer aldığı durum, karmaşanın hâkim oluşu, birçok hususta Batı'dan geri kalmışlık gibi benzeri nedenleri sorgulayarak, ortadaki bu sonuçların sebebi olarak bir takım düşünce ve dini pratiklerdeki yanlış yorum ile yaşayışları sorumlu tutar. "Moğol istilasının tahribatı bugün telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmuştur. Fakat teolojik yorumdaki çarpıklığın telafisi mümkündür ve bunun yolu da Müslüman coğrafyada yaşanacak olan yeniden doğuştur" (Baykan, 2018: 55). Fakat geri kalmışlıktan kurtulmaya engel iki güruh vardır. İzzetbegoviç'in detaylı şekilde anlattığı bu iki grup tarihte kalmış eski çözümleri dayatan muhafazakârlar ile başka medeniyetlere ait çözümleri dayatan Avrupa'da eğitim görmüş modernistlerdir. "Buna göre tutucu ve modernistler iki aşırı ve hatalı olan tutumu, yenilikçiler ise doğru ve üçüncü/orta yol olan tutumu temsil etmektedir" (Toktaş, 2016: 7).

Teşhisi koymuş olan İzzetbegoviç hedef vermek suretiyle bu hedefe ulaşmanın ana şartı olan ilkeleri de sıralamıştır. Ona göre; "Müslüman âlemi bir değişim ve kaynama

durumunda bulunmaktadır. Bu değişimlerin yapacakları ilk yukarıya doğru çıkışından sonra, bu dünyanın görünümü nasıl olursa olsun bir şey kesindir: Bu âlem artık XX. asrın ilk yarısındaki dünya olmayacaktır. Sükûnet ve pasiflik devresi ebedi olarak geçmiştir" (İzzetbegoviç, 2013: 15). Nasıl ki XX. asır sonrası dünyada değişim yaşanacaktır, bu dönem Müslüman dünyanın da aynı şekilde varlığını ortaya koyacağı bir devir olacaktır. Fakat bu hedef doğrultusunda Müslümanların muhakkak üzerinde düşünmeleri gereken fikirsel, eğitsel ve siyasal hedefleri vardır.

Aliya İzzetbegoviç, sadece sorunları sıralamak ve sığ bir tartışma zemini hazırlamak yerine, sorun olarak gördüğü olgulara karşı çözüm önerileri de sunmayı bir gereklilik olarak görmüştür. Bu anlamda var olan sorunlara çözüm olarak eserlerinde insanların eşitliği, adalet, insan-toplum ilişkisi, Müslümanların kardeşlik ve birliği, özel mülkiyet, zekât ve faiz, eğitim öğretim ve terbiye, İslam ve bağımsızlık, çalışma ve mücadele, kadın ve aile, diğer topluluklar ile ilişkiler gibi temel konular üzerinden bir "İslami Yeniden Doğuş" çağrısı yapar. İzzetbegoviç'in Müslüman toplumların geleceği için öngördüğü model tecdid (yenilenme) ve fikir devrimi dediği rönesanstır. Düşünülen, konuşulan ve hissedilen yeni döneme ise İslami Düzen (İslam Nizamı) demektedir.

İzzetbegoviç, 'İslam Nizamı' adını verdiği düşünce ile Hıristiyan Avrupa'nın ortasında İslami yaşam felsefesi ortaya koymuştur. Onun, bu nizam ile öncelikli olarak Boşnakların ezilmişliğine son vermeyi, sonrasında ise insanlığın geleceğine anlam katmayı amaçladığı söylenebilir (Baykan, 2016: 26). Bahse konu edilen bu yeni düzen; din ve kanun, terbiye (eğitim) ve güç, ülkü (idealler) ve menfaatlerin, manevi toplum ve devlet, gönüllülük ve zorlamanın birliğidir (İzzetbegoviç, 2013: 43).

Bu niyetle İzzetbegoviç'e göre, "*Gönüllerinde İslam'ı barındıranların, önünde gerçekleştirmeleri gereken sadece üç yol, üç yön, üç nokta bulunmaktadır*. Bunlar da:

1. İslami düşünceye dönüş,
2. Müslümanların eğitilmesi ve
3. Müslümanların İslam sınırları içinde birliğidir (İzzetbegoviç, 2017a: 70).

4.11. Birincil Hedef İslami Uyanışın Gerekliliği; İslami Düşünceye Dönüş

Aliya İzzetbegoviç hayatının sadece kısa bir dönemi dışında büyük bölümünde düşünce dünyasını bu ideal üzerine yani İslami Uyanışın Gerekliliği ya da İslami Düşünceye Dönüş fikri üzerine bina etmiştir. Ona göre İslam dünyası ciddi bir uyanışa muhtaçtır ve bu uyanış dinden bağımsız değildir. Ali Şeriati, bireyin din ile ilişkisine bağlı olarak beşerden insana geçiş merhalesini anlatır. İzzetbegoviç de bu minvalde bir teori ile "din radikal bir yükselmedir, insanın gayri insani bir halden çıkış yoludur" (İzzetbegoviç, 2011b: 65) diyerek gerçek uyanışın din motivasyonu ile olacağını aktarır. Yani ''insanların anlamlı hayatlar kurma mücadelelerinde ve bu uğurda yaptıkları tercihlerde ancak İslamlaşarak gerçek anlamın doğabileceğine inanmıştır'' (Baykan, 2018: 22). Bu noktada zikretmekte fayda vardır ki, İslam'ı yalnızca ritüellerden ibaret olan ibadet yönü ile değerlendirmemiş onu ubudiyet (kulluk) dini olarak görerek yaşamın her alanında aktif kılmak istemiştir. Zaten Mladi Muslimani Hareketi içerisindeki çalışmaları da bu düşünceden bağımsız olarak okunamaz. Hristiyanlıkta, "Tanrı'nın hakkı, Tanrıya; Sezar'ın hakkı, Sezar'a" şeklinde yapılan ayrım İslam dini ve Müslümanlar için geçerli değildir. Hepsi Tanrı'nın hakkıdır ve dünya hayatında yaptıklarımız/yapmadıklarımız ile insan onuruna yakışır bir hayat çağrısı da bizim O'na karşı sorumluluğumuzdur. Ve dini /dünyevi olarak yapılan ayrım hatalı bir yorumdur. İşte bu çağrı İzzetbegoviç'in siyaset hayatıdır. M. Hakkı Akın'ın aktarımıyla,

Farabi'nin El-Medinetül Fadıla'da tartıştığı meselelerden birisi şu: 'Bazıları diyorlar ki, bu siyaset çok fitne çıkarır. Biz, siyasetten uzak kalalım; daha iyi mü'min olalım.' Farabi de diyor ki: 'Bu, çok yanlış bir yorumdur; çünkü insanların nasıl mutlu olacakları, bir arada yaşamalarının nasıl sağlanacağını bize öğreten ilim, siyasettir.' Yani siyaseti bir kenara öyle kolayca Müslüman itemez (Akın, 2016: 11).

Fakat yukarıda zikrettiğimiz Müslüman toplumların geri kalmasındaki iç ve dış sebepler yanında İzzetbegoviç'in muhtelif yerlerde dikkat çektiği iki kırılma zamanı daha gözümüze çarpmaktadır. İlk olarak teolojik yorumlar eşliğinde olan zihinsel kırılmadır. "İslam'ın teolojisi X ve XI. Yüzyıl civarında iki farklı yöne doğru parçalandı:

- Dogmatik ve formel olarak akılcı kelam teolojisi ve
- Spekülatif tasavvuf teolojisi.

Daha sonra teoloji tüm metafizik hatta kozmogoni sahasını tekeline alacak ve kozmos ve tabiat hakkında serbest araştırma hakkını reddedecekti. Bu düşünce tarzı İslam'ı ilmi ve siyasi durağanlığa mahkûm etmiştir (İzzetbegoviç, 2011b; Yavuzyılmaz, 2019: 59). Yani tenkitçi yaklaşımın terki ve dünyayı reddeden bir din algısıdır.

Bir diğeri ise, pratikte gerçekleşen kırılmadır. Bu diğer kırılma zamanı ise, Hindistan'ın İngilizlerce işgal edilmesi ile başlayıp Birinci Dünyası Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemdir. Bu dönemi bir gerileme süreci hatta *İslam'ın karanlık gecesi* olarak değerlendirir. O dönemde başlayan, günümüze akseden -tarihteki ki özne rolünü kaybetmiş olmanın etkisiyle- İslam dünyasının içinde bulunduğu bu uyku koması, ona göre kabul edilemez bir şeydir.

Komünizm baskısı altında, inançtan uzak şekilde yaşamak zorunda bırakılan tarih ve ruh kökünden koparılan özelde Balkan halkları ve genelde tüm dünya Müslümanları için iki yol olduğunu söyleyerek; ''ya İslami yenilenme olacak veya pasiflik ve gerileme. İslam toplumları için bunun dışında üçüncü ihtimal yoktur'' (İzzetbegoviç, 2017a: 16) diyen İzzetbegoviç, İslami uyanışın hedefini "İslam'ın bireysel, ailevi ve toplumsal hayatımızın tüm alanlarında İslam düşüncesinin yenilenmesi ve Endonezya'dan Fas'a kadar tek bir İslam birliğini gerçekleştirmek" şeklinde açıklar.

Nitekim İzzetbegoviç'in ve Mladi Muslimani Hareketinin çalışmaları ve hatta SDA'nın zaferinin İslam inancının karşısında olanları rahatsız etmiş olması onların İslami Yeniden Düşünceye hizmet etmiş ve etmeye de meyyal oldukları sebebiyledir. İzzetbegovıç yaşanılanları anlatırken; "savaşa mecbur edildik, çok sayıda kurbanlar verdik" der. Buna mukabil ise "bir şuur elde ettik. O şuur, bu bölgeye İslam'ın dönüşüydü ve bu kurbanlar bunun bedeliydi" (Hasaneyn M. Şerif, 2018: 187) diyerek ömrü boyunca verdiği mücadelenin sebebi ve neticesini arz eder. Ve tüm yaşananların başarısı hem şuur olarak dönmüş hem de İslam'ın ortadan kaldırılmasının imkânsızlığını göstermiştir. Nitekim Dayton Antlaşması sonrasındaki süreçte dahi Aliya'nın mücadelesi Bosna'nın İslami kimliğinin korunmasına yönelik bir mücadele olarak devam etmiştir.

4.12. İkincil Hedef Müslümanların Eğitilmesi; Eğitim Sorunsalında Üçüncü Yol

Aliya İzzetbegoviç'in Müslümanlara göstermiş olduğu ikinci hedef eğitim olmuştur. İslam'ın yeniden doğuşu ise İslam dünyasının manevi sorunlarını çözmesine yani din

hakikatini doğru algılayabilmesine bağlıdır. Yani hem doğru bir dini eğitimi hem diğer ilimlere dayalı eğitimi Müslüman toplumlar için kurtarıcı olarak görmüştür. İkili eğitim bu noktada İzzetbegoviç için mühimdir. Çünkü ona göre eğitim kendi başına insanları terbiye etmez; onları daha serbest, daha iyi, daha insani kılmaz, fakat daha kabiliyetli, daha verimli, topluma daha faydalı yapar. Tarihin de gösterdiği gibi tahsilli insanlar ve milletler kötüye alet olabilirler. ‘’Eğitimin bütün merhalelerinden geçmiş bir kişinin tahsili sırasında, insan doğru ve dürüst olmalıdır dendiğini bir defa dahi duymamış olabilir’’ (İzzetbegoviç, 2011a: 91).

“Asırlardır halklarımız eğitimli insanlara sahip değildir. Onların yerine aynı derecede istenmeyen iki ayrı sınıf insana sahiptir: Eğitimsiz ve yanlış eğitimli” (İzzetbegoviç, 2013: 33) diyerek, içinde bulunduğu asırda Müslüman ülkelerinin en temel problemi olarak eğitim problemini görmektedir. “Yugoslavya’daki Müslümanların savaşlar ve siyasi karışıklıklar nedeniyle eğitimdeki geri kalmışlığına çözüm bulmak için okullaşmanın artması ve eğitim konusunda zorunlu ve parasız eğitim ile vatandaşlar arasında fırsat eşitliği yaratmak istemiştir” (Saygılı & Çetindaş, 2020: 14). Bu bireysel bir problem olarak görülemeyecek kadar hayati bir durumdur. “Nüfuslarının yarısından çoğu cahil ülkeler, yeterli şair, yazar ve bilim adamlarına sahip olmayan ülkeler, eğitebileceklerinden daha fazla çocuğu dünyaya getiren ülkeler… İşte bu tür ülkeler sadece kendi özgürlük ve bağımsızlıklarını değil; aynı zamanda geleceklerini de riske atıyorlar” (İzzetbegoviç, 2017a: 21) diyerek içinde bulunulan bir anlamda çaresizliğe şiddetli bir eleştiri getirmektedir.

Bilindiği üzere İslam ülkelerindeki eğitim faaliyetleri Avrupa tarafından sömürge amaçlı programlanmış, bu da Avrupa’nın yenilmez ve galip olduğunu zihinlere nakşetmiştir. İzzetbegoviç’in “yanlış eğitimli” dediği zümreyi doğuran bu hatalı sistemin çözümünde atılacak ilk adım ona göre, hükümetlerin eğitim metotlarını değiştirmeleridir. Çünkü Müslüman ülkeler bilimsel enstitüler kurmak, dışarıdan öğretmen ve profesörler getirmek yerine çocuklarını yabancı ülkelere göndermekteler. Bu metot iki hususta; yani yüksek maliyet ve yozlaşmaya sebebiyet verdiğinden hatalıdır. Fakat burada bunu açıklarken şöyle bir cümle kurar;

Çocuğumuzu Sudan veya Cezayir’deki küçük bir şehirden, dünyanın en büyük şehirlerine yolluyoruz. Onun da sarsıntı ve strese maruz kalmadan psikolojik değişime karşı durabilmesi mümkün olmuyor. Ayrıca bize gelmesi için yüz üniversite profesörüne ödenecek meblağ, beş bin öğrenciyi dışarıya göndermekten daha

hesaplıdır. Eğer bizim yüz tane Ezher'imiz olsaydı ne bağımsızlığımızı kaybederdik ne de bu olanlar olurdu (İzzetbegoviç, 2017a: 22).

Burada meseleyi Doğu'nun gözüyle irdeleyen İzzetbegoviç, oksidental bakış hatasına düşüyor gibi görünse de netice olarak asıl tercihi, iki yanlıştan biri değil; "Bizim idealimiz İslami istikametteki aydındır. Sonuç olarak ne cahil Müslüman ne de tahsilli mürtet" (İzzetbegoviç, 2017a: 22) diyerek üçüncü bir yoldur.

Ayrıca Müslümanların pusulası olarak kabul edilen kutsal kitap Kur'an elbette ki Müslümanların hayat bakışlarını etkileyen ana unsurlardandır. Aliya'ya göre Kur'an'ın amacı hak, sosyal adalet ve eşitliğin olduğu bir toplumsal düzendir (Yavuzyılmaz, 2019: 53). Eğitimde ve Müslümanların algılarında Kur'an'ın doğru anlaşılması mühimdir. İzzetbegoviç bu noktada Kur'an'ın eğitim, anlaşılma ve pratik hayata aktarılmasında hatalar olduğunu düşünür. Bu sebeple eğitim sorunsalına değinirken onun *yanlış Kuır'an anlayışı* dediği, Kur'an'ı bütün halinde değerlendirmeme hatasını da buraya dâhil etmek gerekir. Mozaik gibi gördüğü Kur'an'ın, verdiği ayetler ışığında bütünlüğüne vurgu yapar ve parçacı yaklaşımı hatalı bulur. Parçacı yaklaşımın yanında fasılasız bir okuma alışkanlığından bahseder. Her zaman dilimine dönük söz söyleyebilen evrensel kitabın her okunduğunda yeni bir şey öğütleyeceğini söyler. Bu bağlamda içtihat kapısının kapatılması gerileme sebeplerindendir. "Her yeni okuma Kur'an'da yeni bir şeyi keşfeder. Tabi ki Kur'an aynı kalmıştır, fakat değişen bir şey vardır: Siz, sizin şahsi şartlarını veya yaşadığınız dünya" (İzzetbegoviç, 2017b: 144) diyerek değişen şartlarda hayata dönük sözleri olan kitabı, kesintisiz okumaya davet eder. Bütün bunları yaparken de Kur'an'ın dili bakımından orijinalliğini korumasından yanadır. Farklı milletlerden milyonlarca insanın bir dil ile birliktelik sağladıklarını ve kardeşlik hukuku inşa ettiklerine inanmaktadır. Ve son olarak İslam'ın bütüncül anlaşılmasına mâni olduğu düşüncesiyle İslam'ın şartları kategorik yaklaşımına da karşıdır. O İslam'ı bütüncül ve sosyal hayata dokunan bir din olarak görür.

Din eğitiminde sıklıkla vaaz edilen İslam'ın beş şartının İslam'ın ana mesajı olduğu görüşüne karşı çıkmış, buna mukabil iman ve salih amel kavramını öncelemiştir; "İslam'ın her şeyden evvel iki şartı vardır: Birincisi iman etmek, ikincisi de iyilik yapmaktır. Eğer birisi, söz konusu iyiliğin sadece namaz, oruç ve zekâtla sınırlandırılabileceğini düşünüyorsa, o kişi her şeyden evvel kendine karşı büyük bir adaletsizlik ve İslam'a çok kötü hizmet ediyor demektir" (İzzetbegoviç, 2017a: 157).

Onun için İslam nedir sorusuna "İman etmek ve Salih amel işlemektir" (İzzetbegoviç, 2017a: 158) demek suretiyle din kavramını, kişinin kendine dönük tarafı iman ve topluma dönük eylemleri olan iyilik ile açıklamaktadır.

Ernest Gellner de, Müslüman Toplum adlı kitabının başında İslam dininin, hayatın her alanını kapsayan bu tarafına vurgu yapar;

İslam bir toplumsal düzen projesidir. Toplumun uygun düzenlenişini belirleyen, ezeli ve ebedi, ilahi buyruklara ve insanların iradesinden bağımsız bir dizi kurala dayanır. Bu model yazılı olarak anlatılmıştır; okuryazar ya da okuryazar olana kulak vermeye hazır olan herkes için eşit ve dengeli olarak ulaşılabilirdir. Bu kurallar toplumsal yaşamın tamamına uygulanmalıdır (Gellner, 2012: 11).

İzzetbegoviç'te bu pencereden bakarak gördüğümüz kadarıyla İnsan-Allah (iman) ve İnsan-İnsan (Salih amel) yaklaşımını hayat formu haline getirmiştir diyebiliriz.

4.13. Üçüncü Hedef Müslümanların İslam Sınırları İçinde Birliği; Gerçekçi İmkansızlıklar

İzzetbegoviç'in fikirlerine, konuşmalarına baktığımızda gördüğümüz hususlardan biri Müslüman halkların, aynı yerde devr-i daim yapmaktan, bağımlılıktan, fakirlikten ve geri kalmışlıktan kurtulmalarına dönük olduğudur. Ona göre yeniden ve emin adımlarla şerefle ve aydınlık yolunda, kendi kaderlerinin sahibi olmalarının yolu inançlarına, tarihlerine sahip çıkmaları ve yüksek idealler peşinde politikalar üretmelerine bağlıdır. Elbette bunun koşulu Müslümanların yekvücut olmalarına bağlıdır. Öteki olanı reddetmeyen aksine iyi ilişkiler geliştiren buna mukabil Müslüman dünyadan kopmayan bir devlet anlayışı onun temel fikirlerindendir. Bu noktada birleşik ve güçlü bir İslam dünyası hayalinin oldukça gerçekçi olduğunu söyler. "Londra'da yapılan bir konferansta ben gelecekte yer alması gereken birleşik ve güçlü bir İslam dünyası yönünde görüş sundum. Bunun oldukça cüretkâr, hatta *'gerçekçi imkânsızlar'* (gerçekçi olalım, imkânsızı isteyelim) alanından mağrur bir görüş olduğunu kabul ediyorum" (İzzetbegoviç, 2017a: 23) der. Fakat ona göre bu fikri gerçekleştirmenin yolu öncelikle bu görüşe inanmaktır. Çünkü Batı'yı iyi tanıyan ve özellikle Müslüman dünyaya bakışlarını da bilen Aliya'nın düşüncesine göre; ''İslam'ın kaderi İslam dünyasında belirlenecektir, Batı dünyasında değil" (İzzetbegoviç, 2017a: 24).

Peki, bu birliktelik mümkün müdür? Onun inanç konusunda haklılığını desteklediği önemli bir tarihsel tezi vardır. O tez, Avrupa'nın iktisadi temeller üzerine kurguladığı birlik olan Avrupa Birliğidir.

Otuz yıl önce bazı 'hayalperestler' Avrupa'nın birliğini amaçlamak gerektiğini ileri sürerek son yüzyıl içinde birbiriyle üç kez savaşmış olan Fransa ve Almanya'nın bile ortak bir sınır içerisinde yaşayabileceği noktasında vatandaşlarını ikna etmeye çalışıyordu. Bu 'imkânsız' gözümüzün önünde gerçek oluyor. Charles de Gaulle 'Atlantik'ten Ural'a kadar Avrupa' fikrine olan inancını ölümüne dek ifade etmişti. İngilizler, Almanlar ve Ruslar aynı çatı altında nasıl toplanabilir? Fakat pek çok insan bu 'imkânsıza' inanıyor ve bu görüş, denilebilir ki, inanıldığı oranda gerçekçidir (İzzetbegoviç, 2017a: 23-24).

İzzetbegoviç gibi Karakoç da bu birlikteliğe olan inancını sıklıkla dile getirir; *İngiltere ve Amerikayı kuşkulandıran ve ürperten, Sovyet Rusyayı öfkeden çıldırtan, Fransa ve Almanyayı dolambaçlı aleyhteki çalışmalara yönelten bir tez olmuştur, İslam Birliği tezi. Daha sadece ortaya atılmakla, henüz kuruluşuna bile başlamadan, bu kadar hücum çeken, iftiraya uğrayan, önlenilmesine çalışılan bir başka siyasi tez var mıdır?* (Karakoç, 2016: 23)

Ayrıca İzzetbegoviç'in bu sefer bizatihi yaşadığı tecrübe olan Bosna Savaşı ise, Avrupa'nın birlikteliği gibi uzun soluklu ve siyasi, iktisadi birlik gibi olmasa da ciddi ve farklı bir tecrübe olarak karşımıza çıkmıştır. İzzetbegoviç'te bu duruma -farklı menfaat ve etkilerle de parçalanmış durumda olan İslam dünyasına- sitemkâr şekilde dikkat çeker;

Gittikçe artan derecede bir bütünlük görüyorum. O, bu süreci hızlandırıyor. İnsanın bundan hem mutluluk hem de üzüntü duyası geliyor. İslam âleminin artan derecede dayanışmasını gördüğü için memnuniyet ve bunun, Bosna trajedisi nedeniyle gerçekleşmiş olmasından da üzüntü duymak gerekiyor. Gerçek birlikten çok uzak olmamıza rağmen, bu büyük felaket bizleri birleştirdi (İzzetbegoviç, 2017a: 8).

Bu durumu örneklendirerek şunları aktarır;

Şu bir gerçek ki, İslam dünyası Bosna'ya yardım etmek konusunda birleştiği kadar hiçbir konuda birleşmemiştir. İslam dünyası büyük, farklı halklardan, farklı rejimlerden oluşan, farklı etkiler altında bulunan büyük bir dünyadır. Bunca farklılığa rağmen Bosna söz konusu olduğunda birleşebilmiş bir dünyadır. Bu gerçeği tespit

eden Huntington, bir eserinde İslam dünyasının Bosna konusunda birleşip, yardım ettiğine özellikle dikkat çeker. Bu yardım askeri olarak ya da pratik ve moral destek olarak kendini göstermiştir. "Büyük miktarda para yardımı yapan İran, yeniden yapılanma için çalışmak üzere ülke adına özel bir büro açan ilk ülke olmuştur (Karatay, 1997: 85).

Türkiye ise İslam dünyasında Bosna'ya yardım konusunda en ön sırada yer alan ülkelerden biridir. İzzetbegoviç, "Türkiye bize çok yardım etmiştir. Bu yardımların mahiyetini bugün bile tümüyle açıklayamam" (İzzetbegoviç, 2017a: 121) demiştir. Nitekim Aliya İzzetbegoviç göreve başlamasından sonra Necmeddin Erbakan ile Ankara'da parti merkezinde görüşme yapmıştır. Turgut Özal da, Bosna'ya asker gönderilmesini istemiş ve BM Genel Sekreterliğinin 22 Mart 1994 tarihli başvurusu üzerine BM Güvenlik Konseyi Türkiye'nin Bosna-Hersek'e askeri birlik göndermesine karar vermiş ve 28 Nisan 1994 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı temsilcileri ile UNPROFOR yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonucu yeterli lojistik ve istihkam unsurları ile desteklenmiş bir Mekanize Piyade Taburunun bölgeye gönderilmesi üzerinde mutabakat sağlanmıştır (Emgili, 2012: 73).

Ancak Türkiye'nin askeri yardım ve iş birliği anlaşmaları imzalanır imzalanmaz Bosna'ya yardıma başlaması Washington yönetimince rahatsız edici bulunmuştur (Karatay, 1997: 137). Savaş zamanı ve savaş sonrası yapılanları ve yapılmak istenenleri iyi bilen İzzetbegoviç, dönemin Başbakanı, T.C. 12. Cumhurbaşkanı Erdoğan'a "Bosna'mı koruyun, Bosna'ma sahip çıkın, o size emanet" vasiyetinde bulunmuştur (Erdoğan, 2016: 15).

Bu sadece yöneticiler bağlamında değil, halk bazında da aynı bütünlüğü göstermiştir. Bosna-Hersek ordusuna ait 7. Kolordu çeşitli İslam ülkelerinden gelen mücahitlerden oluşmuştur. Gidebilen orada savaşmış ama gidemeyen maddi ve manevi desteklerini sunmuştur. Bahadır İslam'ın, Bayburt/Gümüşhane bölgesinde çığ altında kalan bir evden kurtarılan yetmiş-seksen yaşlarındaki bir ninenin kurtarıldıktan hemen sonra "Yavrum ben iyiyim. Yüce Allah'ım beni kurtardığı gibi Bosna'daki, Azerbaycan'daki, Filistin'deki kardeşlerimiz de kurtarsın" dediğini aktarır (İslam, 2012: 107).

Yani sınırlı da olsa ileriye dönük birleşik bir İslam dünyasından bahsetmek mümkün görünmektedir. Üretilen bilgi anlamında da mümkündür, iktisadi gücü bakımından da

siyasal birlikteliği sağlayacak siyasi aktörleri eliyle de bu durum mümkündür. İzzetbegoviç'e göre Pan-İslamizm fikri ortak irade ve tarihi bir hedef ile gerçekleşebilecek bir durumdur. Müslümanların ittifakının gerçekçi olmayan bir rüya olduğu düşüncesi, zayıf ve dar ruhlu Müslümanların yanılgısıdır. Gerçekçi olmayan asıl durum bu birliğin bugün yokluğu, parçalanmışlık ve anlaşmazlık halidir. İzzetbegoviç, halk arasında gerçekleşmiş olan Pan-İslamizm'in ümmetçi duygularla günlük hayatın akışında yer ettiğini fakat dünyanın çeşitli yerlerinde mağdur olan dindaşlarına üzülen Müslümanların, siyasete dönük etkisizliği sebebiyle gerçekçi eylemlerin/faaliyetlerin var edilemediğini düşünür.

İzzetbegoviç'e göre dış düzeni sağlayacak olan bu birliktelik ne derece sağlanıyorsa o toplum o derecede islamidir. Bu bakımdan "İslam o toplumun ideolojisi, Pan-İslamizm ise onun siyasetidir" (İzzetbegoviç, 2013: 55). Özellikle Arap ülkelerinde yükselen değer olarak görülen ve İslam'dan neşet etmeyen milliyetçilik duyguları Pan-İslamizm önünde engel olarak durmaktadır. İthal mal olan bu akım, birliktelikleri yıkmaktadır. Hâlbuki Avrupa'nın kurduğu birliğe bakılmalı ve bu bütünleşmenin milliyetçiliğe karşı bir zaferi olarak okunmalıdır. Çünkü bu akım ülkeleri değil zümreleri var eden bir düşünüştür. Müslüman ülkeler ise özgürlük ve refah istiyorlarsa bu ancak bütün Müslümanların refah ve özgürlüğünü inşa etmeleri suretiyle olacaktır (İzzetbegoviç, 2013: 81-88).

İslam dünyası için elbette parçalanma söz konusudur. Fakat toparlanacak gücü de yine kendinde bulmaktadır. Akif Emre, "21. yüzyılın eşiğinde İslam dünyasından bir Aliya çıkmışsa, İslam medeniyeti yaşıyor demektir" (Emre, 2019: 89) diyerek İslam Medeniyeti'nin varlığını vurgulamaktadır. Yine Akif Emre, Sarayevo Camii'nde yapılan Menşura Töreni'ne katıldığında İslam dünyasının değişik kesimlerinden katılımın olduğunu görmesi üzerine biraz da parçalanmışlık durumuna işaret edercesine "Şii ve Sünnileri Boşnaklar bir araya getirmeyi başarmış" (Emre, 2019: 59) demiştir. Müslümanları bir araya getiren Bosna aynı zamanda milletleri de cemetmiş olacak ki Akif Emre'nin naklettiği tabloda, yemin töreni de Boşnakça, Arapça, Türkçe ve Arnavutça yapılır.

Kısacası İzzetbegoviç'in fikirlerine baktığımızda Müslümanların gerçekleştirmeleri gereken üç husus değerlidir. Ancak görünen o ki, tarihe dönme çabasında önce düşüncede ve inanışta dirilişe ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Medeniyetler tarihi karşılaşmaların, kültür alışverişlerinin, değişim ve dönüşümlerin tarihi olduğu gibi aynı zamanda işgal ve sömürülerin de tarihi olarak okunabilmektedir. Birbirlerinden ayrı kültür havzalarında yaşayan medeniyetler ticaret yolları, gaza ve fetih anlayışları, açlık ve iç çatışmalar gibi nedenlerle karşılşamış bu ise belli neticeler meydana getirmiştir. Özellikle son iki asırda ülke sınırlarında meydana gelen değişimler ile ulaşım kolaylığı göçleri hızlandırmış, güçlü kültürler zayıf kültürleri elimine ederek kendinden olmayanları bir potada eritmeyi başarmıştır. Bunun yanında sanayileşme ve liberal-kapitalist ekonomi anlayışları sömürge faaliyetlerini de hızlandırmıştır. İçeride ucuz işgücü imkânı, dışarıda zengin yeraltı ve yer üstü kaynakları Avrupa devletleri için çalışılması gereken yeni bir politik ve entelektüel alan haline gelmiştir. Yani nasıl olur da yabancılar, iç ekonomiye katkı sağlar ve bıraktıkları ülkelerinin zenginlikleri batıya doğru akar? düşüncesi değerli hale gelmiştir.

Yeni dönemde dünya sisteminin iki kutuplu yapıdan farklı olacağı bununla birlikte ekonomide de politikada da yeni sistemin liberal karakterli olacağı açıktır. Bu noktada Batı içerisinde yaşanan ve yıllarca süren aile kavgası SSCB'nin dağılması ve Yugoslavya'nın çözülmesi ile kabuk değiştirerek topyekûn farklı bir mücadele savaşında oklarını bir hedefe yöneltmiştir. Daha çok iktisadi temelli ve mezhepsel ayrıma dönük ayrışma soğuk savaş sonrası Batı ve diğerleri şeklinde yeni bir tasnif yapılmasını beraberinde getirmiştir. Ekonomik unsurların ön plana geldiği bu yeni siyasi tavır ile yeni dünya düzeni kendi kurum ve kuruluşlarını ihdas etmiştir. Elde ettiğimiz bulgulardan biri ekonomik kaygıların harekete geçirdiği yapılagelmiş entelektüel çalışmaların sayıca fazlalığı ve görece etkisidir. Eski dönemde alan savaşları ile yapılan sömürgeci faaliyetler yeni dönemde zihinsel çalışmalar, kültürel faaliyetler ve diğer asimilasyon politikaları eliyle yapılmaktadır. Özelde incelediğimiz Medeniyetler Çatışması tezi akademik bir çalışmadan ziyade, soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan küresel politika değişmelerinin yorumu ve sonraki dönemin hazırlığı gibi durmaktadır. Hazırladığı sonuçlardan biri de 1992-1995 yılları arasında ortaya çıkan yabancı düşmanlığı ve islamofobidir. O sebeple Osmanlı'nın Avrupa'nın içlerinden geri çekilişi sonrasında gün yüzüne çıkan keskin ayrım, Doğu-Batı çizgisi üzerinde

kalmış olan Boşnak Müslüman toplumunun temsil ettiği medeniyet ile yer aldığı medeniyet havzası, 20.asrın sonunda soykırıma uğraması neticesini doğurmuştur.

Batı ve ABD'nin ekonomik ve siyasi pozisyonuna katkı sunmaları noktasında kurgulanan ve kurulan kurumların yanında akedemilerde üretilen bilgi ile de üstünlük yarışı bilgiyi de kendine hizmetkar kılmıştır. Huntıngton'ın kalemini adeta bir silahmışçasına kullandığı aşikardır. Modernite/emperyalizm kendi bağlamında göreceli bir bütünlük sağlarken, İslami bünye paramparça edilmiştir. Bu noktada İzzetbegoviç gibi düşünce insanları eserler ortaya koymuş Müslüman dünya için İslami bilinç, tüm sömürülen coğrafyalar için ise anti-emperyal bir diğer ifadeyle insani bilinç üretme çabasında olmuşlardır.

Elde ettiğimiz bir diğer bulgu ise Aliya İzzetbegoviç'in şahsında da yaşadığı bu ikilemin/çatışmanın onun düşünce dünyasını kendisinin de belki de farkında olmadan beslediği gerçeğidir. Sahip olduğu İslam medeniyeti kaynaklarından beslenmiş olmasının yanında bulunduğu coğrafyanın entelektüel bilgisine de sahip olması kendinden olmayan ile mücadelesinde ona güç veren unsurlardan biri olmuştur. İçine doğduğu dünya onu ayrışma öncesi entelektüel olarak hazırlamış ardından gelen süreç onu siyasi bir figür haline getirmiştir. Entelektüel okumaları ile Batı dünyasının keşfi bunun yanında komünizm baskısı içerisinde Müslüman olarak islam dünyasına özel olarak eğilmiş olması sebebiyle de islam dünyasının hem keşfi hem tahlilini bihakkın yapabilmiştir. Allah, Kur'an, İslam konuları ve bunun yanında üzerine yoğunlaştığı insan, adalet, özgürlük kavramları onu Üçüncü Yol tezine ulaştırmıştır. Oryantalist ve oksidentalist düşünce karşılaşmasında bir tarafta yer almak yerine kendi düşüncesini (Üçüncü Yol) var edebilmenin imkanlarını aramıştır. Sırp ve Hırvat ayrımında Boşnak olarak kalabilmiş, doğu batı ayrımında Avrupalı Müslüman olabilmenin imkanlarını zorlamıştır.

Üçüncü Yol tezine bu bölümde kısaca değinmek gerekirse İzzetbegoviç, dünya görüşlerini dini (maneviyat), materyalist (ateizm) ve İslami olmak üzere üç noktada tasnif ederken; bir din ve bir medeniyet olarak İslâm'ı iki aşırı ucun ortası olan 'üçüncü yol' olarak sunmaktadır. Örneğin Yahudiler insanlığın maddi ilerlemesinin tayışıcıları olmuşlarken, Hristiyanlar manevi ilerlemeyi sağlamışlardır. Halbuki İslam bu ayrıma gitmemiştir. Çünkü ona göre İslamiyet'te din ve dünya ayrımına dair bir ayrışma ve çatışma yaşanmamıştır. Fakat bu durum İslam akaidini diğer iki din arasına koymaz.

Aksine İslam, diğer iki yapı arasında merkez nokta, sentez ya da onların bir ortalaması değil kendi varlığını ortaya koymuş bir düşünce yapısıdır.

Batı'nın yaşadığı ayrışma ve ardından gelen bütünleşme ile hedefe koyulan İslam dünyasının, bu kaostan çıkışı ve Müslümanların dünya sahnesinden çekişiline dair kafa yormuş olan İzzetbegoviç, mücadele sahasını siyasi ve askeri cepheyi de içeren yeni bir mücadele alanına doğru genişletmiştir. Müslüman coğrafyalara dair eleştiri ama yapıcı yol göstericiliği onu dikkate değer kılmıştır. İçerisinde yer aldığı gençlik örgütlenmeleri ve siyasi çalışmaları, 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna savaşındaki önderliği onu ayrı bir noktaya da taşımıştır.

Tüm bunların yanında savaş özelinde bakıldığında Müslüman halkların belli düzeydeki kayıtsızlığı ya da topyekün hareket edemedikleri için üç yıl boyunca engelleyemedikleri zulüm başka bir açıdan dikkat çekmiştir. İzzetbegoviç'in savaştan yıllar önce yazdığı Müslüman halkların geri kalmışlığı noktasında eğitim odaklı bakış açısı ve tavsiyeleri savaştaki bu tutum ile okunduğunda daha da değerli hale gelmektedir.

Sonuç olarak çalışmamızda ortaya koyduğumuz husus göstermiştir ki, insan hakları ve adalet zemininde değil de iktisadi temelde düşünen insan yapısı inanç ve kültür kavramları arkasına sığınarak çatışmayı doğurmaktan geri durmamıştır. Bu çatışmaya engel olabilecek ya da olumsuz sonuçları en aza indirebilecek olan yegâne unsur İzzetbegoviç'in de sıklıkla tavsiye ettiği husus olan doğru bir eğitimdir. Çünkü ahlaki zeminden uzak bilgi Huntıngton'ın yaptığı gibi entelektüel cinayeti kurgularken, adalet ve ahlaki yasaları doğuracak olan sahih bilgi, farklı kültür ve medeniyetleri Pax-Ottomana ve convivencia örneklerinde olduğu gibi birbirleri için zenginlik kaynağı haline getirecektir.

Tüm yaşananlar onun şahididir ki, İzzetbegoviç ahlaki nosyondan bağımsız bir hayat tercihinde olmamıştır. Hapishaneden özür dilemesi karşılığında serbest bırakılma vaadinde de parti kongresinde en güçlü döneminde resimlerinin duvara asıldığını gördüğünde de, ya da savaş bittiğinde adaletsizlik olacağını ama onunla da düşmanla savaşır gibi savaşmak gerektiğini vaaz ederken de bu nosyondan bağımsız düşünmemiştir. Onun için savaş hakkında ‘’askeri olarak kazanan yok, herkes hem kazandı hem kaybetti. Ancak ahlâki olarak kazanan biziz’’ demekten geri durmamıştır.

Bu neticeler göstermektedir ki, Aliya İzzetbegoviç her daim ahlak ve adalet elçisi bir münevver olarak anılmayı hak etmiştir.

KAYNAKÇA

Acar, M. S. (2003). Medeniyetler Çatışması Mı Menfaatler Çatışması Mı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18*(2), 33-42.

Ahatlı, E. (2002). Bir Oksidentalizm Çağrısı: Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2*(3), 303-336.

Ajamı, F. (2018). Davet: Fakat Dediler ki, Kulak Vermeyeceğiz. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışma ve Samuel P. Huntıngton* (s. 55-66). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Akçay, M. (2016). Aliya İzzebegoviç ve Düşünce Dünyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

Akın, M. H. (2016). *Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi ve İslam.* Muharrem Balcı: http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/Aliya/560.pdf adresinden alındı

Akın, M. H., & Karaarslan, F. (2014). *Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegoviç.* İstanbul: Pınar Yayınları.

Aktaş, M. (2014). Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 13*(1), 31-54.

Albayrak, H. (2006). Mirza Hvala Ti. (Y. Aktay, Dü.) *Tezkire Dergisi*(42), 145-147.

Alkan, M. (2016). Osmanlı Devletinin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması. *Gazi Akademik Bakış, 9*(18), 17-32.

Alkan, N. (1995). *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna.* İstanbul: Beyan Yayınları.

Alp, İ. (2011). 1990'larda Yugoslavya ve Bosna Hersek. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1*(1), 2.

Altıntaş, S. (2018). *Aliya İzzetbegoviç "Baştan Sona Bir Hayat".* (G. Atasagun, Dü.) İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Altuğ, O. (2012). Bosna-Hersek İzlenimleri. E. Günay (Dü.) içinde, *Bosna Yazıları Bosna İçin İnsanlık Girişimi* (s. 15-22). Kadim Yayınları.

Amin, S. (2018). Emperyalizm ve Kültürelcilik Birbirini Tamamlıyor. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 481-490). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Arjana, S. R. (2019). *Batı Tahayyülünde Müslümanlar.* (M. M. Özeren, Çev.) İstanbul: Ketebe Yayınları.

Arkoun, M. (2018). Batı-İslam Kavgasının İçyüzü: Korku ve Kördöğüşü. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 379-384). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Arslan, A. (2016). *Kıbleyi Kaybettiren Dönüşüm.* İstanbul: Beyan Yayınları.

Ataseven, A. (2012). Ah Bosna! Ah Bosna! E. Günay (Dü.) içinde, *Bosna Yazıları "Bosna İçin İnsanlık Girişimi"* (s. 47-52). Ankara: Kadim Yayınları.

Ayhan, H. (2020). Bir Uygarlık İmecesi Olarak Bosna Savaşı'nın Batı'sı. *Avrasya Etüdleri, 57*(1), 153-178.

Bağcı, H. (1992). Bosna-Hersek Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş. *Tarih Araştırmaları Dergisi, 16*(27), 257-279.

Baharçiçek, A. (1996). Yeni Dünya Düzeni: Barış ve İşbirliği mi, Çatışma ve Düzensizlik mi? *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 101.

Balcı, M. (2010). *Aliya ve Arkadaşlarında Yol Haritası ve Gelecek Tasavvuru.* İstanbul: Dünya Yayınları.

Ballı, A. (2018). *ALİYA.* İstanbul: Çıra Yayınları.

Banobhai, S. (2021, 04 12). *Muharrem Balcı*. muharrembalci.com: http://www.muharrembalci.com/siirler/paylasim/67.pdf adresinden alındı

Başoğlu, M. (2012). İnancın Zaferi: Bosna. E. Günay (Dü.) içinde, *Bosna Yazıları - Bosna İçin İnsanlık Girişimi* (s. 59-62). Ankara: Kadim Yayınları.

Baykan, E. (2016). *Aliya Okumaları İslam Deklarasyonu.* Konya: Çizgi Kitabevi.

-------. (2018). *Aliya İzzetbegoviç Hikmet, Özgürlük ve İslam.* (M. H. Akın, Dü.) İstanbul: Pınar Yayınları.

Bayraklı, E., & Hafez, F. (2020). *European Islamophobıa Report 2019* . İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) .

Bayram, F. (2016). Rahman Suresi'nin İkliminde ve Komünizmin Pençesinde Bir Orman İşçisi: Aliya'nın Çocukluk ve Gençlik Yılları. (M. Orçan, R. Ademi, & M. Balcı, Dü) *Hece*(229), 22-30.

Beaudet, P. (2018). Atina ve Mısır'da Antik Uygarlıklar ve Batı'nın İcad Edilmesi. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 431-442). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Behmen, Ö. (2008). *Genç Müslümanlar 1939-2005.* (S. DÖRTBUDAK, Dü., N. AKKUŞ, & A. YARAR, Çev.) Ant Kreatif Yayınları.

Belada, A. (2016). Erdemli Bir Devlet Adamı Olarak Aliya. (M. Orçan, R. Ademi, & M. Balcı, Dü) *Hece Dergisi*(229), 777-784.

Bloom, A. (2005). *Fukuyama'nın Makalesi Üzerine.* (Y. Kaplan, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.

Bora, T. (1993). *Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası.* İstanbul: Birikim Yayınları.

Brezınskı, Z. (1996). *Kontroldan Çıkmış Dünya (Yirmibirinci Yüzyılın Arifesinde Dünya Çapında Karmaşa).* (H. Menemencioğlu, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Budak, A. (2015). *Yurdumuza Yerleşen Oğuz-Türkmen Boyları ve Bazı Yer Adları.* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları.

Bulut, Y. (2002). Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2*(3), 13-38.

-------. (2007). *Oryantalizm*. 01 10, 2021 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/oryantalizm adresinden alındı

Canda, Ş. (1997). *Sarayevo'95 (17-26 Ağustos).* İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Cemile, M. (2011). *İslam ve Oryantalizm.* (F. Yılmaz, & A. Deniz, Çev.) Ankara: Berikan Yayınevi.

Cüceloğlu, D. (1993). *Yeniden İnsan İnsana.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çakaş, C. Ö. (2019). Tarihte Avrupa ve İslam Toplumlarının Üç Farklı Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bir İnceleme: Convivencia, Levantenizm ve Çok Kültürlülük. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 126-161.

Çakır, E. (2016). Güneşi Batıdan Doğuran Bilge. (M. Orçan, R. Ademi, & M. Balcı, Dü) *Hece*(229), 17-21.

Çampara, E. (2001, Şubat). Eşref Çampara İle Görüşme. *Aliya*. (A. EMRE, Röportaj Yapan) Büyüyenay Yayınları.

Çauşeviç, R. (1994a). *Bosna 1 Müslümanlara Son Uyarı.* (N. Akuş (Zaimoviç), A. Soylu, B. Tutunciç (Ertan), & R. Ahmetoğlu (Ahmetoviç), Çev.) İstanbul: Özyılmaz Matbaası.

-------. (1994b). *Bosna-2 Müslümanlara Son Uyarı.* (N. Akuş (Zaimoviç), A. Soylu, B. Tutunciç (Ertan), & R. Ahmetoğlu (Ahmetoviç), Çev.) İstanbul: Özyılmaz Matbaası.

Çengiç, H. (2001, Şubat). Hasan Çengiç İle Görüşme. *Aliya,* 201-209. (A. Emre, Röportaj Yapan) Büyüyenay.

-------. (2016). İzzetbegoviç'in Hapishane Arkadaşı ve Dostu Hasan Çengiç'le Konuşma. *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç*. (R. Ademi, & M. Orçan, Röportajı Yapanlar) Hece.

Çeriç, M. (1996, 8 28). Bosna Şeyhülislamı (Reis-ul Ulema) Mustafa Çeriç İle Görüşme. (A. Emre, Röportaj Yapan) Yeni Şafak gazetesi.

-------. (2006, 3 2). Bosna Hersek Yüksek Müftüsü (Reis-ul Ulema) Dr. Mustafa Efendi Ceriç İle Söyleşi. *Saraybosna Sevgilim*, 49-55. (B. Tanoviç, F. Tanoviç, Röportajı Yapanlar, Y. Aktay, Editör, & A. Özdemir, Çevirmen) Tezkire - 42.

Çoliç, V. (1996). *Bosnalılar İnsanlar, Kentler, Dikenli Teller.* (E. Talu-Çelikkan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dağcı, G. T., & Dal, A. (2016). Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(11), 107-129.

Dal, A. (2015). Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(16), 91-123.

Danış, İ. (2018). Bosna'da Erken Osmanlı Dönemi İskan ve İmar Faaliyetleri. Z. Kurşun, A. Usta, & E. Tonta Ak (Dü.), *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 29-43). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi - Gaziosmanpaşa Belediyesi.

Davutoğlu, A. (2002). Batıdaki İslam Çalışmaları Üzerine. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2*(3), 39-52.

-------. (2018). Fukuyama'dan Huntıngton'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Prgamatik Kullanımı. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 517-524). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Deliç, R. (2001, Şubat). Genelkurmay Başkanı Rasim Deliç ile Görüşme. *Aliya*, 213-223. (A. Emre, Röportaj Yapan) Hece.

Demir, A. (2020). *Balkan Defteri İsimler, Eserler ve Hayatlar.* İstanbul: Ketebe Yayınları.

Deniz, F. (2003). Alim Arlı-Oryantalizm ve Oksidentalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*(14), 221-232.

Dikici, E. (2014, June). Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmları Dergisi, 3*(2).

Djılas, M. (1982). *Yeni Sınıf Komünist Sistemin Bir Tahlili.* (S. Umran, Çev.) İstanbul: İstanbul Kitabevi.

Duralı, Ş. T. (2015). *Çağdaş Küresel Medeniyet - Anlamı, Gelişimi ve Konumu.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Düzgün, Ş. A. (2009, Ocak). Aliya İzzet Begoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi, 7*(1), 1-20.

Eliaçık, R. İ. (2017). *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Aliya İzzetbegoviç.* İstanbul: İlke Yayıncılık.

Emgili, F. (2012). Bosna-Hersek Trajedisinde (1992-1995) Türk Birliği. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*(21), 57-87.

Emre, A. (2001, 10 30). *Bir "Köktendinci" Liderin Finali.* Yeni Şafak: https://www.yenisafak.com/arsiv/2001/ekim/30/aemre.html adresinden alındı

-------. (2019). *Aliya.* İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Erbaş, M. A. (2016). İgman Dağı Gibi Adam Aliya İzzetbegoviç. (M. Orçan, R. Ademi, & M. Balcı, Dü) *Hece*(229), 727-740.

Erdoğan, R. T. (2016). Bosna'yı Türkiye'ye Emanet Eden Lider. (M. Orçan, R. Ademi, & M. Balcı, Dü) *Hece Dergisi*(229), 15-16.

Eryıldız, S. (2012). Güzel İle Zor. E. Günay (Dü.) içinde, *Bosna Yazıları - Bosna İçin İnsanlık Girişimi* (s. 80-83). Ankara: Kadim Yayınları.

es-Sıbai, M. (1993). *Oryantalizm ve Oryantalistler: Yararları, Zararları.* (M. Uğur, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları.

Fukuyama, F. (2018). Savaşların Geleceği. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 235-251). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Garaudy, R. (2015). *İnsanlığın Medeniyet Destanı.* (C. Aydın, Çev.) İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Gavrankapetanoviç, M. (1998). *Direnen Saraybosna.* (A. Sadak, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.

Gellner, E. (2012). *Müslüman Toplum.* (M. Günay, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Gencer, A. İ. (1992). *Berlin Antlaşması*. 12 26, 2020 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/berlin-antlasmasi adresinden alındı

Göktürk, İ. (2019). Göklerin Öğrencisi Olmak: Aliya'nın Perspektifinden İdeal İnsan Anlayışı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(2), 199-214.

Görgün, T. (11-12 Ekim 2008). Bir Düşünür. Ö. H. Özalp, & K. Gültürk (Dü.), *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu.* içinde İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.

-------. (2020). *İslam-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi.* İstanbul: Endülüs Yayınları.

Gündüz, Ş. (2006, Nisan). Kültürlerarası Barış ve Bir Arada Yaşamanın Teolojik Temelleri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(14), 17-28.

Halilbegoviç, H. (2016). Sivil Savunma Başkanı Nihad Halilbegoviç İle Konuşma. *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç*. (R. Ademi, M. Orçan, Röportajı Yapanlar, M. Orçan, R. Ademi, M. Balcı, Düzenleyenler, & C. Braçkoviç, Çevirmen) Hece Dergisi - 229.

Hasaneyn M. Şerif, F. A. (2018). *Bilinmeyen Aliya.* (A. Cançelik, Çev.) İstanbul: Şule Yayınları.

Hıdır, Ö. (2007). Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi –M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî Örneği. *Hadis Tetkikleri Dergisi, 5*(1), 7-31.

Huntıngton, S. P. (1994-1995, Aralık-Ocak). Huntıngton ile Mülakat "Kültürün Kıpkızıl Perdesi Demir Perde'nin Yerini Alacak". (F. Rundschau, Röportaj Yapan, & Z. Somuncu, Çevirmen) Nehir Dergisi.

-------. (1996, 9 9). Samuel P. Huntıngton'la Mülakat "Türkiye İslam'ın Lideri Olmalı". *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton*, 119-125. (Ş. Alpay, Röportaj Yapan) Milliyet gazetesi.

-------. (2018a). ABD Ulusal Çıkarlarını Yitirirken. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 187-194). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

-------. (2018b). Batı Tektir, Ama Evrensel Değildir. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 127-144). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

-------. (2018c). Cevap: Medeniyetler Çatışması Değilse Nedir? Soğuk Savaş Sonrası Dünyasının Paradigmaları. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Sanuel P. Huntıngton* (s. 83-97). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

-------. (2018d). Huntıngton ile Mülakat "Müslüman-Konfüçyusçu Bağlantısı". M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması Samuel P. Huntıngton* (s. 99-108). Vadi Yayıncılık.

-------. (2018e). Medeniyetler Çatışması mı? M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 21-54). İstanbul: Vadi Yayınları.

-------. (2018f). Üçüncü Demokrasi Dalgası. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 153-185). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

İLEM, İ. (2007). *Aliya Anma Toplantısı Tanıtım Kitapçığı.* İstanbul: Sabahattin Zaim Eğitim Merkezİ.

Isakovıc, Z. (2005). *Alija Izetbegovıc 1925-2003 Bıografija.* JU Müzesi/ Museum "Alija Izetbegovic.

İslam, B. (2016). İnsan Olmak, İnsan Kalmak. (M. ORÇAN, R. ADEMİ, & M. BALCI, Dü) *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç*(229), 159-172.

-------. (2012). Bir İlk Üzerine Düşünceler. E. Günay (Dü.) içinde, *Bosna Yazıları - Bosna İçin İnsanlık Girişimi* (s. 107-111). Ankara: Kadim Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2001, 2 1). Akif Emre'nin Aliya İzzetebgoviç İle Röportajı. *Aliya*, 141-155. (A. Emre, Röportaj Yapan) Büyüyenay Yayınları.

-------. (2003). *Bosna Mucizesi Konuşmalar.* (F. Altun, & R. Ahmedoğlu, Çev.) İstanbul: Yöneliş Yayınları.

-------. (2005). *Konuşmalar.* (F. Altun, & R. Ahmetoğlu, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.

-------. (2011a). *Doğu Batı Arasında İslam.* İstanbul: Yarın Yayınları.

-------. (2011b). *Özgürlüğe Kaçışım Zindan Notlar.* (H. T. Başoğlu, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.

-------. (2013). *İslam Deklarasyonu.* (R. Ademi, Çev.) İstanbul: Fide Yayınları.

-------. (2016). *Tarihe Tanıklığım.* (A. Erkilet, A. Demirhan, & H. Öz, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.

-------. (2017a). *Geleceği Yenilemek.* (A. Öz, Dü.) İstanbul: Pınar Yayınları.

-------. (2017b). *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları.* (R. Ademi, Çev.) İstanbul: Fide Yayınları.

-------. (2018). *Köle Olmayacağız.* (S. Crnovrsanin, & M. Crovsanin Kurtali, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.

Jesenkovic, A. S. (2013). İslam Birliği İdealine Mülhem Genç Müslümanlar Örgütü ve Kadın Kolu. M. A. Güvendi (Dü.), *Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali - Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç* içinde (s. 21-24). İstanbul: Üsküdar Belediyesi-İlmi Etüdler Derneği.

Johnstone, D. (2004). *Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batı'nın Aldatmacaları.* (E. Ergüven, & E. Bulut, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Kahramanyol, M. (2018a). Bosna ve Boşnaklar. Z. Kurşun, A. Usta, & E. Tonta Ak (Dü.), *Dünden Bugüne Bosna-Hersek Ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 13-28). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi - Gaziosmanpaşa Belediyesi.

-------. (2018b). Boşnakların Haysiyet ve Hürriyet Mücadelesi Soykırım Tehdidi Altındaki Bosna'nın Savunmasında Türkiye'nin Yeri. Z. Kurşun, A. Usta, & E. Tonta Ak (Dü.), *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 139-152). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi - Gaziosmanpaşa Belediyesi.

Kalın, İ. (2013). *İslam ve Batı.* İstanbul: İSAM Yayınları.

Karaarslan, F. (2010). Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

Karakoç, S. (2005). *Kıyamet Aşısı.* İstanbul: Diriliş Yayınları.

-------. (2013). *Ruhun Dirilişi.* İstanbul: Diriliş Yayınları.

-------. (2014). *İnsanlığın Dirilişi.* İstanbul: Diriliş Yayınları.

-------. (2016). *İslamın Dirilişi.* İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakuş, M. (2020). Farabi'nin İdeal Devletinde Geleneksel Yönetici Tipi OLarak Hz. Ömer. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7*(1), 189-215.

Karatay, O. (1997). *Ba'de Harabi'l Bosna.* İsanbul: İz Yayıncılık.

Kausıkan, B. (2018). İnsan Hakları Asya Gücüne Uyum Gösterilmelidir. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 281-283). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Kentel, F. (2012). İslamofobi Vesilesiyle Türkiye'nin Fobilerine Bakmak. O. Alacahan, & B. Duman (Dü.), *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s. 261-276). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları.

Kılıç, H. (1995). *Emir Şekip Arslan*. 05 12, 2021 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-sekib-arslan adresinden alındı

Kılıçbay, M. A. (1998). Fakir Akrabanın Talihi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, Doğu Ne? Batı Ne?*(2).

Kiras, İ. (2018). Tarihin Sonunu İslam Geciktiriyor Dünya Sisteminin Alternatifi İslam. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 573-577). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Kirman, A. (2010). İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu? *İslami Araştırmalar, 21*(1), 21-39.

Koç, E. M. (2019). Huntıngton'dan Fukuyama'ya: Medeniyetler Arası Tahammülsüzlük ve Doğu-Batı Çatışması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 205.

Koçak, M. (2008). Tanıdığım Aliya'dan Öğrendiklerim. Ö. H. Özalp, & K. Gültürk (Dü.), *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu 11-12 Ekim 2008* içinde (s. 220-226). İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları Dizisi.

Koçyiğit, D. (2017). Batı'yı Kurgulamak - Doğu'yu Sunmak, Doğu'yu Kurgulamak - Batı'yı Sunmak: Oksidentalizm'de Ben ve Öteki. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 57*(57), 133-160.

Kongar, E. (2016). *Küresel Terör ve Türkiye 'Küreselleşme, Huntıngton, 11 Eylül'.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kopanski, A. B. (2000). *Balkanlarda Osmanlı Barışı ve Batı Meselesi.* (M. Uyar, Çev.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurtoviç, N. (2006). Drına Nehri Üzerinde Bir Şehir: Gorajde. (Y. Aktay, Dü.) *Tezkire Dergisi*(42), 89-94.

Kutluer, İ. (2003). *Medeniyet.* 01 30, 2020 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/medeniyet#1 adresinden alındı

Latiç, C. (11-12 Ekim 2008). Batı'daki İkbal. Ö. H. Özalp, & K. Gültürk (Dü.), *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu -Bildiriler-* içinde (s. 61-73). İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları Dizisi.

-------. (1996, 9 13). Bosna'nın Milli Şairi Cemalettin Latiç İle Görüşme. *Aliya.* (A. Emre, Röportaj Yapan) Büyüyenay.

-------. (2001, Şubat). Cemalettin Latiç İle Görüşme. *Aliya*. (A. Emre, Röportaj Yapan) Büyüyenay Yayınları.

-------. (2006). Cemaleddin Latiç İle Söyleşi. *Saraybosna Sevgilim,* 40-42. (B. Tanoviç, S. Rahmanoviç, Röportajı Yapanlar, & Y. Aktay, Editör) Tezkire Dergisi.

Latif, D. (2006). Etnik Çatışma Sonrası Barış İnşası Ne Kadar Mümkün? Dayton Sonrası Bosna ve Hersek. *Kıbrıs Yazıları*(3).

Mazower, M. (1992). *The War in Bosnia: An Analysis.* London: Action for Bosnia.

Mencet, M. S. (2018). Tarihsel Arka Planıyla Türkiye'de İslamofobi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi, 14*(53), s. 191-208.

More, T. (2010). *Ütopya.* (A. G. Cambier, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.

Mulaosmanoviç, A. (2016). Aliya İzzetbegoviç'in Duruşu. *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç*, 77-82. (R. Ademi, M. Orçan, Röportajı Yapanlar, & C. Braçkoviç, Çevirmen) Hece - 229.

Muslımoviç, F., & Çikotiç, S. (2017). *Düşünür ve Devlet Adamı Aliya İzzetbegoviç.* (D. Özgüner, Çev.) Ankara: Hece.

Müftüoğlu, A. (2014). *Zamanın Sınavından Geçmek.* İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık.

Neymarliya, H. (2016). Aliya'nın Düşünceleri Üzerine Dr. Hilmo Neymarliya'nın Değerlendirmeleri. *Bilgemiz Aliya İzzetebgoviç*, 83-87. (R. Ademi, M. Orçan, Röportajı Yapanlar, M. Orçan, R. Ademi, M. Balcı, Düzenleyenler, & C. Braçkoviç, Çevirmen) Hece.

Ocaktan, O. (2016). Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç. (M. Orçan, R. Ademi, & M. Balcı, Dü) *Hece*(229), 107-113.

Okumuş, E. (2005). *Gösterişçi Dindarlık.* İstanbul: Özgü Yayınları.

Orçan, M. (2016). Materyalist Çağın Erdemli Ruhun Bir Bilge Gezegeni Aliya (1925-2003). (M. Orçan, R. Ademi, & M. Balcı, Dü) *Hece*(229), 9-14.

Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi.* Ankara: Cedit Neşriyat.

-------. (2019). *Bir Ömür Nasıl Yaşanır.* İstanbul: Kronik Kitap.

Özay, M. (2017). *Selamet Haşim.* İstanbul: İlke Yayıncılık.

Özel, M. (2018). *Yöneticilik Dersleri.* İstanbul: Küre Yayınları.

Özer, A. (2007). 11 Eylül, bölünen dünya, Huntington ve çatışma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 4*(2), 191-210.

Said, E. (1982). *Oryantalizm (Doğu Bilim).* İstanbul: Pınar Yayınları.

-------. (2000). *Oryantalizm Eleştirileri.* (İ. Özkan, S. Şahin, & Ş. Özden, Çev.) İstanbul: Bahar Yayınevi.

-------. (2018). Cahillerin Kapışması. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 401-408). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Sane, P. (2018). İnsan Hakları ve Kültürler Çatışması. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 327-330). İstanbul: Vadi Yayınları.

Sartre, J.-P. (2006). *İmgelem.* (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.

Saygılı, S., & Çetindaş, O. (2020). Trajediler Çağında Ortak Bir Yaşam Arayışı Olarak Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi. *Temaşa Felsefe Dergisi*(12), 4-16.

Semercioğlu, H. (2017). Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(63), 1343-1344.

Sevimli, M. (2017). Doğu ve Batı Arasında İslam. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(1), 685-689.

Sezer, B. (1998). Doğu Batı Ayrımı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, Doğu Ne? Batı Ne?*(2), 37-45.

Sobutay, T., & Akgün, C. (1998). *Bosna ve Hersek Ülke Etüdü.* İstanbul: İTO.

Şafak, Y. (2010). Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Şahiç, H. (2016). Merhamet Derneği Başkanı Hayrudin Şahiç İle Konuşma. *Bilgemiz Aliya İzzetebegoviç,* 152-155. (M. Orçan, R. Ademi, Röportajı Yapanlar, M. Orçan, R. Ademi, M. Balcı, Düzenleyenler, & C. Braçkoviç, Çevirmen) Hece 229.

Şanal, E. (2018). Convıvencıa: Endülüs'te Bir Arada Yaşama Kültürü. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

Tekin, C. (2011). Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Konya.

Toktaş, F. (2016). Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(44), 7-45.

Toynbee, A. (2015). Medeniyetler Çarpışması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 3*(1). https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3237/45188 adresinden alındı

Turner, B. S. (1997). *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam.* (A. Demirhan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.

Türkeş, M., & vd. (2012). *Kriz Sarmalında BosnaHersek: Devlet Krizi.* Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu.

Ulukütük, M. (2019). Aliya İzzetbegoviç'in Siyasal Ontolojisi. *Academic Review of Humanities and Social Sciences, 2*(1), 47-64.

Uysal, A. (2015, 6 12). Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması (Kitap İncelemesi). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Dergisi. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4754/65310 adresinden alındı

Ünal, A. (2006). Srebrenica: Modern Çağın Kerbelası. (Y. Aktay, Dü.) *Tezkire Dergisi*(42), 161-176.

-------. (2016). Adil Savaş İle Adaletsiz Barış Arasında Aliya İzzetbegoviç. (M. Orçan, R. Ademi, & M. Balcı, Dü) *HECE*(229), 118-125.

Üregen, A. (2011). Medeniyet Kavramı Etrafında Yeni Tartışmalar:"Medeniyetler Çatışması mı?". *Istanbul Journal of Sociological Studies*(25), 40-41.

www.bosnahersek.ba. (2021, 07 09). *Aliya İzetbegoviç'in Kabri*. BosnaHersek.ba: https://www.bosnahersek.ba/aliya-izetbegovic/ adresinden alındı

Yavuz, H. (2002). Oryantalizm Üzerine Bir Giriş Denemesi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2*(3), 53-63.

Yavuz, Ş. (2006). Takdirden Tahayyüle: Dinin Kadastrolaşması ve Varlığın Ötekileştirilmesi Bağlamında Oksidentalizmi Yeniden Düşünmek. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 6*(3), 107-122.

Yavuzyılmaz, Y. (2019). *Aliya İzzetbegoviç'in Entelektüel Dünyası.* İstanbul: Çıra Yayınları.

Yıldız, Z. (1993). *Geçmişten Günümüze Bosna Hersek.* İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Yılmaz, M. (2018). Medeniyetler Çatışması'na Giriş. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntıngton* (s. 11-20). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

ÖZGEÇMİŞ

A. Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Burak Türedi

B. Eğitim Durumu

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2021, İstanbul

Lisans: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji, Devam etmektedir, İstanbul

Lisans: Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, 2016, Kocaeli

C. Mesleki Deneyim

2015-2021 İlim Yayma Cemiyeti

2021- …. Fatih Belediyesi

Yazar evli ve bir çocuk babasıdır.